O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
TOSHKENT KIMYO XALQARO UNIVERSITETI

KUDRATOVA AZIZA ISMATILLAYEVNA
ALIMOVA GULMIRA KOBULJONOVNA
ERNAZAROVA DILNOZA XUSHVAKTOVNA

INKLYUZIV TA’LIM

(INCLUSIVE EDUCATION)

DARSLIK

«TURON NASHR» nashriyoti

Samarqand – 2026

UO‘K: 376-056.26(075.8)
KBK: 74.3ya73
K 86
Kudratova, A.I.
Inklyuziv ta’lim (Lnclusive education) [Matn] : darslik / A.I.Kudratova, G.K.Alimova, D.X.Ernazarova .- Samarqand: Mirzo Abdullo nur savdo, 2026.- 216 b.

“Inklyuziv ta’lim” darsligining muhim jihatlaridan biri shundaki, unda hozirgi zamonaviy inklyuziv yondashuvlar va dalillarga asoslangan xalqaro pedagogika konsepsiyalariga alohida e’tibor qaratilgan. Xususan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixofiziologik imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish, ta’lim muhitini tabaqalashtirish, Individual ta’lim dasturlarini (ITD) qonuniy va metodik jihatdan to‘g‘ri loyihalash, o‘qituvchi hamda tyutorning sinf ichidagi hamkorlik aloqalarini muvofiqlashtirish, oilalar bilan ishlashning psixologik bosqichlarini boshqarish hamda raqamli ta’lim resurslarini bolalar imkoniyatlariga moslashtirish kabi zamonaviy inklyuziv kompetensiyalar darslik mazmunida o‘z ifodasini topgan. Bu esa bo‘lajak pedagoglarning nafaqat an’anaviy dars jarayonlarida, balki ko‘p tarmoqli jamoaviy hamkorlikda, oilalar va ijtimoiy institutlar bilan ishlashda ham samarali inklyuziv ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Darslikda nazariy bilimlar amaliy topshiriqlar, tahliliy jadvallar, o‘z-o‘zini tekshirish uchun savollar, xalqaro va milliy andozadagi professional keyslar hamda mustaqil ishlashga yo‘naltirilgan zamonaviy metodik materiallar bilan boyitilgan. Undagi mavzular talabalarni ta’lim tizimidagi sensor, kognitiv va jismoniy to‘siqlarni aniqlash, o‘quvchilar xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash, milliy normativ-huquqiy hujjatlarni amaliyotda to‘g‘ri qo‘llash va kamsitishlardan xoli bag‘rikeng (inklyuziv) madaniyatni takomillashtirishga yo‘naltiradi. Shu jihatdan darslik bo‘lajak o‘qituvchilar va ta’lim menejerlarining kasbiy kompetentligini, inklyuziv tayyorgarligini va korreksion-pedagogik mahoratini rivojlantirishda muhim ilmiy-uslubiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Mas’ul muharrir: Qodirova Feruza Usmanovna – Chirchiq davlat pedagogika universiteti p.f.d., professor.

Taqrizchilar: **N.S.Musayeva** – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Maxsus pedagogika kafedrasi mudiri, p.f.f.d., v/b professor;

F.U.Qodirova – Chirchiq davlat pedagogika universiteti p.f.d., professor;

O.Qosimova – Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali, Pedagogika va psixologiya kafedrasi dotsenti, p.f.f.d.

ISBN: 978-9910-5471-5-7

© A.I.Kudratova, G.K.Alimova, D.X.Ernazarova, 2026-y.

© “TURON NASHR” nashriyoti, 2026-y.

MUNDARIJA

KIRISH 5

1-BOB. INKLYUZIV TA’LIMNING NAZARIY-HUQUQIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

1.1-§. Inklyuziv ta’lim kursining predmeti, obyekti, tamoyillari, maqsad va vazifalari 7

1.2-§. Alohida ta’lim ehtiyojlarii bo‘lgan bolalar toifalari, tasnifi va ularni inklyuziv ta’limga jalb etish ehtiyojlari 20

1.3-§. Inklyuziv ta’limda kompleks yondashuv tamoyili va mavjud muammolar 33

1.4-§. Integratsiya, inklyuziya va reabilitatsiya tushunchalarining qiyosiy tahlili hamda o‘zaro farqlari 37

II BOB. INKLYUZIV TA’LIMNING NORMATIV-HUQUQIY BAZASI VA XALQARO TAJRIBA

2.1-§. Inklyuziv ta’limning shart-sharoitlari 48

2.2-§. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari va rivojlantirish konsepsiyasi 69

2.3-§. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish strategiyasi 77

2.4-§. Xorijiy tajribaga tayangan holda inklyuziv ta’limni va psixologik-pedagogik hamkorlikni tashkil etish 81

III BOB. TA’LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV MUHITNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARUV

3.1-§. Bolalarni inklyuziv ta’limga jalb qilish bosqichlari va tashkiliy-metodik mexanizmlari 87

3.2-§. Alohida ta’lim ehtiyojlarii bo‘lgan bolalar inklyuziv ta’limga joriy etishda maktabgacha ta’lim tashkilotlari rahbariyati va pedagoglarining vazifalari 97

3.3-§. Umumta’lim maktablarida alohida ta’lim ehtiyojlarii bo‘lgan bolalar uchun o‘quv jarayonini tashkil etish mazmuni 103

3.4-§. Alohida ta’lim ehtiyojlarii bo‘lgan bolalarni inklyuziv

ta’limga jalb etishda TPPK ning ahamiyati 107

IV BOB. INKLYUZIV TA’LIMDA METODIK TA’MINOT VA IJTIMOIY HAMKORLIK

4.1-§. Inklyuziv ta’limga jalb qilingan bolalarga uslubiy va didaktik yordam ko‘rsatish tizimi. 126

4.2-§. Inklyuziv ta’lim jarayonida individual ta’lim dasturlarini (ITD) tuzish va metodik ta’minotini yaratish. 132

4.3-§. Inklyuziv ta’limga jalb qilingan bolalarning ota-onalariga va o‘qituvchilarga maslahat berish, oilalar bilan ishlash. 138

4.4-§. Internet tizimi materiallari va raqamli axborotlarni inklyuziv ta’lim oluvchilar imkoniyatlariga moslashtirish. 142

XULOSA

147

ADABIYOTLAR

149

ILOVALAR

154

KIRISH

Insoniyat sivilizatsiyasining bugungi taraqqiyot bosqichi har bir shaxsning huquq va erkinliklarini, uning jismoniy, sensor yoki intellektual o‘ziga xosliklaridan qat’iy nazar, oliy qadriyat darajasiga ko‘tarishni talab etmoqda. Demokratik va huquqiy jamiyat qurish yo‘lidan borayotgan O‘zbekistonda ham ijtimoiy adolat, tenglik va inson qadrini ulug‘lash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi. Zero, har bir fuqaroning jamiyat hayotida to‘laqonli ishtirok etishi, eng avvalo, uning hech qanday to‘siqlarsiz, sifatli va inklyuziv ta’lim olish imkoniyati bilan kafolatlanadi. Ushbu nuqtayi nazardan, oliy ta’lim tizimining bakalavriat, magistratura bosqichidagi talabalar, tadqiqotchilar va bo‘lajak pedagog kadrlar uchun mo‘ljallangan mazkur “Inklyuziv ta’lim” darsligi zamonaviy ta’lim paradigmasining eng dolzarb va mas’uliyatli sohasini ilmiy-metodik jihatdan yoritishga qaratilgan.

Mamlakatimizda yangi tahrirdagi O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining hamda Vazirlar Mahkamasining tegishli farmon va qarorlari milliy ta’lim tizimida tub burilish yasadi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumta’lim maktablari va maktabgacha ta’lim tashkilotlariga integratsiya qilish, ularning ijtimoiy reabilitatsiyasini vertikal boshqaruv tizimi asosida muvofiqlashtirish davlatning qat’iy me’yoriy majburiyatiga aylandi. Biroq, zamonaviy amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, inklyuziv muhitni muvaffaqiyatli shakllantirish uchun faqatgina qonuniy me’yorlarning mavjudligi kifoya qilmaydi. Bu jarayonda alohida ehtiyojli bolaning psixofiziologik imkoniyatlarini chuqur tahlil qila oladigan, dars materiallarini kreativ moslashtirishga qodir va jamoaviy hamkorlik madaniyatiga ega bo‘lgan professional pedagog kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj o‘ta yuqoridir. Mazkur darslik an’anaviy defektologiya prinsiplarini zamonaviy inklyuziv boshqaruv mexanizmlari bilan integratsiya qilgan holda, ana shu kasbiy bo‘shliqni to‘ldirishga xizmat qiladi.

Darslikning mantiqiy tuzilishi nazariyadan amaliyotga, strategik boshqaruvdan sinf xonasi metodikasiga qarab boruvchi to‘rtta yirik va yaxlit bobga bo‘lingan. Dastlabki boblarda inklyuziv pedagogikaning falsafiy, huquqiy va tarixiy ildizlari, tizimning segregatsiyadan inklyuziyaga qadar bosib o‘tgan evolyutsiyasi o‘rganilsa, keyingi bosqichda O‘zbekiston Respublikasi Ijtimoiy himoya milliy agentligi huzuridagi Yagona PTPK faoliyati hamda “my.maktab.uz” platformasi orqali raqamli monitoring tizimi so‘nggi qonunchilik faktlari bilan tahlil etiladi. Kitobning amaliy qismlarida esa ta’lim muassasalarida to‘siqsiz muhitni shakllantirish, maktabgacha ta’limda inklyuziv boshqaruvning xalqaro modellari hamda pedagogik jamoaning vazifalar taqsimoti ko‘rib chiqiladi. Yakuniy boblar bevosita inklyuziv ta’limda metodik ta’minot va o‘zaro ijtimoiy hamkorlik masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, unda ITD dasturlarini loyihalash, oilalar bilan ishlashning psixologik bosqichlari hamda veb-kontentni inklyuzivlashtirish standartlari to‘liq amaliy keyslar va jadvallar orqali taqdim etiladi. Har bir bobning yakunida talabalarning mantiqiy-tahliliy fikrlashini o‘stirishga qaratilgan seminar topshiriqlari, xalqaro andozadagi amaliy keyslar hamda har bir bob uchun alohida terminologik glosariy joriy etilgan. Mualliflar ushbu darslik oliy ta’lim tizimidagi magistrantlar, tadqiqotchilar va amaliyotchi pedagoglar uchun mamlakatimizda barcha bolalar uchun teng, kamsitishlardan xoli va inson qadrini ulug‘laydigan mukammal inklyuziv ta’lim makonini qurishda ishonchli va fundamental ilmiy-metodik yo‘lchi bo‘lib xizmat qilishiga ishonadilar.

1-BOB. INKLYUZIV TA’LIMNING NAZARIY-HUQUQIY VA METODOLOGIK ASOSLARI

1.1-§. INKLYUZIV TA’LIM KURSINING PREDMETI, OBYEKTI, TAMOYILLARI, MAQSAD VA VAZIFALARI.

Inklyuziv ta’lim kursining predmeti va obyekti

Inklyuziv ta’lim bugungi kunda pedagogika, maxsus pedagogika, psixologiya, sotsiologiya va ta’lim menejmenti kesishgan nuqtada shakllanayotgan muhim ilmiy-amaliy yo‘nalish hisoblanadi. Uning mazmuni faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim tizimiga kiritish bilan cheklanmaydi. Zamonaviy yondashuvga ko‘ra, inklyuziv ta’lim har bir o‘quvchining ehtiyoji, imkoniyati, rivojlanish sur’ati va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda sifatli ta’lim olishiga sharoit yaratishga qaratiladi. UNESCO inklyuziv ta’limni ta’limdagi barcha to‘siqlarni aniqlash va bartaraf etishga yo‘naltirilgan, o‘quv dasturi, pedagogika va o‘qitish jarayonini qamrab oluvchi tizim sifatida talqin qiladi. Unga ko‘ra, har bir o‘quvchi teng darajada qadrlanadi va birgalikda ishtirok etishi hamda natijaga erishishi ko‘zda tutiladi. Shu nuqtai nazardan, “Inklyuziv ta’lim” kursining predmeti va obyekti masalasini to‘g‘ri belgilash muhim nazariy ahamiyatga ega. Chunki har qanday fan yoki o‘quv kursining ilmiy

mazmuni, avvalo, u nimani o‘rganishi va qaysi voqelik doirasida shakllanishi bilan aniqlanadi. Predmet fanning ichki mazmunini, ya’ni u o‘rganadigan qonuniyatlar, munosabatlar, mexanizmlar va metodlarni ifodalasa, obyekt ushbu fan qaratilgan real pedagogik borliqni, hodisani yoki jarayonni bildiradi. Demak, inklyuziv ta’lim kursining predmeti va obyekti bir-biri bilan chambarchas bog‘liq bo‘lsa-da, ular aynan bir narsa emas; biri ilmiy tahlilning mazmunini, ikkinchisi esa shu tahlilning qo‘llanish maydonini belgilaydi.

Inklyuziv ta’lim kursining predmeti

Mazkur kurs ta’lim jarayonini shunday tashkil etish masalalarini o‘rganadiki, bunda hech bir bola ta’limdan chetda qolmasligi, har bir o‘quvchi o‘z imkoniyatiga mos ravishda o‘qishi, rivojlanishi va ijtimoiylashuvi ta’minlanishi kerak. UNESCO inklyuziv yondashuvda aynan ehtiyojlar xilma-xilligiga javob berish, qatnashuvni kengaytirish va chetlashtirishni kamaytirishni asosiy mazmun sifatida ko‘rsatadi.

Predmet tarkibiga bir necha muhim ilmiy yo‘nalishlar kiradi. Birinchidan, inklyuziv ta’limning falsafiy va nazariy asoslari o‘rganiladi. Bu yerda inson qadr-qimmati, teng imkoniyat, ijtimoiy adolat, diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik, hamkorlik va xilma-xillikni qadrlash kabi g‘oyalar markaziy o‘rin tutadi. Ikkinchidan, kurs doirasida inklyuziv ta’limning pedagogik mexanizmlari tahlil qilinadi. Bunga ta’lim mazmunini moslashtirish, o‘qitish metodlarini differensiallashtirish, individual yondashuvni qo‘llash, baholash tizimini moslashtirish, o‘quv muhitini qulaylashtirish va qo‘llab-quvvatlovchi resurslarni jalb etish kiradi. Uchinchi yo‘nalish sifatida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashning psixologik-pedagogik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Bu esa bo‘lajak pedagogdan nafaqat bilim, balki kuzatuvchanlik, diagnostik fikrlash, empatiya va moslashuvchanlikni ham talab qiladi.

Predmetning yana bir muhim tomoni shundaki, u “kimni o‘qitish”dan ko‘ra ko‘proq “qanday o‘qitish” masalasiga e’tibor qaratadi. Ya’ni inklyuziv ta’lim kursi bolani nuqsoni yoki cheklovi asosida tasniflashga emas, balki ta’lim tizimidagi to‘siqlarni aniqlash va bartaraf etishga yo‘naltiriladi. Bu zamonaviy yondashuv xalqaro huquqiy hujjatlarda ham aks etgan. Xususan, BMTning Imkoniyati cheklanganlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi 24-moddasida imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslar ta’lim tizimidan chetlashtirilmasligi, ular boshqalar bilan teng asosda inklyuziv va sifatli ta’limga ega bo‘lishi lozimligi belgilangan.

Shundan kelib chiqib, inklyuziv ta’lim kursining predmetini quyidagicha kengroq tavsiflash mumkin: bu kurs ta’lim jarayonida turli ehtiyojli o‘quvchilar uchun qulay, moslashuvchan, adolatli va samarali sharoitlarni yaratishning ilmiy asoslari, tamoyillari, shakllari, metodlari va texnologiyalarini o‘rganadi.

Demak, predmet faqat nazariy tushunchalar majmui emas, balki pedagogik faoliyatni loyihalash va amaliyotga tatbiq etishning yaxlit tizimini ham o‘z ichiga oladi.

Inklyuziv ta’lim kursining obyekti

Inklyuziv ta’lim kursining obyekti — umumiy ta’lim tizimi sharoitida kechadigan inklyuziv pedagogik jarayon va ushbu jarayonda ishtirok etuvchi subyektlar, sharoitlar hamda munosabatlar majmuidir.

Obyekt keng ma’noda maktabgacha ta’limdan boshlab umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va oliy ta’lim tizimigacha bo‘lgan ta’lim muassasalarida inklyuziv yondashuv asosida tashkil etiladigan o‘quv-tarbiya muhitini qamrab oladi. Bu yerda asosiy e’tibor faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaga emas, balki uning atrofidagi

Inklyuziv ta’lim kursining predmeti — bu umumiy va maxsus ta’lim integratsiyasi sharoitida barcha ta’lim oluvchilar, ayniqsa alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni sifatli ta’lim bilan qamrab olishning pedagogik, psixologik, tashkiliy va metodik

butun tizimga qaratiladi: o‘qituvchi, sinfdoshlar, ota-onalar, mutaxassislar, ma’muriyat, ta’lim dasturi, metodlar, baholash vositalari va moddiy-muhit resurslari obyekt tarkibiga kiradi.

Obyektni to‘g‘ri tushunish uchun inklyuziv ta’limning mohiyatini “ayrim bolalarni maxsus sinfdan umumiy sinfga ko‘chirish” bilan cheklab bo‘lmaydi. Aslida obyekt — bu ta’lim muassasasidagi real inklyuziv muhitdir. Mazkur muhitda turli qobiliyat, salomatlik holati, ijtimoiy tajriba, nutqiy, sensor, jismoniy yoki intellektual xususiyatlarga ega bo‘lgan bolalar birgalikda ta’lim oladi. Shu sababli obyekt sifatida nafaqat o‘quvchilar guruhi, balki o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari, o‘qituvchining pedagogik strategiyasi, ta’lim muassasasining tashkiliy madaniyati va jamiyatning inklyuziyaga munosabati ham qaraladi. UNESCO materiallarida ham inklyuziya o‘quvchining o‘zidan ko‘ra ko‘proq tizimdagi to‘siqlarni bartaraf etishga doir jarayon sifatida yoritiladi.

Inklyuziv ta’lim kursi obyektining markazida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar tursa-da, obyekt faqat ular bilan cheklanmaydi. Chunki inklyuziv ta’lim mohiyatiga ko‘ra, barcha o‘quvchilar uchun foydalidir. O‘qish sur’ati past bo‘lgan, ijtimoiy moslashuvi murakkab bo‘lgan, til muammosi mavjud, uzoq muddat davolanishga muhtoj, sensor yoki jismoniy cheklovga ega bo‘lgan, shuningdek, turli sabablar bilan chetlanish xavfi ostidagi barcha o‘quvchilar inklyuziv yondashuv obyekti doirasiga kiradi. O‘zbekistonning “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan bolalar davlat ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalarida, umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’lim tashkilotlarida inklyuziv shaklda yoki uy sharoitida yakka tartibda ta’lim olishi mumkinligi belgilangan. Bu norma inklyuziv ta’lim obyektining milliy huquqiy maydonda ham tan olinganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, O‘zbekistonda 2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, ularning ta’lim olish huquqini kafolatlash va ta’minlash maqsadida ishlab chiqilgani qayd etilgan. Bu esa inklyuziv ta’lim

kursi obyektini nazariy tushuncha sifatida emas, balki amalda shakllantirilayotgan davlat siyosati va ta’lim amaliyoti bilan bog‘liq real pedagogik maydon sifatida talqin qilishga asos beradi.

Predmet va obyektning o‘zaro bog‘liqligi

Inklyuziv ta’lim kursida predmet va obyekt bir-birini to‘ldiradi.

Obyekt — bu inklyuziv ta’lim jarayoni mavjud bo‘lgan real ta’lim muhiti	Predmet - ana shu muhitdagi pedagogik qonuniyatlar, yondashuvlar, metodlar va texnologiyalar

1.1-rasm. Predmet va obyektning o‘zaro bog‘liqligi

Sodda qilib aytganda, obyekt “N*imani kuzatamiz va qaysi maydonni o‘rganamiz?*” degan savolga javob bersa, predmet “*Shu maydonda aynan nimani tahlil qilamiz?*” degan savolga javob beradi. Masalan, umumta’lim maktabidagi inklyuziv sinf obyekt bo‘lsa, o‘sha sinfda o‘qitishni moslashtirish usullari, o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, baholashni individuallashtirish va ijtimoiy integratsiya yo‘llari predmetga kiradi.

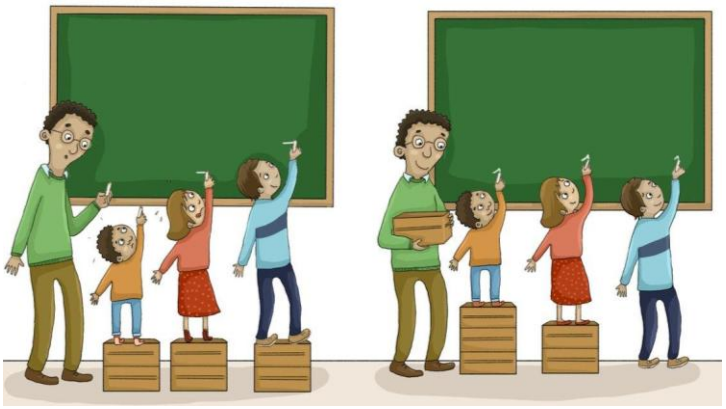
Ana shu farqni anglash bo‘lajak pedagoglar uchun juda muhim. Chunki predmet va obyekt chalkash tushunilganda, inklyuziv ta’lim faqat tor maxsus pedagogik yo‘nalish sifatida talqin qilinib qoladi. Aslida esa u butun ta’lim tizimining insonparvarlashuvi va moslashuvchanligini ifoda etuvchi zamonaviy konsepsiyadir. Demak, inklyuziv ta’lim kursi predmeti pedagogik voqelikning mazmuniy, metodik va tashkiliy tomonlarini ilmiy asosda yoritadi, obyekti esa ana shu voqelik ro‘y beradigan real ta’lim muhiti va ishtirokchilar tizimini qamrab oladi.

Zamonaviy xalqaro va milliy yondashuvlar inklyuziv ta’limni alohida guruh uchun alohida chora emas, balki barcha uchun sifatli ta’limni ta’minlaydigan tizimli model sifatida talqin qiladi.

Inklyuziv ta’limga kiritishning asosiy tamoyillari

Inklyuziv ta’lim samaradorligi, avvalo, uning qanday tamoyillarga asoslanib tashkil etilishiga bog‘liq. Tamoyillar — bu inklyuziv ta’limning nazariy poydevorini tashkil etuvchi, pedagogik faoliyatni yo‘naltiruvchi va amaliyotda qaror qabul qilish jarayoniga asos bo‘luvchi muhim qoidalar tizimidir.

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuv insonparvarlik, ijtimoiy adolat va teng imkoniyatlar g‘oyalariga tayangan holda shakllanadi.

Xalqaro tashkilotlar, xususan UNESCO inklyuziv ta’limni barcha o‘quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda ularning ta’lim jarayonida faol ishtirokini ta’minlashga qaratilgan tizim sifatida talqin qiladi. Shu sababli inklyuziv ta’lim tamoyillari nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy va axloqiy mazmunga ham ega.

1. Tenglik va adolat tamoyili

Inklyuziv ta’limning eng muhim tamoyillaridan biri — barcha o‘quvchilarning teng huquqliligini ta’minlashdir. Har bir bola, uning jismoniy yoki aqliy imkoniyatlaridan qat’i nazar, sifatli ta’lim olish huquqiga ega.

Biroq bu yerda “tenglik” tushunchasi “hamma uchun bir xil sharoit” degani emas. Aksincha, inklyuziv ta’limda adolat tamoyili ustuvor bo‘lib, u har bir o‘quvchiga uning ehtiyojiga mos sharoit yaratishni nazarda tutadi. Ya’ni kimdir uchun qo‘shimcha yordam, boshqasi uchun moslashtirilgan dastur zarur bo‘lishi mumkin.

2. Ta’limga kirish imkoniyati tamoyili

Mazkur tamoyil barcha o‘quvchilar uchun ta’lim muhitining ochiq va qulay bo‘lishini ta’minlashga qaratilgan. Bu faqat jismoniy kirish (panduslar, maxsus jihozlar) bilan cheklanmaydi. U quyidagilarni o‘z ichiga oladi: o‘quv materiallarining moslashtirilishi,

o‘qitish metodlarining xilma-xilligi hamda axborotga erkin kirish imkoniyati. Zamonaviy yondashuvlarda bu tamoyil “to‘siqlarni bartaraf etish” orqali amalga oshiriladi. Ya’ni muammo o‘quvchida emas, balki tizimda deb qaraladi.

3. Individual yondashuv tamoyili

Inklyuziv ta’lim har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini hisobga olishni talab etadi, yani:

- ✓ o‘rganish tezligini
- ✓ qiziqishlarini
- ✓ qobiliyatlarini
- ✓ ehtiyojlarini.

Bu tamoyil doirasida differensial ta’lim, individual o‘quv rejalari (IEP), moslashtirilgan topshiriqlar keng qo‘llaniladi.

4. Diskriminatsiyaga yo‘l qo‘ymaslik tamoyili

Inklyuziv ta’lim hech bir o‘quvchini kamsitmaslik va ta’limdan chetlashtirmaslikni kafolatlaydi. Har qanday farqlarga (salomatlik, ijtimoiy holat, til, madaniyat va boshqalar) asoslangan cheklash yoki ajratish inklyuziv ta’limga zid hisoblanadi. Bu tamoyil hurmat, bag‘rikenglik, teng munosabat kabi qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

5. Ijtimoiy integratsiya va hamkorlik tamoyili

Inklyuziv ta’lim faqat akademik bilim berish bilan cheklanmaydi. Uning muhim vazifasi — o‘quvchilarni jamiyatga moslashtirish va ijtimoiylashuvini ta’minlashdir. Bu tamoyil quyidagilar orqali amalga oshadi:

- jamoaviy ishlar,
- guruhli faoliyat,
- o‘zaro yordam.

Natijada o‘quvchilar bir-birini tushunishga, hurmat qilishga va hamkorlikda ishlashga o‘rganadi.

6. Moslashuvchanlik va variativlik tamoyili

Inklyuziv ta’lim qat’iy, bir xil model asosida emas, balki moslashuvchan yondashuv asosida tashkil etiladi. Har bir sinf, har bir

o‘quvchi va har bir vaziyat o‘ziga xos bo‘lgani sababli pedagogik jarayon ham shunga mos ravishda o‘zgarishi kerak. Bu quyidagilarni talab etadi:

- o‘qitish usullarini o‘zgartirish,
- baholashni moslashtirish,
- dars shakllarini variatsiyalash.

7. Uzluksizlik va tizimlilik tamoyili

Inklyuziv ta’lim bir martalik jarayon emas, balki uzluksiz rivojlanib boruvchi tizimdir. U maktabgacha ta’limdan boshlab oliy ta’limgacha davom etishi kerak. Bu tamoyil izchillik, bosqichma-bosqich rivojlanish, tizimli yondashuvni ta’minlaydi.

Inklyuziv ta’lim tamoyillari bir-biridan ajralgan holda emas, balki o‘zaro bog‘liq holda amal qiladi. Masalan:

- individual yondashuv → tenglikni ta’minlaydi;
- ta’limga kirishish imkoniyati → diskriminatsiyani kamaytiradi;
- integratsiya → ijtimoiy muhitni yaxshilaydi.

Shu sababli inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun barcha tamoyillarni kompleks holda qo‘llash zarur. Mazkur tamoyillarni chuqur anglash va amaliyotda qo‘llash bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi.

Inklyuziv ta’lim kursining vazifalari

Zamonaviy ta’lim tizimida inklyuziv yondashuvning joriy etilishi pedagog kadrlarni yangi talablarga mos ravishda tayyorlashni taqozo etadi. Shu nuqtai nazardan, inklyuziv ta’lim kursining vazifalari faqat nazariy bilim berish bilan cheklanmay, balki bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini, amaliy ko‘nikmalarini va ijtimoiy mas’uliyatini shakllantirishga qaratilgan kompleks tizim sifatida namoyon bo‘ladi (1-jadval).

1.1-jadval. Inklyuziv ta’lim kursining vazifalari tahliliy jadvali.

№	Vazifa turi	Mazmuni	Natijasi
1	**Nazariy**	Inklyuziv ta’lim asoslarini o‘rganish	Ilmiy tushuncha shakllanadi
2	**Amaliy**	Darsni moslashtirish, metod tanlash	Real ishga tayyorlik
3	**Kompetensiya**	Empatiya, kommunikatsiya	Professional rivojlanish
4	**Muhit**	Ijobiy sinf muhiti yaratish	Samarali ta’lim
5	**Muammo yechish**	Tahlil va qaror qabul qilish	Mustaqil fikrlash
6	**Ijtimoiy**	Tenglik va adolatni qo‘llab-quvvatlash	Ijtimoiy ong
7	**Innovatsion**	Yangi metodlarni qo‘llash	Zamonaviy o‘qituvchi

Inklyuziv ta’lim kursining eng muhim vazifalaridan biri talabalarda inklyuziv ta’limning nazariy asoslari bo‘yicha chuqur bilimlarni shakllantirishdir. Mazkur jarayonda talabalar inklyuziv ta’limning mohiyati, tamoyillari, rivojlanish bosqichlari hamda huquqiy asoslari haqida tizimli tasavvurga ega bo‘ladilar. Bu esa ularga inklyuziv ta’limni yuzaki tushuncha sifatida emas, balki ilmiy asoslangan pedagogik tizim sifatida anglash imkonini beradi.

Shu bilan birga, inklyuziv ta’lim kursi talabalarda amaliy pedagogik faoliyatga oid muhim ko‘nikmalarni shakllantirishni ham nazarda tutadi. Xususan, ular o‘quv jarayonini moslashtirish, differensial yondashuvni qo‘llash, individual o‘quv rejalari asosida ishlash hamda baholash tizimini o‘zgartirish kabi masalalarda zarur tajribaga ega bo‘ladilar. Bu esa kelajakda turli ehtiyoj va imkoniyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilan samarali ishlash imkonini yaratadi.

Inklyuziv ta’lim kursining yana bir muhim vazifasi — pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishdir. Inklyuziv ta’lim sharoitida o‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki qo‘llab-quvvatlovchi, yo‘naltiruvchi va muhit yaratuvchi shaxs sifatida faoliyat yuritadi. Shu bois kurs doirasida talabalarda empatiya, sabr-toqat, kommunikativlik

va moslashuvchanlik kabi sifatlarni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi. Bu sifatlar o‘qituvchining kasbiy muvaffaqiyatini ta’minlovchi muhim omillar hisoblanadi.

Bundan tashqari, inklyuziv ta’lim kursi talabalarda inklyuziv o‘quv muhitini yaratish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu esa sinfda ijobiy psixologik muhitni ta’minlash, o‘quvchilar o‘rtasida o‘zaro hurmat va hamkorlikni rivojlantirish, ijtimoiy integratsiyani qo‘llab-quvvatlash kabi vazifalarni o‘z ichiga oladi. Inklyuziv muhit yaratish orqali har bir o‘quvchining ta’lim jarayonida faol ishtiroki ta’minlanadi.

Inklyuziv ta’lim kursining muhim vazifalaridan yana biri — muammolarni aniqlash va ularni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Ta’lim jarayonida yuzaga keladigan turli pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, muammoning sabablarini aniqlash va samarali yechimlar ishlab chiqish talabaning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Bu esa uni real pedagogik faoliyatga tayyorlaydi.

Shuningdek, mazkur kurs talabalarda ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Inklyuziv ta’lim g‘oyasi jamiyatda tenglik, adolat va bag‘rikenglik qadriyatlarini mustahkamlashga qaratilgan. Shu sababli talabalarda diskriminatsiyaga qarshi turish, har bir shaxsning huquqlarini hurmat qilish va ijtimoiy faol pozitsiyani egallash kabi sifatlar rivojlantiriladi.

Nihoyat, inklyuziv ta’lim kursi talabalarda innovatsion yondashuvlarni qo‘llashga tayyorgarlikni shakllantiradi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, yangi pedagogik metodlarni joriy etish va kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirish inklyuziv ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bu esa o‘qituvchining zamonaviy ta’lim talablariga moslashuvini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta’lim kursining vazifalari nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, pedagogik kompetensiyalar va ijtimoiy qadriyatlarning uyg‘unligini ta’minlashga qaratilgan. Ushbu vazifalar bo‘lajak pedagoglarni inklyuziv ta’lim sharoitida samarali

faoliyat yuritishga tayyorlaydi hamda ta’lim tizimining insonparvarlik asosida rivojlanishiga xizmat qiladi.

1-MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR

Bilish darajasi

1. Inklyuziv ta’lim tushunchasiga ta’rif bering.
2. Inklyuziv ta’lim kursining predmeti nimani o‘rganadi?
3. Inklyuziv ta’lim kursining obyekti nimadan iborat?
4. Inklyuziv ta’limning asosiy maqsadi nima?
5. Inklyuziv ta’lim qaysi ilmiy sohalar bilan bog‘liq?

Tushunish darajasi

6. Predmet va obyekt o‘rtasidagi farqni tushuntiring.
7. Nima uchun inklyuziv ta’limda “qanday o‘qitish” muhim hisoblanadi?
8. Inklyuziv ta’lim muhitining asosiy xususiyatlarini izohlang.
9. Inklyuziv ta’limning ijtimoiy ahamiyati nimada?
10. Nima uchun inklyuziv ta’lim barcha o‘quvchilar uchun foydali?

Qo‘llash darajasi

11. Inklyuziv ta’limni oddiy sinfda qanday joriy etish mumkin?
12. Predmetga oid bilimlarni real dars jarayonida qanday qo‘llash mumkin?
13. Obyektni hisobga olmaslik qanday muammolarga olib keladi?
14. Inklyuziv ta’lim muhitini yaratish uchun 3 ta aniq chora taklif qiling.
15. O‘quvchilar o‘rtasidagi farqlarni hisobga olishda o‘qituvchi nima qilishi kerak?

Tahlil darajasi

16. An’anaviy ta’lim va inklyuziv ta’limni taqqoslang.
17. Inklyuziv ta’lim predmetining tarkibiy qismlarini tahlil qiling.
18. Inklyuziv ta’lim obyektiga ta’sir qiluvchi omillarni aniqlang.

Baholash darajasi

19. Sizningcha, inklyuziv ta’limni joriy etishda eng katta muammo nimada? Asoslang.
20. “Inklyuziv ta’lim — bu faqat maxsus bolalar uchun emas” fikrini baholang.

SEMINAR TOPSHIRIQLARI

Topshiriq 1.

Sinfda barcha o‘quvchilarga bir xil topshiriq berildi. Natijada ayrim o‘quvchilar topshiriqni bajara olmadi, boshqalari esa juda tez bajarib bo‘sh qoldi.

? Savollar:

1. Ushbu vaziyatda muammo nimada?
2. Bu holat inklyuziv ta’limning predmetiga tegishlimi yoki obyektiga?
3. Vaziyatni yaxshilash uchun qanday pedagogik choralar ko‘rish mumkin?

Topshiriq 2.

Quyidagilarni “predmet” va “obyekt”ga ajrating:

- o‘qitish metodlari
- o‘quvchilar guruhi
- baholash tizimi
- ta’lim muhiti

Topshiriq 3.

Quyidagi vaziyatni o‘qing:

Maktabda eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi uchun hech qanday maxsus sharoit yaratilmagan.

? Savollar:

1. Qaysi tamoyil buzilgan?
2. Bu muammoni hal etish yo‘llarini taklif qiling
3. Ushbu vaziyatning ijtimoiy oqibatlarini izohlang

Topshiriq 4.

Quyidagi tamoyillarni amaliy misollar bilan tushuntiring:

- tenglik va adolat,
- individual yondashuv,

- moslashuvchanlik.

Topshiriq 5.

Vaziyat: Maktab ma’muriyati alohida ehtiyojli bolani qabul qilishdan bosh tortdi.

? Savollar:

1. Ushbu holat qaysi huquqiy me’yorlarga zid?
2. Bu qarorning oqibatlari qanday bo‘lishi mumkin?
3. Bunday vaziyatda qanday choralar ko‘rish lozim?

Topshiriq 6.

Oldingi jadvaldan foydalanib savolga javob bering: Qaysi hujjat inklyuziv ta’limni eng kuchli qo‘llab-quvvatlaydi?

1.2-jadval. Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslarining tahliliy jadvali

№	Hujjat nomi	Qabul qilin-gan yil	Darajasi	Asosiy mazmuni	Inklyuziv ta’limga ta’siri
1	Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi	1948-yil	Xalqaro	Har bir inson ta’lim olish huquqiga ega	Ta’limda tenglik g‘oyasining asosini yaratdi
2	Bola huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya	1989-yil	Xalqaro	Har bir bola, shu jumladan alohida ta’lim ehtiyojlarii bo‘lgan bolalar ham ta’lim olish huquqiga ega	Inklyuziv ta’limni bolalar huquqi sifatida belgiladi
3	Salamanka	1994-yil	Xalqaro	Barcha	Inklyuziv

	deklaratsiyasi			bolalar umumiy maktabda o‘qishi kerak	maktab modelini asoslab berdi
4	Imkoniyati cheklanganlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiya	2006-yil	Xalqaro	Inklyuziv ta’lim tizimini yaratish majburiy	Inklyuziv ta’limni huquqiy majburiyatga aylantirdi
5	“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (O‘zbekiston)	2020-yil (yangi tahrir)	Milliy	Ta’limda teng imkoniyatlar kafolatlanadi	Inklyuziv ta’limni milliy darajada mustahkamladi
6	Inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi	2020–2025-yillar	Milliy	Inklyuziv ta’limni bosqichma-bosqich joriy etish	Amaliy mexanizmlarni belgilab berdi

Fikringizni asoslang.

Topshiriq 7. Muammoni aniqlang

O‘qituvchi sinfda faqat yuqori natija ko‘rsatadigan o‘quvchilarga e’tibor qaratadi.

? Savollar:

1. Qaysi vazifalar bajarilmagan?
2. Bu vaziyatning salbiy oqibatlari qanday?
3. Inklyuziv yondashuv asosida qanday o‘zgarish kiritish mumkin?

Topshiriq 8. Refleksiya

Quyidagi savolga yozma javob bering:

“Inklyuziv ta’lim o‘qituvchidan qanday yangi yondashuvlarni talab qiladi?”

Mustaqil ish uchun topshiriqlar

1. Inklyuziv ta’limning 3 ta tamoyiliga hayotiy misol keltiring.
2. “inklyuziv ta’lim — bu jamiyat ko‘zgusi” mavzusida qisqa esse yozing.
3. Bir inklyuziv vaziyatni tasvirlab, unga yechim taklif qiling.

Metodik ko‘rsatmalar

- ✓ Topshiriqlarni bajarishda nazariy bilimlardan foydalaning.
- ✓ Javoblaringizni asoslashga e’tibor qarating.
- ✓ Har bir vaziyatni tahlil qilishda sabab–natija bog‘liqligini aniqlang.

1.2-§. ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARII BO‘LGAN BOLALAR TOIFALARI, TASNIFI VA ULARNI INKLYUZIV TA’LIMGA JALB ETISH EHTIYOJLARI

Zamonaviy inklyuziv pedagogikada muvaffaqiyatli o‘quv jarayonini tashkil etishning bosh omili — sinfdagi har bir o‘quvchining psixofiziologik xususiyatlarini chuqur anglash va shunga mos individual ta’limiy ehtiyojlarni qondirish hisoblanadi. Quyida umumta’lim va inklyuziv muhitda ko‘proq duch kelinadigan alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalar toifalarining tahlili keltirilgan [7].

I. RUHIY RIVOJLANISHDAGI NUQSONLAR MAVJUD BO‘LGAN BOLALAR

a) Psixologik rivojlanishning aralash spesifik buzilishlari (XKT-10 bo‘yicha F83 kodi)

> Psixofiziologik rivojlanishning aralash spesifik buzilishlari bo‘lgan bolalar guruhida nutq, maktab ko‘nikmalari (o‘qish, yozish, hisoblash) va motor funksiyalarining rivojlanishi bir vaqtning o‘zida, bir xil darajada orqada qolishi kuzatiladi. Ushbu bolalarda yuqori emotsional qo‘zg‘aluvchanlik, vegetativ funksiyalarning beqarorligi, diqqatni uzoq muddat jamlay olmaslik (chalg‘uvchanlik) hamda asab tizimining o‘ta tez charchashi asosiy diagnostik belgilar hisoblanadi. Ular dars materialini eshitish yoki ko‘rish orqali qabul qilishda axborotni sekin qayta ishlaydilar.

Darajalari:

Yengil darajada: Bola muloqotga kirishadi, biroq murakkab mantiqiy topshiriqlarda va harakat koordinatsiyasida (noepchillik) oqsoqlanadi.

O‘rta / yaqqol namoyon bo‘lgan darajada: Nutq tizimining bir nechta komponentlari va bilish faoliyati jiddiy shikastlangan bo‘ladi, mustaqil ravishda o‘quv vazifalarini bajara olmaydi.

To‘g‘ri yo‘naltirilgan pedagogik korreksiya sharoitida ushbu bolalarda vizual xotira, mexanik eslab qolish, amaliy (qo‘l mehnati) faoliyatga bo‘lgan qiziqish hamda obrazli tafakkur juda yaxshi rivojlanadi.

Inklyuziv ta’limga jalb etish shart-sharoitlari va metodik jihatlari:

Me’yor tamoyili: O‘quv yuklamalarini qat’iy me’yorlash, yirik o‘quv vazifalarini kichik, mantiqiy bosqichlarga ajratish va «oddiydan murakkabga» tamoyili asosida o‘qitish shart.

Uzlashtirish tahlili: Har bir topshiriqdan so‘ng o‘quvchining materialni qay darajada tushunganini tekshirish uchun qisqa va konkret savollardan foydalanish lozim.

Multimediyali resurslar: Dars davomida vizual va grafik materiallarni (sxema, tayanch konspektlar, glossariylar) verbal matn bilan uyg‘unlashtirgan holda taqdim etish idrok qilish samaradorligini oshiradi.

b) Autizm spektri buzilishlari (ASB / Bolalar autizmi - XKT-10 bo‘yicha F84.0 kodi)

> **Bolalar autizmi** — bu ijtimoiy o‘zaro ta’sir, kommunikatsiya (muloqot) hamda cheklangan, takrorlanuvchi (stereotip) xatti-harakatlar triadasi bilan xarakterlanuvchi murakkab neyrorivojlanish nuqsonidir. Bunday o‘quvchilarda noverbal xulq-atvor (ko‘z aloqasini o‘rnatmaslik, mimika va imo-ishoralardan foydalana olmaslik), erkin muloqot qurish ko‘nikmalarining yo‘qligi va ijtimoiy vaziyatlarda masofani saqlamaslik muammolari yaqqol ko‘zga tashlanadi. Emotsional sohadagi disbalans va hissiy zo‘riqish ko‘pincha noodatiy xulq-atvor yoki stereotip harakatlar (qo‘llarini siljitish, tebranish) orqali namoyon bo‘ladi.

Og‘irlik darajalari (DSM-5 tasnifi bo‘yicha):

1-daraja («Yordam talab etiladi»): Bola qisqa gaplar bilan muloqot qiladi, ijtimoiy aloqalarni o‘rnatishga urinadi, biroq moslashuvchanlik yetishmaydi. (Ko‘pincha Asperger sindromi shaklida).

2-daraja («Sezilarli yordam talab etiladi»): Og‘zaki va noverbal muloqotda yaqqol kamchiliklar bor, muhit va kun tartibining minimal o‘zgarishi ham bolada kuchli stressni keltirib chiqaradi.

3-daraja («O‘ta yuqori yordam talab etiladi»): Nutq deyarli yo‘q yoki bir nechta so‘zlar bilan cheklangan, ijtimoiy muloqotni mutlaqo rad etadi, stereotipiyalar o‘ta kuchli bo‘ladi.

ASB bo‘lgan o‘quvchilarda fenomenal (yuksak) xotira, murakkab mantiqiy va abstrakt tafakkur, o‘zi qiziqqan tor sohalarga (masalan, matematika, dasturlash, tasviriy san’at, xaritalar) doir ensiklopedik bilimlarni mukammal o‘zlashtirish hamda muammolarga original (noodatiy) usulda yechim topish qobiliyati mavjud bo‘ladi.

Inklyuziv ta’limga jalb etish shart-sharoitlari va metodik jihatlari:

Vizual rejim: Dars jarayonida vizual jadval, rasmli kartochkalar (PECS) va barqaror, oldindan prognoz qilinadigan o‘quv kun tartibidan foydalanish shart.

Hissiy tinchlanish: Bola hissiy zo‘riqqan (overstimulation) paytda stress va xavotirni pasaytirish uchun sinfda maxsus « Sensory corner» (Hissiy tinchlanish burchagi) tashkil etilishi va unga 5 daqiqalik tanaffuslar berilishi lozim.

Muhit va tyutorlik: Sinfdoshlar orasida bag‘rikenglik (tolerantlik) madaniyatini shakllantirish, topshiriqlarni juda qisqa, aniq va lkonik buyruqlar shaklida berish hamda zarurat bo‘lganda assistent (yordamchi-tyutor) xizmatini jalb etish talab etiladi.

II. AQLIY RIVOJLANISHDAGI NUQSONLAR (AQLIY ZAIFLIK) MAVJUD BO‘LGAN BOLALAR

O‘quvchilar kundalik og‘zaki nutqni yaxshi o‘zlashtiradilar, o‘z-o‘ziga to‘liq xizmat ko‘rsatish va oddiy ijtimoiy qoidalarga rioya

> **Yengil darajadagi aqliy zaiflik** — bosh miya organik shikastlanishi natijasida intellektual faoliyatning (IQ ko‘rsatkichi 50-69 atrofida) va ijtimoiy moslashuv ko‘nikmalarining turg‘un va orqaga qaytmas darajada buzilishidir. Bunday o‘quvchilarda mantiqiy tafakkur, tahlil qilish (analiz) va umumlashtirish (sintez) ko‘nikmalari juda zaif shakllanadi, tushunchalar tizimi o‘ta sekin rivojlanadi. Ular darsda ko‘proq tayyor qoliplarga (shablonlarga) tayanib fikrlaydilar va bilish faoliyatining sustligi sababli diqqatni uzoq muddat jamlay olmay, tez charchaydilar

qilish imkoniga egadirlar. Vizual-obrazli xotiralari nisbatan saqlangan bo‘lib, amaliy va professional-mehnat ko‘nikmalarini (hunarlarni) muvaffaqiyatli egallay oladilar.

Inklyuziv ta’limga jalb etish shart-sharoitlari va metodik jihatlari:

Individual ta’lim dasturi (ITD): Bola uchun umumiy Umumiy o‘quv dasturi soddalashtirilgan holda alohida individual o‘quv dasturi ishlab chiqiladi. Abstrakt tushunchalar o‘rniga aniq, real va hayotiy misollarga tayanib dars o‘tiladi.

Ko‘rgazmalilik: Ko‘rgazmali va konkret didaktik materiallar ulushini maksimal darajada oshirish, tushuntirish jarayonini vizual tasvirlar va amaliy harakatlar bilan boyitish lozim.

Ijtimoiy motivatsiya: Guruhli va jamoaviy ishlarga bosqichma-bosqich jalb etish orqali muloqot ko‘nikmalarini va mustaqil ishlash algoritmini shakllantirish, kichik yutuqlarni ham muntazam rag‘batlantirib borish kerak.

a)Yengil darajadagi aqliy zaiflik (XKT-10 bo‘yicha F70 kodi))

b) Mo‘tadil (Mo‘tadillashgan) aqliy zaiflik (XKT-10 bo‘yicha F71 kodi)

> **Mo‘tadil aqliy zaiflik**da intellektual rivojlanishning chuqur orqada qolishi (IQ ko‘rsatkichi 35-49 atrofida) kuzatiladi. Ushbu bolalarda mavhum va mantiqiy tafakkur mutlaqo shakllanmaydi, idrok etish jarayoni faqat predmetlarning tashqi, yaqqol ko‘rinib turgan belgilarini ko‘rish bilan cheklanadi. Lug‘at boyligi o‘ta cheklangan bo‘lib, gaplar grammatik jihatdan juda g‘aliz va qisqa bo‘ladi, agrammatizmlar ko‘p uchraydi. Diqqatning barqarorligi deyarli yo‘q bo‘lib, motorika (harakatlar tizimi) qo‘polligi va vizual-motor koordinatsiyaning jiddiy buzilishi xosdir.

Tizimli korreksion-pedagogik yordam natijasida bola oddiy muloqot so‘zlarini tushunishga, o‘zining boshlang‘ich ehtiyojlarini bildirishga hamda elementar gigiyenik va o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish amallarini (kiyinish, ovqatlanish) mustaqil bajarishga o‘rganadi.

Inklyuziv ta’limga jalb etish shart-sharoitlari va metodik jihatlari:

Akademik talablarni cheklash: Bunday o‘quvchilardan umumta’lim fanlarining qiyin akademik normalarini o‘zlashtirish talab etilmaydi. Asosiy maqsad — hayotiy ko‘nikmalarni shakllantirish (Social and life skills) va ijtimoiylashuvga qaratiladi.

Oqilona moslashtirish va Tyutorlik: Vazirlar Mahkamasining amaldagi normativ talablariga asosan, ushbu o‘quvchilar uchun sinfda maxsus yordamchi xodim (assistent-tyutor) shtatining bo‘lishi majburiydir. Darslar to‘liq maxsus moslashtirilgan o‘yin, imitatsiya (taqlid) va taktil-amaliy metodlar orqali olib boriladi.

Qisqa vaqtli dars rejimi (« G‘amxo‘rlik» tizimi): Bola sinfda uzoq vaat o‘tira olmasligi sababli, milliy qonunchilikda belgilanganidek, ularni maktablarda tashkil etilgan qisqa muddatli ta’lim va ijtimoiy moslashuvga yo‘naltirilgan **“G‘amxo‘rlik”** guruhlari sharoitida o‘qitish eng samarali yo‘l hisoblanadi.

III. KO‘RISHIDA NUQSONLAR MAVJUD BO‘LGAN BOLALAR

Ko‘zi ojiz o‘quvchilar ko‘rish orqali axborotni to‘liq va aniq qabul qila olmaydilar, ular uchun dunyoni anglashning bosh kanali — tuyish (taktil sezgi) va eshitish hisoblanadi. Zaif ko‘ruvchi o‘quvchilarda esa turlicha darajada qoldiq ko‘rish qobiliyati saqlanib qolgan bo‘ladi. Biroq ularda ko‘z harakatlari koordinatsiyasining buzilishi, predmetlarni aniq farqlay olmaslik, ranglarni ajratishdagi qiyinchiliklar va ko‘rish maydonining torayishi kuzatiladi.

Ko‘rish nuqsonlari asosan ikki yirik guruhga bo‘linadi: **ko‘rlik (ko‘zi ojizlik)** va **zaif ko‘rish**.

Ko‘rish idrokining bunday bo‘lak-bo‘lak (fragmentar) xarakterga ega bo‘lishi ish sur’atining sezilarli darajada sekinlashuviga, diqqatni uzoq muddat jamlay olmaslikka hamda yangi ko‘nikmalarni shakllantirish uchun ko‘proq vaqt talab etilishiga olib keladi. Nutq rivojlanishida esa ko‘rish nuqsoni bor bolalarda **verbalizm** hodisasi, ya’ni so‘zlar va tasavvurlarning real predmet mazmuni bilan bog‘lanmay, uzilib qolishi xavfi yuqori bo‘ladi.

Klinik guruhlari va kasalliklar tasnifi (XKT-10 bo‘yicha)

Amaldagi milliy qonunchilikda belgilangan mezonlarga ko‘ra, inklyuziv va maxsus ta’limga yo‘naltiriladigan ko‘rish nuqsonlarining klinik tasnifi quyidagilardan iborat:

a) Ko‘zi ojizlik (Amovroz - H54.1): Ko‘rish qobiliyatining mutlaqo yo‘qligi yoki faqat yorug‘likni sezish darajasida saqlanishi.

b) Tu g‘ma nuqsonlar (Q11, Q13.1):

Mikroftalm, Mikrokonea, Anoftalm (Q11 kodi): Ko‘z olmasining tug‘ma o‘ta kichikligi yoki mutlaqo rivojlanmay qolganligi.

Tug‘ma rivojlanish patologiyalari: To‘r pardasining rivojlanishidagi tug‘ma nuqsonlar, to‘r pardasining xavfli o‘smasi (Retinoblastoma), Koloboma, preretinopatiya (chala tug‘ilgan bolalar retinopatiyasi).

Aniridiya (Q13.1 kodi): Ko‘z rangdor pardasining tug‘ma yo‘qligi.

Ko‘rish nervining zararlanishi (H47.2 kodi): Ko‘rish nervining atrofiyasi hamda ko‘rish nervi diski va makulasining og‘ir darajadagi gipoplaziyasi.

v) Katarakta (H26.0): Ko‘z gubbori (gavhari)ning markaziy zonada to‘liq yoki qisman xiralashishi.

Artifakiya va Afakiya (H27.0): Ko‘z gavharining yo‘qligi (afakiya) yoki uning o‘rniga sun’iy shisha joylashtirilganligi (artifakiya).

Ko‘z gavharining dislokatsiyasi (H27.1): Ko‘z gavharining siljishi (joyi o‘zgarishi) yoki uning chiqishi.

g) Glaukoma (H40 — H42): Ko‘z ichki bosimining doimiy yuqoriligi oqibatida ko‘rish qobiliyatining progressiv pasayishi (tug‘ma va ikkilamchi turlari).

d) Refraksiya anomaliyalari (H52.0, H52.1): Tug‘ma miopiyaning (yaqindan ko‘rish) o‘ta yuqori darajasi (H52.1) va gipermetropiyaning (uzoqdan ko‘rish) o‘ta yuqori darajasi (H52.0).

j) To‘r parda shikastlanishlari (H33): To‘r parda ажралиши, uning dars ketishi, yorilishi yoki yirtilishlari.

z) Nistagm (H55): Ko‘z olmasining ixtiyorsiz, ritmik ravishda tez-tez tebranishi.

Ko‘rish analizatori shikastlangan bolalarda eshitish diqqati, fonematik eshitish qobiliyati (tovushlarni juda aniq farqlash), taktil va tuyish sezgirligi hamda eshitish xotirasi boshqa bolalarga qaraganda ancha yuqori rivojlanadi. Ular og‘zaki axborotni uzoq muddat xotirada saqlash va mantiqiy qayta ishlash ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. Nutqdan kompensatsiya vositasi sifatida juda faol foydalanishadi.

Inklyuziv ta’limga jalb etish shart-sharoitlari va metodik jihatlari

O‘quv materiallari, dars jadvallari va test topshiriqlari yirik, o‘ta kontrastli shriftlarda (zaif ko‘ruvchilar uchun) yoki *Brayl yozuvida* (ko‘zi ojizlar uchun) tayyorlanishi shart. Barcha grafik elementlar

(rasm, chizma, sxema) uchun o‘qituvchi tomonidan batafsil matnli va audio izohlar (tifloizohlar) berib borilishi lozim.

Matnni ovozga aylantiruvchi va nutqni tanib olib matnga o‘giruvchi maxsus dasturlardan (Balabolka, Govorilka, Speechpad, TalkTyper) foydalanish imkoniyati yaratilishi kerak. Kompyuterlarda ekrandagi tasvirni o‘qib beruvchi maxsus nutq sintezatorlari o‘rnatilishi kerak.

Sinfda audio tinchlik (tashqi shovqinlarni kamaytirish) ta’minlanishi kerak. O‘qituvchining nutqi baland, aniq va intonatsiyaga boy bo‘lishi, har bir ko‘rsatilayotgan harakat ovoz orqali tushuntirilishi shart.

Zaif ko‘ruvchi o‘quvchilar uchun dars davomida uzluksiz ko‘rish yuklamasi vaqtini qat’iy me’yorlash, vizual charchoqning oldini olish uchun maxsus ko‘z mashqlarini o‘tkazish hamda topshiriqlarni bajarish uchun ularga qo‘shimcha vaqt ajratish talab etiladi.

Sinf muhitida ortiqcha to‘siqlarni bartaraf etish, bolaga o‘ziga qulay bo‘lgan partani (ko‘pincha yorug‘lik yaxshi tushadigan birinchi qatorni) tanlash imkonini berish hamda zarur hollarda individual assistent (yordamchi) hamrohligini ta’minlash zarur.

IV. ESHITISHIDA NUQSONLAR MAVJUD BO‘LGAN BOLALAR

Eshitish nuqsonlari bo‘lgan shaxslar eshitish darajasining turlicha bo‘lishi, eshitish apparatlarini qo‘llash vaqti hamda nutqiy-kognitiv rivojlanish xususiyatlariga ko‘ra bir-biridan farqlanuvchi guruhlarni tashkil etadi. Eshitish analizatorining shikastlanishi bolada umumiy bilimlar hajmining cheklanishi, mustaqil o‘qish orqali axborot olishning qiyinlashishi, eshitish diqqati va xotirasining sustligi hamda nutqiy kompetensiyaning pastligi kabi kognitiv muammolarni keltirib chiqaradi.

Tafakkur jarayonida o‘xshash obyektlarni chalkashtirish, analiz va sintez ko‘nikmalarining sekin shakllanishi, obrazli tafakkurdan mantiqiy tafakkurga o‘tishda tayyor qoliplarga tayanish hamda dars

davomida o‘ta tez charchash holatlari kuzatiladi. Shuningdek, muloqot to‘siqlari oqibatida bunday o‘quvchilarda o‘ziga ishonchsizlik, kommunikativlikning pastligi, yuqori xavotir yoki jahl, agressivlik va yopiq xarakter kabi psixologik xususiyatlar namoyon bo‘lishi mumkin.

Klinik guruhlari, darajalari va kasalliklar tasnifi (XKT-10 bo‘yicha)

Ttibbiy mezonlar va xalqaro tasnifga muvofiq, eshitish nuqsonlari quyidagi klinik shakllarda guruhlanadi:

a) Koxlear implantatsiyadan keyingi holat (H90.3 umumiy kodi ostida): Jarrohlik yo‘li bilan ichki quloqqa koxlear implantat o‘rnatilgan bolalar guruhidir. Ularning yangi eshitish tizimi to‘liq shakllanishi va nutqi tabiiy yo‘l bilan rivojlanishi uchun ular eshituvchi tengdoshlar muhitida ta’lim olishlari va surdopedagogning uzluksiz korreksion yordamiga tayanishlari shart. bad akustik sharoitlarda (shovqin, aks-sado, masofa) nutqni idrok etish ular uchun asosiy qiyinchilik hisoblanadi.

b) Neyrosensor eshitish zaifligining II darajasi: Eshitish qobiliyatining *41 — 55 dB* (detsibel) gacha pasayishi bilan xarakterlanadi. Bunday o‘quvchilar uchun quloqni protezlash (maxsus eshitish apparatlaridan foydalanish) majburiy shart hisoblanadi.

v) Neyrosensor eshitish zaifligining III darajasi: Eshitish bo‘sag‘asining *56 — 70 dB* gacha pasayishi holatidir. Ushbu darajada ham o‘quvchining darsni idrok qilishi uchun quloqni protezlash va qo‘shimcha vizual qo‘llab-quvvatlash talab etiladi.

g) Neyrosensor eshitish zaifligining IV darajasi: Eshitish imkoniyatining *91 dB gacha* pasayishi bo‘lib, og‘ir eshitish nuqsonlari guruhiga kiradi.

d) Karlik yoki kar-soqovlik: Eshitish bo‘sag‘asining *91 dB dan ortiq* pasayishi holatidir. Kar o‘quvchilar uchun og‘zaki nutqni o‘zlashtirish o‘ta qiyin kechib, ko‘rish asosiy idrok kanaliga, daktil va imo-ishora nutqi esa asosiy muloqot vositasiga aylanadi.

Eshitish nuqsoni bo‘lgan bolalarda ko‘rish idroki, vizual diqqat va visual xotira o‘ta yuqori darajada rivojlanadi. Ular ko‘rish kanali

orqali axborotni, o‘qituvchining lab harakatlarini (labdan o‘qish), mimika va imo-ishoralarni juda tez ilg‘ab olish va eslab qolish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Inklyuziv ta’limga jalb etish shart-sharoitlari va metodik jihatlari

Mashg‘ulot davomida vizual kanal haddan tashqari yuklama ostida ishlashini hisobga olib, barcha verbal materiallarni sxema, jadval, grafik va tayanch konspektlar ko‘rinishida taqdim etish lozim. Matnlarni moslashtirish (uzun, murakkab va qo‘shma gaplardan voz kechish) va o‘quv materiallarini kichik bloklarda berish zarur.

O‘qituvchining nutqi aniq, ravon, lo‘nda (ortiqcha so‘zlarsiz) va biroz sekinlashtirilgan tempda bo‘lishi shart. Muhim tayanch tushunchalarni dars davomida bir necha bor qaytarish, gapirayotgan paytda o‘quvchi bilan doimiy ko‘z aloqasini saqlash va yuzni o‘quvchidan burmaslik (orqa o‘girib gapirmaslik) majburiydir.

Darsda nutqni imo-ishora tiliga o‘giruvchi “Surdofon” va masofaviy video-tarjima tizimi bo‘lgan “CloudInterpreter” xizmatlaridan foydalanish tavsiya etiladi. Shuningdek, matnni ovozga va nutqni matnga konversiya qiluvchi raqamli vositalar (Balabolka, Govorilka, DSpeech, Yandex Diktofoni, MSpeech) o‘quv jarayonini optimallashtiradi.

Sinfda tashqi shovqinlarni maksimal darajada kamaytirish va sifatli audio vositalardan (FM-tizimlardan) foydalanish zarur. O‘quvchilar sinfda o‘qituvchini va bir-birlarini bemalol ko‘ra olishlari uchun partalarni yarim aylana (U-shakli) ko‘rinishida joylashtirish muloqot faolligini oshiradi.

Eshitishida nuqsoni bor o‘quvchining nutq faoliyatining barcha turlarini (gapirish, tinglash, yozish, labdan o‘qish) uyg‘un rivojlantirish uchun sinf o‘qituvchisi, maxsus pedagog (surdopedagog), psixolog va ota-ona o‘rtasida uzviy jamoaviy yondashuv shakllantirilishi lozim.

V. TAYANCH-HARAKAT APPARATI NUQSONLARI MAVJUD BO‘LGAN BOLALAR

THA buzilishlari organizmda harakat faolligining cheklanishi (gipodinamiya), yurak-qon tomir va nafas olish tizimlarining funksional pasayishi, asab tizimining tez charchashi hamda umumiy ish qobiliyatining kamayishi bilan xarakterlanadi.

Tayanch-harakat apparati (THA) buzilgan o‘quvchilar guruhi tarkibi va harakat cheklovlarining og‘irlik darajasi jihatidan bir xil bo‘lmagan o‘ta xilma-xil toifani tashkil etadi.

Kognitiv sohada ushbu o‘quvchilarda operativ xotira hajmining kamayishi, fikrlash va nutq faoliyatini birlashtirishdagi qiyinchiliklar, tushunish va eslab qolishdagi muammolar, so‘z va uning real ma’nosi o‘rtasidagi bog‘liqlikning buzilishi hamda ko‘rsatmalarni tezda unutib qo‘yish holatlari kuzatilishi mumkin. Shaxsiyat nuqtayi nazaridan esa mustaqillik hissining pastligi va o‘ziga ishonch yetishmasligi shakllanishi xavfi mavjud.

Klinik guruhlari, darajalari va kasalliklar tasnifi (XKT-10 bo‘yicha)

THA nuqsonlarining klinik-tibbiy tasnifi quyidagicha belgilangan:

a) Umurtqa pog‘onasi va ko‘krak qafasi deformatisiyalari (M41, M40): 3 va 4-darajali tug‘ma va orttirilgan skolioz (M41 kodi), ko‘krak qafasining 3 va 4-darajali girdobsimon hamda kilsimon deformatsiyalari, shuning gatorida 3 va 4-darajali kifoz (M40 kodi).

b) Bo‘g‘im va mushak tizimining tizimli patologiyalari (Q74.3): Bo‘g‘imlarning tug‘ma kontraktaturasi va mushaklar atrofiyasi bilan kechuvchi artrogripoz kasalligi (Q74.3 kodi).

v) Bolalar serebral falaji (BSF / DCP - G80 kodi): BSF darslikda THA muammolari ichida eng katta guruh sifatida qaraladi. Inklyuziv ta’limga asosan GMFCS xalqaro klassifikatsiyasiga ko‘ra 3-4-darajali BSF bo‘lgan hamda boshqa nevrologik patologiyalar oqibatida ortopedik deformatsiyalarga uchragan bolalar jalb etiladi.

Ularda harakat muammolari ko‘pincha nutq va sensor buzilishlar bilan birga kechadi.

g) Markaziy asab tizimi jarohatlari asoratlari: Bosh va orqa miya kasalliklari oqibatida kelib chiquvchi ortopedik deformatsiyalar (bunda monoplegiyalar, ya’ni faqat bitta a’zoning falajligi mustasno qilinadi).

d) Suyak tizimining destruktiv va destruktiv-restavratsion holatlari (M86): Osteomielit asoratlari (jarrohlik muolajalaridan keyingi tiklanish holatlari - M86 kodi) hamda qo‘l va oyoqlarda turli jismoniy jarohatlardan keyin yuzaga kelgan bo‘g‘imlar og‘ir darajadagi kontrakturasi.

j) Skelet tizimining tug‘ma anomaliyalari va displaziyalari (Q77.4, S73.0, Q74.9):

Suyak skeletining tizim kasalliklari (Q77.4 kodi): *Axondroplaziya, disxondroplaziya va xondrodistrofiya kabi pakanalik va skelet o‘sishi buzilishiga olib keluvchi patologiyalar.*

Tug‘ma son suyagi chiqishi (S73.0 kodi): *Operativ (jarrohlik) davolashdan keyingi ortopedik holatlar.*

Aniqanmagan oyak-qo‘l tuğma anomaliyalari (Q74.9 kodi): *Tug‘ma rivojlanish anomaliyalari yoki nuqsonlari oqibatida yuzaga kelgan, tayanch-harakat funksional etishmovchiligiga olib keladigan amputatsion cho‘ltoqlik holatlari.*

Harakat cheklovlariga qaramasdan, THA nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda kompensatsiya hisobiga vizual tasavvur qobiliyati, original ijodiy fikrlash, fazoviy tasavvur ko‘nikmalari hamda muammolarni yaxlit (holistik) yondashuv asosida tahlil qilib, amaliy va kreativ yechimlar topish qobiliyati juda yuqori rivojlangan bo‘ladi.

Inklyuziv ta’limga jalb etish shart-sharoitlari va metodik jihatlari

Ergonomik va to‘siqsiz makon: Maktab infratuzilmasida panduslar, tutqichlar, keng eshiklar va liftlar bo‘lishi, sinf ichida esa imkoniyati cheklanganlar aravachasi erkin harakatlanishi uchun maxsus ergonomik joy hamda moslashtirilgan partalar tashkil etilishi shart.

Akademik ortopedik rejim: O‘quvchining 10–15 daqiqadan ortiq statik bir xil holatda o‘tirishini cheklash, oyoqlarini qat’iy ravishda 90° burchakda qo‘llab-quvvatlash (tayanch o‘rnatish) hamda dars davomida tana holatini bemalol va tez-tez o‘zgartirishiga sharoit yaratish lozim.

Texnologik adaptatsiya: Yozish va chizishda jismoniy qiynaladigan bolalar uchun «virtual klaviatura» dasturlari, maxsus moslashtirilgan ergonomik sichqoncha va klaviaturalar hamda individual kompyuter texnikalaridan foydalanish imkonini berish kerak. Masofaviy ta’lim texnologiyalarini qo‘llash ham samarali hisoblanadi.

Metodik differensiallash: O‘quv topshiriqlarini kichik hajmli bosqichlarga bo‘lib berish, materiallarni tushuntirishda mavhum tushunchalardan ko‘ra aniq va real amaliy misollarga tayanish, materialni o‘zlashtirish va yozma ishlarni bajarish uchun bolaga qo‘shimcha vaqt ajratish zarur.

Tyutorlik: Vazirlar Mahkamasining normativ hujjatlariga muvofiq, THA muammosi tufayli mustaqil harakatlana olmaydigan o‘quvchilar uchun sinfda maxsus yordamchi xodim (assistent-tyutor) faoliyat olib borishi ko‘zda tutiladi. O‘qituvchi darsda ijtimoiy faollikni oshiruvchi metodlardan (guruhli ishlar, muloqot, hamkorlik) foydalanishi va vizual-motor koordinatsiyani talab etadigan jismoniy yuklamalarni kamaytirishi lozim.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Autizm spektrining buzilishi (ASB) bo‘lgan bolalarning ijobiy kompensator imkoniyatlarini dars jarayonida qanday rag‘batlantirish mumkin?
2. Koxlear implantatsiyaga ega bolalarni an’anaviy eshitish nuqsoniga ega bolalardan ajratib turuvchi metodik talablarni tushuntiring.
3. Ko‘rish nuqsonlaridagi « verbalizm» hodisasi nima va o‘qituvchi darsda uning oldini olish uchun nima qilishi kerak?

4. Tayanch-harakat apparati shikastlangan bolalarda « Ortopedik rejim» talablariga rioya qilmaslik qanday pedagogik va jismoniy salbiy oqibatlarga olib keladi?

Amaliy topshiriq: Kimyo yoki Geometriya darsida qo‘llaniladigan darslikdagi vizual grafik chizmani (masalan, *uchburchak yoki molekula tuzilishi shaklini*) ko‘zi ojiz (Brayl tizimidagi) o‘quvchi idrok qila olishi uchun uni «Tifloizoh» (so‘zli tavsif) va taktil shaklga o‘tkazish algoritmini ishlab chiqing.

Muammoli Keys: Inklyuziv 6-sinf darsida o‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirmoqda. U doskaga murakkab sxemani chizib, tez-tez *“Mana bu element bu yerga ko‘chadi, bunisidan esa mana bunday natija chiqadi”* deb ko‘rsatkich tayoqcha bilan tushuntirmoqda. Sinfda o‘tirgan va o‘quv materiallarini audio formatda yozib boradigan ko‘rish nuqsoni bor o‘quvchi dars oxirida mavzuni mutlaqo tushunmaganini aytdi.

1. O‘qituvchi nutqida ko‘rish nuqsoni bor bolalarni o‘qitishning qaysi metodik qoidasini buzdi?
2. Ushbu dars jarayonida “noto‘g‘ri yondashuv” muammosini keltirib chiqarmaslik uchun o‘qituvchi o‘z nutqi va metodikasini qanday o‘zgartirishi kerak edi?

Amaliy Keys: O‘qituvchi inklyuziv sinfda diktant ishini o‘tkazmoqda. Sinfda neyrosensor eshitish zaifligining III darajasiga ega bo‘lgan, eshitish apparatidan foydalanadigan o‘quvchi tahsil oladi. O‘qituvchi matnni juda tez o‘qidi va ko‘p vaqtini doskaga orqa o‘girgan holda o‘tkazdi. Natijada ushbu o‘quvchi diktantda so‘zlarning oxirini tushirib qoldirdi, ko‘plab grammatik xatolarga yo‘l qo‘ydi va ishni oxirigacha etkaza olmay, hissiy tushkunlikka tushdi.

1. Eshitishida nuqsoni bor bolalarni o‘qitishda o‘qituvchi tomonidan yo‘l qo‘yilgan metodik xatolarni tahlil qiling.
2. Ushbu nazorat ishini eshitish apparati bilan ta’lim oladigan bola uchun to‘g‘ri tashkil etish bo‘yicha differensial baholash va nutqiy rejim tavsiyalarini bering.

Amaliy Keys: Amaliy mashg‘ulot darsida o‘qituvchi o‘quvchilarni guruhlarga ajratib, tezkor viktorina olingan topshiriqni vaqt chegarasi (taymer) ostida bajarishni buyurdi. Sinfda 3-darajali skolioz va yurish moslamasidan foydalanadigan o‘quvchi ham bor. Guruhdagi bolalar tezroq ball yig‘ish maqsadida tayanch harakat aparatida muammosi bor bolani faoliyatdan chetlatib, topshiriqni o‘zlari bajarishga kirishdilar. Natijada bola o‘ziga ishonchsizlik his qilib, guruh ichida yakkalanib qoldi.

1. Ushbu vaziyatda inklyuziv ta’limning qaysi metodik va tashkiliy shartlari buzilgan?
2. O‘qituvchi va tyutor guruh ichida diskriminatsiyaning oldini olish hamda tayanch harakat aparatida muammosi bor bolaning ijobiy integratsiyasini ta’minlash uchun guruh rollarini qanday taqsimlashi kerak edi?

1.3-§. INKLYUZIV TA’LIMDA KOMPLEKS YONDASHUV TAMOYILI VA MAVJUD MUAMMOLAR

Zamonaviy inklyuziv pedagogika paradigmasida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni jamiyatga integratsiya qilish jarayoni faqatgina ta’lim muassasasining ichki faoliyati bilan cheklanib qolmasdan, makro va mikro darajadagi barcha ijtimoiy institutlarning tizimli kooperatsiyasini talab etadi. Kompleks yondashuv tamoyili – alohida ehtiyojli bolaning rivojlanish, ta’lim olish va ijtimoiylashuv trayektoriyasini yagona, yaxlit va ko‘p tarmoqli zanjir sifatida tahlil qiluvchi fundamental pedagogik-boshqaruv mexonizmidir. Mazkur tamoyilning konseptual mohiyati shundan iboratki, bolaning imkoniyatlarini baholash va unga amaliy ko‘mak ko‘rsatish jarayonida tibbiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy resurslar bir-biri bilan uzviy bog‘langan holda, multidissiplinar jamoaviy yondashuv asosida safarbar etiladi. Xalqaro amaliyotda, xususan, «Lumos Foundation» tadqiqotlarida isbotlanganidek, kompleks yondashuv bolani shunchaki tor doiradagi tashxis mezonlari bilan baholashdan voz kechib, uning hayotiy faoliyatini va individual ehtiyojlarini xavfsiz va to‘siqsiz muhitni shakllantirish prizmasi orqali o‘rganadi. Ushbu yondashuv

doirasida bolaning kognitiv, emotsional va sensor funksiyalarini rivojlantirish uchun ta’lim jarayoniga Ta’limning universal dizayni va tabaqalashtirilgan didaktik texnologiyalar boshidanoq integratsiya qilinishi shart. Aynan mana shunday yondashuvgina alohida ehtiyojli bolaning darsdan chetlanib qolishini oldini oladi va uning sog‘lom tengdoshlari muhitida o‘zlashtirish samaradorligini kafolatlaydi. Biroq, kompleks yondashuv tamoyilini amaliyotga tatbiq etish jarayonida global va milliy miqyosda bir qator tizimli va metodik xarakterdagi muammolar va to‘siqlar saqlanib qolmoqda. Birinchi navbatda, eng jiddiy muammolardan biri – bu idoralararo va multidissiplinar hamkorlik tizimidagi funksional va vazifalar to‘qnashuvi inqirozidir. Maktab ma’muriyati, tyutorlar, maxsus pedagoglar va tibbiyot mutaxassislari o‘rtasidagi mas’uliyat chegaralarining aniq chegaralanmaganligi, aksariyat hollarda Individual Ta’lim Dasturlarining (ITD) faqat qog‘ozda qolib ketishiga hamda sinf ichida sun’iy ravishda yangi ajratilgan (segregatsion) muhitning hosil bo‘lishiga olib keladi. Ikkinchidan, umumta’lim maktablari o‘qituvchilarining aksariyat qismida «inklyuziv tayyorgarlik» kompetensiyalarining etishmasligi, ularning kognitiv va emotsional doirada muammosi bor bolalar bilan ishlashda qiyinchiliklarni keltirib chiqarmoqda. Pedagog kadrlarning kasbiy charchashi (professional burn-out) va yuqori emotsional yuklama ostida stress holatiga tushishi dars sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi navbatdagi mas’uliyatli muammodir. Uchinchidan, ta’lim muhitida va raqamli axborot makonida universal ergonomik standartlarning, xususan, diqqat yetishmasligi va giperaktivlik sindromi (DYGS) bor bolalar uchun dars xonasi va ish stolini «ranglar psixologiyasi» mezonlari asosida minimalist dizaynda tashkil etish madaniyatining shakllanmaganligi hamda elektron darsliklarning xalqaro WCAG standartlariga to‘liq mos kelmasligi bolalarning sensor charchoqqa uchrashiga sabab bo‘lmoqda. To‘rtinchidan, oilalar bilan ishlash tizimidagi kamchiliklar, ota-onalarning psixologik inqiroz (shok, rad etish, aybdorlik) bosqichlarida qolib ketishi va ularning ITD jamoasiga teng huquqli professional sherik sifatida jalb etilmasligi, uy

sharoitida korreksion mashg‘ulotlarni davom ettirish imkonini cheklaydi. Xalqaro tajribalar, xususan, Kanada (Inclusion BC, 2024) tizimidagi «Bolaning salohiyatiga oldindan ishonish» falsafasi hamda yangicha “kuchli tomonlarga asoslangan” baholash mezonlari shuni ko‘rsatadiki, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun maktab ichki ko‘p tarmoqli komissiyalari (MBK) hamda hududiy professional xizmatlar o‘rtasidagi axborot zanjirini shaffoflashtirish lozim.

Ushbu jadval kompleks yondashuvning tarkibiy qismlarini, unga to‘siq bo‘layotgan real muammolarni va eng muhimi, darsligimiz zanjirini tashkil etuvchi xalqaro hamda mahalliy ilmiy maktablarning amaliy yechimlarini o‘zaro sintez qiladi:

1.3-jadval. Kompleks yondashuv tamoyili komponentlari, tizimli muammolar va ularning amaliy-metodik yechimlari

Kompleks yondashuv yo‘nalishlari	**Tamoyilning konseptual mohiyati**	**Amaliyotda mavjud bo‘lgan tizimli muammolar**	**Mualliflik metodikalari va yechim standartlari**
1. Idoralararo va multidisciplinar kooperatsiya	Tibbiy, psixologik va pedagogik resurslarni yagona zanjirga birlashtirish, bolani ijtimoiy model asosida baholash.	Mutaxassislar (maktab ma’muriyati, tyutor, shifokor) o‘rtasida vazifalar to‘qnashuvi inqirozi.	**G.N. Axmedova metodikasi:** Vazifalar chegarasini qonunan belgilovchi « Hamkorlik xaritalari» ni amaliyotga joriy etish.
2. Didaktik va o‘quv dasturi hamda **darslik mazmuni** mosligi	Dars jarayonini tabaqalashtirilgan andozada, bolaning preferential o‘quv uslubiga moslab	Umumta’lim o‘qituvchilarida «inklyuziv tayyorgarlik» (kompetensiya) etishmasligi,	**Moldova tajribasi (Lumos):** «Modifitsirovanniy» va «Adaptirovanniy» Umumiy

	loyihalash.	darsning birxilligi.	o‘quv dasturilar hamda «VAK» preferensial testi.
3. Pedagogik kadrlarni emotsional asrash	Inklyuziv muhitda ishlayotgan o‘qituvchi va tyutorlarning ruhiy salomatligini va ichki resurslarini himoya qilish.	Og‘ir yuklama ostida pedagogik jamoada kasbiy charchash (*professional burn-out*) va stressning ortishi.	**Rossiya maktabi (O.A. Denisova):** Jamoaviy treninglar, joriy va yakuniy bosqichli preventiv ruhiy reabilitatsiya.
4. Ta’lim muhiti ergonomikasi va raqamlash-tirish	Sinf xonasi, ish stoli va internet materiallarini bolaning sensor ehtiyojlariga moslab universal dizaynda qurish.	«Ranglar psixologiyasi» normalariga rioya qilmaslik, elektron darsliklarning WCAG standartidan uzilib qolishi.	**O‘zbekiston milliy manbasi (2025):** Tinchlantiruvchi ranglar (ko‘k, yashil) muvozanati, progressiv mushak relaksatsiyasi.
5. Maktab va Oila strategik sherikligi	Ota-onani shunchaki kuzatuvchi emas, balki ITD loyihasini tasdiqlovchi teng huquqli professional sherik deb bilish.	Ota-onalarning psixologik inqiroz (shok, rad etish) bosqichlarida qolib ketishi, uydagi korreksiya uzilishi.	**Kanada (Inclusion BC) & R. Gargiulo:** *Strength-based* (kuchli tomonlarga yo‘naltirilgan) baholash va *Home-Program*.

AMALIY SEMINAR TOPSHIRIG‘I

Topshiriq mazmuni: 1.3-jadvalda keltirilgan tizimli muammolardan birini tanlang (masalan, o‘qituvchi va tyutor o‘rtasidagi vazifalar to‘qnashuvi yoki ota-onaning rad etish inqirozi). Tanlangan muammoni bartaraf etish uchun darslikda keltirilgan mualliflik metodikalariga tayanib, 3 ta ketma-ket qadamdan iborat amaliy yechim algoritmini ishlab chiqing va darsda guruhlararo kollaboratsiya (hamkorlik) asosida himoya qiling.

Nazariy savollar:

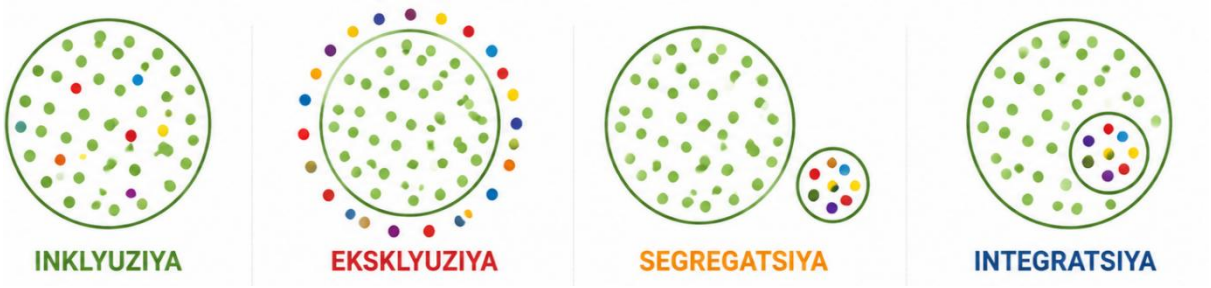
1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasi va BMTning Imkoniyati cheklanganlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasining 24-moddasi o‘rtasidagi konseptual farq va rivojlanish bosqichini tushuntirib bering.
2. Nima uchun Salamanka deklaratsiyasi xalqaro inklyuziv pedagogika fanida “burilish nuqtasi” deb ataladi?
3. Barqaror rivojlanish maqsadlaridagi (SDG-4) “Hech kimni ta’limdan chetda qolmaslik” tamoyili amaliyotda qanday namoyon bo‘ladi?

Seminar Keysi: Xalqaro ekspertlar guruhining monitoringi natijasida aniqlanishicha, muayyan davlatda alohida ehtiyojli bolalar uchun vaqtinchalik va zamonaviy juda ko‘p maxsus internat-maktablar qurilgan, biroq umumta’lim maktablariga bu bolalarni qabul qilish qonuniy cheklangan. Mahalliy boshqaruv buni bolalarga bo‘lgan “yuksak g‘amxo‘rlik» va alohida e’tibor deb izohladi.

- Ushbu davlat yuritayotgan siyosat Salamanka deklaratsiyasi va BMTning 2006-yildagi Konvensiyasi normaleriga mos keladimi?
- Xalqaro huquq nuqtayi nazaridan ushbu model “Segregatsiya” hisoblanadimi yoki “Inklyuziya”?. O‘qituvchi va talaba sifatida xalqaro hujjatlarga tayanib huquqiy baho bering.

1.4-§. INTEGRATSIYA VA INKLYUZIYANING QIYOSIY TAXLILI

Ta’lim tizimining rivojlanish jarayonida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarga nisbatan turli yondashuvlar shakllangan. Dastlab bunday bolalar jamiyat va ta’lim tizimidan chetda qolgan bo‘lsa, keyinchalik ularni umumiy ta’limga jalb

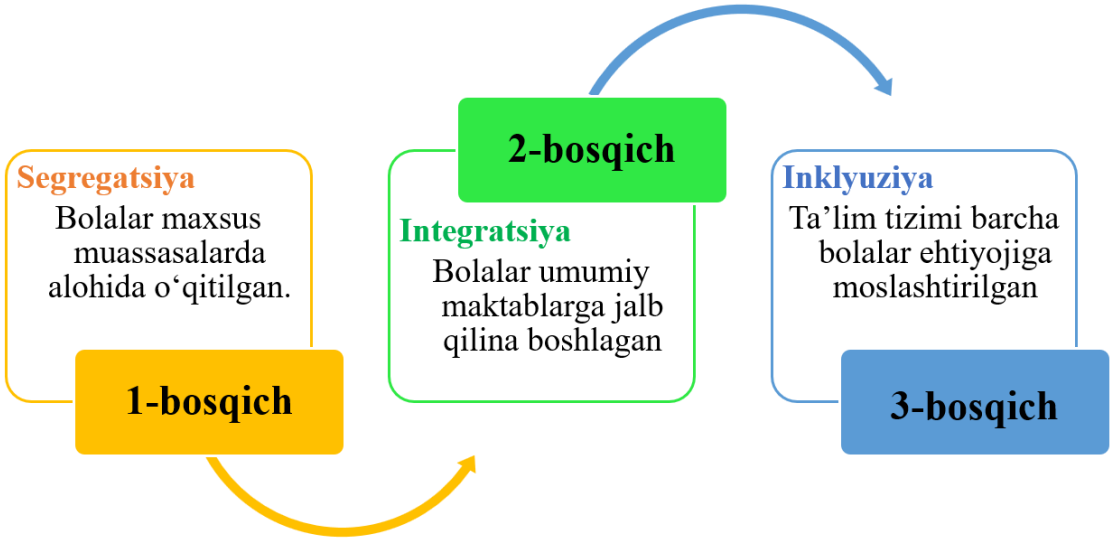

qilishga qaratilgan yangi pedagogik yondashuvlar paydo bo‘ldi.

1.2-rasm. Eksklyuziya, segregatsiya, integratsiya va inklyuziya modellari

Rasm orqali:

- eksklyuziyada ayrim bolalarning tizimdan butunlay chetda qolishi;
- segregatsiyada bolalarning alohida muassasalarda o‘qitilishi;
- integratsiyada bolaning mavjud tizimga moslashishi;
- inklyuziyada esa barcha bolalar uchun teng va moslashtirilgan ta’lim muhiti yaratilishi yaqqol ifodalangan.

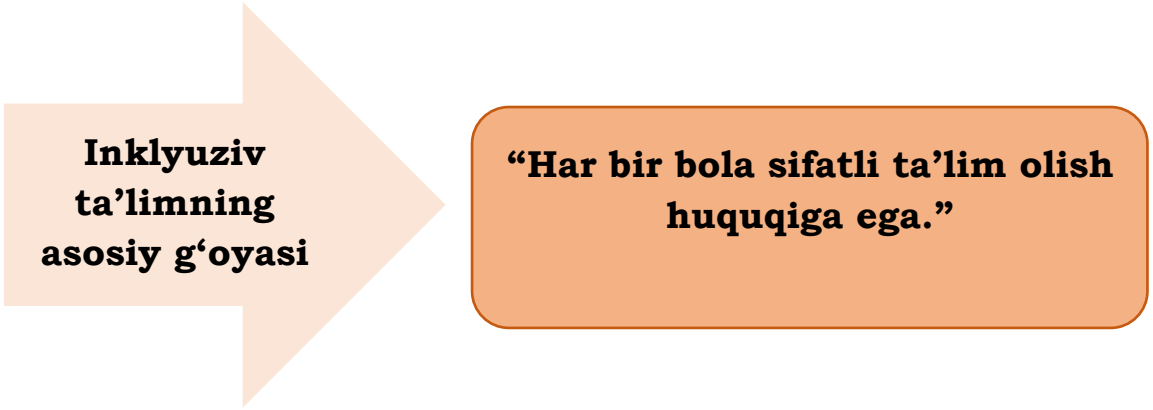
1.3.-rasm. Segregatsiyadan inklyuziyaga o‘tish bosqichlari

Integratsiya va inklyuziya tushunchasi

Ta’lim tizimining rivojlanishi jarayonida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarni jamiyatga moslashtirishning turli modellari shakllangan. Shular ichida integratsiya va inklyuziya tushunchalari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuvlar bir-biriga yaqin ko‘rinsa-da, mazmun-mohiyati jihatidan sezilarli farqlarga ega.

Integratsiya — bu alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarni umumiy ta’lim tizimiga qo‘shish jarayonidir. Bunda bola mavjud tizimga moslashishi talab etiladi.

Inklyuziya — esa barcha bolalarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim tizimini moslashtirishga asoslangan yondashuvdir.

Reabilitatsiya (lotinchadan *rehabilitatio* – tiklash) — bu jarayonning eng boshlang‘ich va asosan tibbiy-psixologik bosqichi bo‘lib, u kasallik, travma yoki tug‘ma nuqson tufayli bolaning yo‘qotilgan yoki sustlashgan jismoniy, kognitiv va sensor funksiyalarini tibbiy, ortopedik va korreksion vositalar yordamida maksimal darajada qayta tiklash yoki kompensatsiya qilishga qaratilgan. Reabilitatsiya jarayonida diqqat markazida faqatgina bolaning klinik tashxisi turadi (tibbiy model). U bolaning ta’lim olish muhitini o‘zgartirishni maqsad qilmaydi, balki darsdan tashqari vaqtda bolaning tana va miya faoliyatini (masalan, logopedik, fizioterapevtik yoki sensor integratsiya mashg‘ulotlari orqali) umumiy guruhga qo‘shilish darajasiga tayyorlaydi. Agar bola erta bolalik davridan

boshlab bunday korreksion yordamni olsa, uning kelajakda umumta’lim maktabiga muvaffaqiyatli qadam qo‘yishi va chuqur inklyuziyaga erishishi osonlashadi.

Bugungi kunda zamonaviy pedagogikada inklyuziv yondashuv eng insonparvar va samarali model sifatida e’tirof etilmoqda.

Integratsiyaning mazmun-mohiyati

Integratsiya modeli alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarni jamiyat va ta’lim tizimiga jalb qilish zarurati natijasida shakllangan. U uzoq yillar davomida mavjud bo‘lgan segregatsiya modelining kamchiliklarini bartaraf etishga qaratilgan muhim pedagogik bosqich hisoblanadi.

XX asrning birinchi yarmigacha ko‘plab davlatlarda imkoniyati cheklanganligi yoki rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalar maxsus internatlar va yopiq ta’lim muassasalarida alohida o‘qitilgan. Bu yondashuv segregatsiya modeli deb yuritilgan. Segregatsiyada bolalar jamiyatdan ajratilgan holda ta’lim olganligi sababli ularning ijtimoiylashuvi va jamiyatga moslashuvi cheklangan.

XX asrning 50–60-yillaridan boshlab inson huquqlari va demokratik qadriyatlarning rivojlanishi natijasida alohida ehtiyojli bolalarni umumiy ta’lim tizimiga jalb qilish zarurati kuchaydi. Shu davrda integratsiya modeli shakllana boshladi.

Integratsiyaning rivojlanishiga:

- inson huquqlari g‘oyasi;
- teng imkoniyat tamoyili;
- ijtimoiy adolat konsepsiyasi;
- demokratik ta’lim tizimi katta ta’sir ko‘rsatdi.

1960–1970-yillarda AQSH va Yevropa davlatlarida maxsus ehtiyojli bolalarni umumiy maktablarga qabul qilish bo‘yicha dastlabki tajribalar amalga oshirildi. Shu davrda “mainstreaming” tushunchasi paydo bo‘lib, bolalarni oddiy sinflarga qo‘shish amaliyoti rivojlana boshladi.

1975-yilda AQSHda “Education for All Handicapped Children Act” qonuni qabul qilinishi integratsiya rivojlanishida muhim bosqich

bo‘ldi. Ushbu qonun imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan bolalarning umumiy ta’lim olish huquqini himoya qildi.

1980-yillarga kelib Kanada, Buyuk Britaniya, Germaniya va Skandinaviya davlatlarida integratsiya modeli keng rivojlandi. Bu davrda alohida ehtiyojli bolalarni umumiy sinflarda o‘qitish amaliyoti kuchaydi.

Biroq amaliy tajribalar shuni ko‘rsatdiki, integratsiya modeli barcha muammolarni hal qila olmaydi. Chunki:

- ta’lim tizimi deyarli o‘zgarmaydi;
- asosiy moslashuv bolaning zimmasiga yuklanadi;
- pedagogik muhit to‘liq moslashtirilmaydi.

Natijada bolalar umumiy sinfda mavjud bo‘lsa ham, ta’lim jarayonida to‘liq ishtirok eta olmasligi kuzatildi.

Shu sababli 1990-yillardan boshlab inklyuziv ta’lim modeli rivojlana boshladi. 1994-yildagi Salamanca deklaratsiyasi inklyuziv ta’lim tarixidagi muhim hujjatlardan biri bo‘ldi. Ushbu deklaratsiyada barcha bolalarning umumiy ta’lim tizimida birgalikda ta’lim olishi zarurligi alohida ta’kidlandi.

Integratsiyaning asosiy maqsadi — alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarni umumiy ta’lim muhitiga kiritishdan iborat.

Integratsiyaning asosiy xususiyatlari:

- bola umumiy sinfga joylashtiriladi;
- mavjud dastur saqlanib qoladi;
- maxsus yordam cheklangan bo‘lishi mumkin;
- ijtimoiylashuv qisman ta’minlanadi.

Natijada bola sinfda mavjud bo‘lsa ham, dars jarayonida to‘liq ishtirok eta olmadi. *Bu holat integratsiya modeli hisoblanadi.*

Inklyuziyaning mazmun-mohiyati

Inklyuziya — barcha bolalarni teng huquqli ravishda umumiy ta’lim tizimiga jalb qilish va ular uchun moslashtirilgan pedagogik muhit yaratishga qaratilgan zamonaviy yondashuvdir.

Inklyuziv ta’lim:

- individual farqlarni qadrlaydi;
- teng imkoniyat yaratadi;
- diskriminatsiyani rad etadi;
- hamkorlikka asoslanadi.

Inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari:

- ✓ teng imkoniyat;
- ✓ individual yondashuv;
- ✓ hamkorlik;
- ✓ moslashtirilgan muhit;
- ✓ tolerantlik;
- ✓ ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash.

Integratsiya va inklyuziyaning asosiy farqlari

Integratsiya va inklyuziya o‘rtasidagi farq asosan ta’lim tizimining moslashuv darajasi bilan belgilanadi.

Mezoni	**Integratsiya**	**Inklyuziya**
Asosiy maqsad	Bolani tizimga qo‘shish	Hammani qamrab olish
Moslashuv	Bola moslashadi	Tizim moslashadi
Muhit	Qisman moslashadi	To‘liq moslashadi
O‘qituvchi roli	An’anaviy	Moslashuvchan
Ta’lim yondashuvi	Standart	Individual
Ishtirok	Qisman	To‘liq
Ijtimoiylashuv	Cheklangan	Faol

Shu sababli zamonaviy pedagogikada integratsiyadan inklyuziyaga o‘tish jarayoni kuchaymoqda.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limga o‘tish jarayoni

Xronologik rivojlanish bosqichlari va me’yoriy hujjatlar ketma-ketligi

Yil	Me’yoriy-huquqiy hujjat nomi	Asosiy mazmuni va vazifalari
2008	**“NOGIRONLARNING HUQUQLARI TO‘G‘RISIDA”GI QONUN** *2008-yil 1-may, O‘RQ–161-son*	• Nogironlarning ta’lim olish huquqi qonuniy jihatdan mustahkamlandi. • Inklyuziv ta’limga yo‘l ochildi, davlatning mas’uliyati belgilandi.
2016	**“ALOHIDA EHTIYOJLI BOLALARNI TA’LIM-TARBIYAGA JALB QILISH CHORA-TADBIRLARI TO‘G‘RISIDA”GI QAROR** *2016-yil 13-may, PQ–2552-son*	• Alohida ehtiyojli bolalarni ta’limga jalb etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar belgilandi. • Inklyuziv ta’limga o‘tishning dastlabki bosqichi boshlandi.
2017	**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING 365-SON QARORI** *2017-yil 20-iyun*	• Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ta’lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari tasdiqlandi. • Maktablarda sharoit yaratish, kadrlar

		tayyorlash, metodik ta’minot va resurslar belgilandi.
2018	**“XALQ TA’LIMINI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI” (2018–2021-YILLARGA MO‘LJALLANGAN)** *2018-yil*	• Ta’lim tizimining asosiy yo‘nalishlari belgilandi. • Inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishi sifatida qayd etildi.
2019	**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING PF–5712-SON FARMONI** *2019-yil 8-oktyabr*	• 2030-yilgacha inklyuziv ta’limni rivojlantirish strategiyasi tasdiqlandi. • Har bir hududda inklyuziv ta’lim markazlari va PTPK tizimini rivojlantirish vazifalari belgilandi.
2020	**“TA’LIM TO‘G‘RISIDA”GI QONUN (YANGI TAHRIR)** *2020-yil 23-sentabr, O‘RQ–637-son*	• Ta’lim sohasidagi munosabatlarni yangi bosqichda tartibga soladi. • Inklyuziv ta’lim alohida yo‘nalish sifatida mustahkamlandi. • Har bir shaxs uchun sifatli ta’lim olish huquqi va teng imkoniyatlar kafolatlanadi.

		• Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun maxsus sharoitlar yaratish davlatning majburiyatlari sifatida belgilandi.
2020	**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTINING PQ–4860-SON QARORI** *2020-yil 12-fevral*	• Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar belgilandi. • Moliyalashtirish, monitoring va baholash tizimi yo‘lga qo‘yildi.
2021	**“ALOXIDA TA’LIM EHTIYOJLARI BO‘LGAN BOLALAR UCHUN INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI” (2021–2025-YILLARGA MO‘LJALLANGAN)** *2021-yil*	• Inklyuziv ta’lim tizimli rivojlantirishning maqsad va vazifalari belgilandi. • 5 yillik yo‘l xaritasi ishlab chiqildi.
2022–2023	**INKLYUZIV TA’LIMNI TIZIMLI RIVOJLANTIRISH BOSQICHI** *2022–2023-yillar*	• Inklyuziv sinflar soni va qamrov darajasi oshirildi. • PTPK (psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya) tizimi takomillashtirildi.

		• O‘qituvchi va mutaxassislar malakasi oshirildi, metodik qo‘llanmalar yaratildi.
2024	**MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRINING 46-SON BUYRUG‘I** *2024-yil*	• Inklyuziv ta’limni tashkil etish bo‘yicha yangi tartib va yo‘riqnomalar tasdiqlandi. • Maktablarda sharoit yaratish, kadrlar faoliyatini muvofiqlashtirish belgilandi.
2025	**INKLYUZIV TA’LIM UCHUN YANGI IMKONIYaTLAR** *2025-yil*	• Umumta’lim maktablarida inklyuziv sinflar uchun maxsus pedagog (defektolog, logoped, surdopedagog, tiflopedagog, oligofrenopedagog) – 1,0 birlik ajratilishi belgilandi. • Assistent (yordamchi xodim) – 1,0 birlik shtat birligi ajratilishi belgilandi. • Shtatga bo‘lgan ehtiyoj PTPK xulosasiga asosan belgilanadi.

O‘zbekistonda bugun inklyuziv ta’limni rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Mamlakatimizda alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalar uchun teng imkoniyat yaratish, sifatli ta’lim bilan qamrab olish hamda ularni jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiya qilishga qaratilgan qator huquqiy-me’yoriy hujjatlar qabul qilindi.

Inklyuziv ta’limni rivojlantirish jarayoni bosqichma-bosqich amalga oshirilib, ushbu yo‘nalishda huquqiy asoslar, tashkiliy tizim va metodik ta’minot shakllantirildi.

Mavzu yuzasidan savollar.

1. Bilish (Remembering)

Integratsiya va inklyuziya tushunchalariga ta’rif bering.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirishga oid qaysi qonun va konsepsiyalar qabul qilingan?

2. Tushunish (Understanding)

Nima uchun inklyuziv ta’lim zamonaviy pedagogikaning muhim yo‘nalishi hisoblanadi?

Finlandiya tajribasidagi “erta yordam” tizimining mazmunini tushuntiring.

3. Qo‘llash (Applying)

Sinfga eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi qabul qilindi. Siz o‘qituvchi sifatida qanday pedagogik yondashuvlardan foydalanasiz?

Autizm spektridagi bola uchun moslashtirilgan dars faoliyati namunasi tuzing.

4. Tahlil qilish (Analyzing)

Integratsiya va inklyuziya modellarining o‘xshash va farqli jihatlarini tahlil qiling.

5. Baholash (Evaluating)

Sizning fikringizcha, qaysi model — integratsiyami yoki inklyuziya — samaraliroq? Fikringizni asoslang.

Jahon tajribasini tahlil qilgan holda, O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni rivojlantirish uchun qanday takliflar berasiz?

6. Yaratish (Creating)

“Kelajakdagi ideal inklyuziv maktab” modelini ishlab chiqing.

Testlar

Integratsiya modelining asosiy mazmuni nimadan iborat?

A) Tizimni bolaga moslashtirish

B) Bolani mavjud tizimga moslashtirish

C) Bolalarni alohida o‘qitish

D) Individual ta’limni bekor qilish

Inklyuziv ta’limning asosiy g‘oyasi qaysi javobda to‘g‘ri ko‘rsatilgan?

A) Maxsus maktablarni ko‘paytirish

B) Faqat alohida ta’lim ehtiyojlarii bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash

C) Barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratish

D) Alohida sinflar tashkil etish

Quyidagilardan qaysi biri inklyuziv ta’lim tamoyiliga kiradi?

A) Diskriminatsiya

B) Segregatsiya

C) Individual yondashuv

D) Izolyatsiya

Finlandiya tajribasining asosiy xususiyati nima?

A) Qattiq nazorat tizimi

B) Erta pedagogik yordam

C) Alohida internatlar

D) Faqat maxsus maktablar

Kanada tajribasida keng qo‘llaniladigan model qaysi?

A) Segregatsiya

B) Individual izolyatsiya

C) Full inclusion

D) Maxsus internat

AQSH inklyuziv ta’lim tizimining asosiy huquqiy hujjati qaysi?

A) Salamanca deklaratsiyasi

B) IDEA qonuni

C) Bolalar kodeksi

D) UNESCO memorandumi

Segregatsiya modeli qanday yondashuvni anglatadi?

A) Barcha bolalarni birgalikda o‘qitish
B) Tizimni moslashtirish
C) Bolalarni alohida o‘qitish
D) Individual reja asosida o‘qitish

Vaziyat:

5-sinfga harakatida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi qabul qilindi. Maktab rahbariyati uni umumiy sinfga joylashtirdi. Biroq:

sinf ikkinchi qavatda joylashgan;
maktabda pandus mavjud emas;
o‘qituvchilar moslashtirilgan metodlardan foydalanmaydi;
guruhli ishlarda o‘quvchi kam ishtirok etadi.

Sinfdagi ayrim o‘quvchilar ham u bilan muloqot qilishdan tortinmoqda.

Topshiriqlar

1. Ushbu vaziyat qaysi modelga tegishli: integratsiyami yoki inklyuziya?
2. Vaziyatdagi asosiy muammolarni aniqlang.
3. O‘quvchi uchun qanday pedagogik va psixologik yordam tashkil etish mumkin?
4. Ta’lim muhitini inklyuzivlashtirish bo‘yicha takliflar bering.

Vaziyat:

Boshlang‘ich sinfda autizm spektridagi bola tahsil olmoqda. O‘qituvchi:

vizual jadvaldan foydalanadi;
topshiriqlarni qisqa va aniq beradi;
sensory break tashkil qiladi;
o‘quvchini guruhli ishlarga bosqichma-bosqich jalb qiladi;
ota-ona va psixolog bilan muntazam hamkorlik qiladi.

Sinfdagi boshqa o‘quvchilar ham hamkorlik va qo‘llab-quvvatlashga o‘rgatilgan.

Natijada bola:

- ✓ darslarda faol qatnashmoqda;
- ✓ o‘zini xavfsiz his qilmoqda;
- ✓ ijtimoiylashuvi rivojlanmoqda.

Topshiriqlar

1. Ushbu vaziyat inklyuziv ta’limning qaysi tamoyillarini aks ettiradi?
2. O‘qituvchining eng samarali yondashuvlarini aniqlang.
3. Sinfdagi ijobiy muhit shakllanishiga nimalar sabab bo‘lgan?
4. Siz ushbu vaziyatga yana qanday metodlarni qo‘shgan bo‘lar edingiz?

BOBGA DOIR FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Normativ-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (2021–2025-yillar).
4. UNESCO. Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.
5. United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York, 2006.

Ilmiy va xorijiy adabiyotlar

6. Ainscow M. Promoting Inclusion and Equity in Education. – London: Routledge, 2020.
7. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2011.
8. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy // Cambridge Journal of Education. – 2011. – Vol. 41(4). – P. 495–510.
9. Friend M., Bursuck W. Including Students with Special Needs: A Practical Guide for Classroom Teachers. – Boston: Pearson, 2019.
10. Loreman T., Deppeler J., Harvey D. Inclusive Education: Supporting Diversity in the Classroom. – London: Routledge, 2010.

11. Sahlberg P. Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2015.
12. Canevaro A. L’integrazione scolastica degli alunni con disabilità. – Trento: Erickson, 2007.
13. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2020.
14. IDEA Act. Individuals with Disabilities Education Act. – Washington DC, 2004.
15. Mittler P. Working Towards Inclusive Education: Social Contexts. – London: David Fulton Publishers, 2000.
16. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2011.
17. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent, 2008.
18. Yuldashev J., Usmonov S. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy qilish. – Toshkent, 2014.
19. Nurmuhamedova L. Inklyuziv ta’lim asoslari. – Toshkent, 2021.
20. Maxsus pedagogika va inklyuziv ta’lim bo‘yicha metodik qo‘llanmalar to‘plami. – Toshkent, 2022.

2-BOB. INKLYUZIV TA’LIMNING NORMATIV-HUQUQIY BAZASI VA XALQARO TAJRIBA

2.1-§. INKLYUZIV TA’LIMNING SHART-SHAROITLARI

> Inklyuziv ta’limning shart-sharoitlari — alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan o‘quvchilarning sifatli ta’lim olishi, faol ishtiroki va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan pedagogik, psixologik, moddiy-texnik, tashkiliy hamda huquqiy omillar tizimidir.

Inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish, avvalo, ta’lim muassasasida barcha bolalarning ehtiyojlari, imkoniyatlari va rivojlanish sur’atlarini hisobga oluvchi pedagogik muhitni yaratishni talab etadi. Bu yondashuvda asosiy e’tibor bolaning mavjud tizimga moslashishiga emas, balki ta’lim jarayonining bolaning individual xususiyatlariga moslashtirilishiga qaratiladi. Shu jihatdan inklyuziv ta’lim shunchaki alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolani umumiy sinfga joylashtirish emas, balki o‘quv dasturi, metodlar, baholash usullari, sinf muhiti va pedagogik munosabatlarning qayta tashkil etilishini anglatadi.

Xalqaro tajribada inklyuziv ta’limning pedagogik shart-sharoitlari “barcha uchun ta’lim” g‘oyasi bilan

chambarchas bog‘liq holda izohlanadi. UNESCOning 2020-yilgi “Inclusion and Education: All Means All” hisobotida inklyuziya ta’limdan chetda qolayotgan yoki ta’lim jarayonida cheklanishlarga duch kelayotgan barcha o‘quvchilarni qamrab olish zarurligi bilan izohlanadi. Hisobotda inklyuziv ta’lim faqat imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan bolalar masalasi emas, balki ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, til, jins, qobiliyat va boshqa farqlar sababli cheklanishga uchrayotgan barcha ta’lim oluvchilarni qamrab olishi ta’kidlanadi [33].

Inklyuziv sinfni tashkil etishda eng muhim pedagogik shartlardan biri — ta’lim jarayonining moslashuvchan bo‘lishidir. CAST tomonidan ishlab chiqilgan Universal Design for Learning konsepsiyasida o‘quvchilarga bilimni turli shakllarda taqdim etish, ularga o‘z bilimini turli yo‘llar bilan namoyon qilish imkonini berish hamda ularning ta’limga qiziqishini turli usullar orqali rag‘batlantirish zarurligi ta’kidlanadi. Bu yondashuv inklyuziv sinfda yagona metod barcha o‘quvchilarga bir xil ta’sir qilmasligini, shuning uchun pedagog bir vaqtning o‘zida turli o‘quv uslublari va ehtiyojlarini hisobga olishi kerakligini ko‘rsatadi.

Mel Ainscowning tadqiqotlarida inklyuziv ta’lim maktab va ta’lim tizimini barcha bolalar uchun samarali qilish jarayoni sifatida qaraladi. Uning yondashuvida inklyuziya alohida ehtiyojli bolalarni “qo‘shish” bilan cheklanmaydi, balki maktab madaniyati, o‘qituvchi faoliyati va boshqaruv tizimini qayta ko‘rib chiqishni talab etadi. Glasgow universiteti ma’lumotida Ainscowning ilmiy faoliyati maktablar va ta’lim tizimlarini barcha bolalar uchun samarali qilish yo‘llarini tadqiq etishga qaratilgani qayd etiladi.

Inklyuziv ta’limning pedagogik shart-sharoitlari xalqaro huquqiy hujjatlar bilan ham mustahkamlangan. BMTning Imkoniyati cheklanganlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasining 24-moddasida imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim olish huquqi tan olinadi va davlatlar inklyuziv ta’lim tizimini ta’minlashi lozimligi belgilangan [31]. Bu hujjat inklyuziv ta’limni xayriya yoki ijtimoiy yordam shakli sifatida emas, balki inson huquqi sifatida talqin qiladi.

Salamanka deklaratsiyasi ham inklyuziv ta’limning xalqaro huquqiy va pedagogik asoslaridan biri hisoblanadi. Unda maktablar barcha bolalarni, ularning jismoniy, intellektual, ijtimoiy, hissiy, til yoki boshqa xususiyatlaridan qat’i nazar, qabul qilishi kerakligi ta’kidlangan. Bu g‘oya inklyuziv ta’limda pedagogik shart-sharoit yaratishning asosiy mezoni hisoblanadi: ya’ni bola ta’lim muhitiga “mos kelishi” shart emas, aksincha, ta’lim muhiti bolaning ehtiyojiga moslashtirilishi kerak [32].

O‘zbekiston tajribasida ham inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik va huquqiy asoslari bosqichma-bosqich shakllanmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4860-son qarori bilan 2020–2025-yillarda xalq ta’limi tizimida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlangan. Ushbu konsepsiya alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish uchun inklyuziv ta’lim tizimini tashkil etish, ularning ta’lim olish huquqini kafolatlash va ta’minlash maqsadida ishlab chiqilgan [4].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarorida inklyuziv ta’lim “alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlagan holda beriladigan ta’lim” sifatida izohlangan [6]. Bu ta’rif pedagogik shart-sharoitlarning mazmunini aniq ko‘rsatadi: inklyuziv ta’limda o‘quvchining individual imkoniyati, ta’lim muhiti va teng imkoniyat bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lishi kerak.

Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv ta’limni tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari bir necha asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Birinchidan, o‘quv dasturi moslashuvchan bo‘lishi zarur. Ikkinchidan, o‘qituvchi differensial va individual yondashuvdan foydalana olishi kerak. Uchinchidan, baholash jarayoni o‘quvchining faqat yakuniy natijasini emas, balki rivojlanish dinamikasini ham hisobga olishi lozim. To‘rtinchidan, sinfda o‘zaro hurmat, hamkorlik va psixologik xavfsizlik muhiti shakllantirilishi zarur. Beshinchidan,

pedagog yakka holda emas, balki psixolog, logoped, defektolog, ota-ona va maktab rahbariyati bilan hamkorlikda ishlashi kerak.

Inklyuziv ta’limning psixologik shart-sharoitlari

Inklyuziv ta’lim samaradorligi nafaqat pedagogik metodlar yoki moddiy-texnik imkoniyatlarga, balki ta’lim muassasasidagi psixologik muhitga ham bevosita bog‘liqdir. Zamonaviy tadqiqotlarda inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati bolaning o‘zini xavfsiz, qabul qilingan va jamoaning bir qismi sifatida his qilishi bilan izohlanadi. Shu sababli inklyuziv sinfda ijobiy psixologik muhit yaratish muhim pedagogik va ijtimoiy vazifa hisoblanadi.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda “belonging” tushunchasi inklyuziv ta’limning asosiy psixologik omillaridan biri sifatida qaraladi. Goodenow (1993) o‘z tadqiqotida o‘quvchining sinf jamoasiga tegishlilik hissi uning motivatsiyasi, faolligi va akademik natijalariga sezilarli ta’sir qilishini ta’kidlaydi. Agar bola o‘zini jamoaning bir qismi sifatida his qilsa, uning ta’lim jarayonidagi ishtiroki va o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortadi.

Florian va Black-Hawkins (2011) inklyuziv pedagogikada psixologik qo‘llab-quvvatlashning asosiy maqsadi barcha o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol va teng ishtirokini ta’minlashdan iborat ekanligini qayd etadi. Olimlarning fikricha, inklyuziv sinfda bolaning xatosi yoki cheklanishiga emas, balki uning rivojlanish imkoniyatlariga e’tibor qaratilishi lozim.

Inklyuziv ta’limda psixologik shart-sharoitlarning muhim jihatlaridan biri empatiya va tolerantlik muhitini shakllantirishdir. Sinfdoshlar tomonidan qo‘llab-quvvatlash mavjud bo‘lgan muhitda alohida ehtiyojli bolalarning ijtimoiy moslashuvi yengillashadi. Peer support modeli asosida o‘quvchilar bir-biriga yordam berishga, hamkorlik qilishga va o‘zaro hurmat tamoyiliga o‘rgatiladi.

UNESCO hisobotlarida inklyuziv ta’limning muvaffaqiyati “safe and supportive learning environment” bilan bog‘liqligi alohida ta’kidlanadi. Xavfsiz psixologik muhit:

- qo‘rquvni kamaytiradi;
- stressni pasaytiradi;

- motivatsiyani oshiradi;
- kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi.

Psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlovchi muhit o‘quvchilarning o‘z fikrini erkin ifoda etishiga ham yordam beradi. Ayniqsa autizm spektridagi bolalar, eshitishida yoki nutqida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun hissiy xavfsizlik muhim omil hisoblanadi.

Xorijiy tajribada emotional inclusion tushunchasi keng qo‘llaniladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, bola sinfda jismonan mavjud bo‘lishi yetarli emas, balki u hissiy jihatdan ham sinf jamoasining bir qismi bo‘lishi kerak.

O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonunida barcha bolalar uchun teng ta’lim olish imkoniyatini yaratish belgilangan bo‘lib, bu jarayonda psixologik qo‘llab-quvvatlash ham muhim omil sifatida qaraladi. Inklyuziv ta’lim konsepsiyasida ham alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarni ijtimoiy moslashtirish va psixologik qo‘llab-quvvatlash vazifalari alohida qayd etilgan.

Shu sababli inklyuziv ta’limning psixologik shart-sharoitlari:

- ✓ empatiya;
- ✓ hissiy xavfsizlik;
- ✓ tengdoshlar qo‘llab-quvvatlashi;
- ✓ motivatsion qo‘llab-quvvatlash;
- ✓ tolerant pedagogik muhit asosida shakllanishi zarur.

Natijada o‘quvchi:

2.1-rasm. Inklyuziv ta’limning moddiy-texnik shart-sharoitlari

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etishda moddiy-texnik muhit muhim o‘rin egallaydi. Ta’lim muassasasining jismoniy va texnologik jihatdan moslashtirilgan bo‘lishi barcha o‘quvchilarning ta’lim jarayonida faol ishtirok etishini ta’minlaydi. Shu sababli zamonaviy inklyuziv ta’lim tizimida “to‘siqsiz muhit” yaratish asosiy talab sifatida qaraladi.

Xalqaro tajribada inklyuziv muhit “accessible environment” tushunchasi bilan izohlanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, maktab infratuzilmasi barcha o‘quvchilar uchun qulay va erkin foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lishi kerak. BMTning Imkoniyati cheklanganlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim muassasalariga teng kirish imkoniyati davlat tomonidan ta’minlanishi lozimligi alohida ta’kidlangan.

Moddiy-texnik shart-sharoitlarning asosiy maqsadi o‘quvchining:

- ✓ mustaqil harakatlanishi;
- ✓ xavfsizligi;
- ✓ kommunikatsiyasi;
- ✓ ta’lim jarayonidagi faol ishtiroki uchun qulay muhit yaratishdan iborat.

Shu sababli inklyuziv maktablarda:

- ✓ panduslar;
- ✓ liftlar;
- ✓ keng eshiklar;
- ✓ maxsus sanitariya xonalari;
- ✓ taktil belgilar;
- ✓ vizual ko‘rsatkichlar mavjud bo‘lishi zarur.

UNESCO tavsiyalarida inklyuziv ta’lim muhitini yaratishda “universal design” tamoyiliga alohida e’tibor qaratiladi. Ushbu tamoyilga ko‘ra, ta’lim muhiti alohida moslashtirishsiz imkon qadar barcha foydalanuvchilar uchun qulay bo‘lishi kerak.

Zamonaviy inklyuziv ta’limda yordamchi texnologiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Xorijiy maktablarda yordamchi texnologiyalar keng qo‘llaniladi.

Kanada va AQSH tajribalarida sensory room — ya’ni hissiy tinchlanish xonalari samarali amaliyot sifatida rivojlangan. Ushbu xonalar autizm spektridagi yoki hissiy zo‘riqishga moyil o‘quvchilar uchun moslashtiriladi. Bu muhit o‘quvchining stressini kamaytirish va diqqatini tiklashga yordam beradi.

O‘zbekiston Respublikasida ham inklyuziv ta’lim muhitini rivojlantirish bo‘yicha qator huquqiy asoslar yaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4860-son qarorida ta’lim muassasalarida inklyuziv muhit yaratish, moddiy-texnik bazani takomillashtirish hamda alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalar uchun moslashtirilgan sharoitlarni tashkil etish vazifalari belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori asosida inklyuziv ta’limni tashkil etishda ta’lim muassasasining moddiy-texnik bazasi muhim talab sifatida belgilangan. Mazkur qarorda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ta’lim muhitini moslashtirish, to‘siqsiz muhit yaratish hamda maxsus texnik vositalar bilan ta’minlash zarurligi qayd etilgan.

Qarorga muvofiq, inklyuziv ta’lim tashkil etiladigan umumta’lim maktablari o‘quvchilarning erkin harakatlanishi va xavfsizligini ta’minlaydigan infratuzilmaga ega bo‘lishi kerak. Shu sababli maktablarda:

- ✓ panduslar;
- ✓ keng kirish yo‘laklari;
- ✓ maxsus sanitariya xonalari;
- ✓ tutqichlar;
- ✓ qulay harakatlanish yo‘laklari tashkil etilishi lozim. Ushbu talablar jismoniy imkoniyati cheklangan o‘quvchilarning mustaqil harakatlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Shu qatori inklyuziv sinflarni maxsus pedagogik vositalar bilan jihozlash ham muhim vazifa sifatida ko‘rsatilgan. Xususan, ta’lim jarayonida:

- ✓ yordamchi texnologiyalar;
- ✓ vizual materiallar;
- ✓ audio vositalar;

✓ maxsus didaktik materiallar;

✓moslashtirilgan o‘quv jihozlari qo‘llanilishi zarurligi ta’kidlangan. Bu vositalar alohida ta’lim ehtiyojiga ega o‘quvchilarning dars jarayonida faol ishtirok etishiga yordam beradi.

Qaror bilan inklyuziv sinflarda o‘quvchilar sonining me’yor asosida tashkil etilishi ham belgilangan. Inklyuziv ta’lim sinflarida jami o‘quvchilar soni 30 nafardan oshmasligi ko‘rsatilgan. Bu talab pedagogning har bir o‘quvchiga individual yondashuvni amalga oshirishi uchun muhim hisoblanadi.

Shuningdek, hujjatda maktablarda korreksion-pedagogik yordam ko‘rsatish uchun maxsus pedagoglar faoliyatini tashkil etish zarurligi qayd etilgan. Shu sababli inklyuziv ta’lim muhitida: psixolog; logoped; defektolog; maxsus pedagog faoliyat olib borishi tavsiya etiladi. Bu esa o‘quvchilarning rivojlanishini kompleks qo‘llab-quvvatlash imkonini yaratadi.

Mazkur qaror asosida inklyuziv ta’limning moddiy-texnik shart-sharoitlari faqat binoni moslashtirish bilan cheklanmaydi. U ta’lim muhitini barcha o‘quvchilar uchun qulay, xavfsiz va erkin foydalanish imkoniyatiga ega tizim sifatida tashkil etishni nazarda tutadi. Natijada alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarning mustaqilligi, ta’limdagi faolligi, ijtimoiylashuvi, psixologik qulayligi oshadi.

Inklyuziv ta’limning tashkiliy-hamkorlik shart-sharoitlari

Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish ko‘p jihatdan ta’lim jarayonida ishtirok etuvchi mutaxassislarning o‘zaro hamkorligiga bog‘liq. Zamonaviy pedagogikada inklyuziv ta’lim individual pedagog faoliyati emas, balki multidisiplinar hamkorlik asosida amalga oshiriladigan murakkab pedagogik tizim sifatida qaraladi. Shu sababli inklyuziv ta’limda pedagog, psixolog, logoped, defektolog, ota-ona va maktab rahbariyati o‘rtasidagi hamkorlik muhim tashkiliy shart-sharoit hisoblanadi.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda “collaborative approach” tushunchasi inklyuziv ta’limning asosiy omillaridan biri sifatida izohlanadi. Friend va Cook (2016) hamkorlikni umumiy maqsadga erishish uchun mutaxassislarning birgalikdagi faoliyati sifatida tavsiflaydi.

Olimlarning fikricha, alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarni qo‘llab-quvvatlash birgina o‘qituvchi faoliyati bilan cheklanib qolmasligi kerak.

Inklyuziv ta’limda pedagogning asosiy vazifasi o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishdan iborat. Pedagog:

- ✓ differensial yondashuvni qo‘llaydi;
- ✓ moslashtirilgan topshiriqlar tayyorlaydi;
- ✓ o‘quvchilarning ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlaydi;
- tengdoshlar bilan hamkorlik muhitini shakllantiradi.

Psixolog esa o‘quvchilarning hissiy holatini kuzatadi, psixologik moslashuviga yordam beradi hamda sinfdagi ijobiy psixologik muhitni rivojlantirishga ko‘maklashadi. Ayniqsa autizm spektridagi yoki hissiy qiyinchilikka ega bolalar bilan ishlashda psixologik qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Logoped va defektologlar o‘quvchilarning nutqiy, kommunikativ hamda rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda korreksion-pedagogik yordam ko‘rsatadi. Ularning faoliyati o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faol ishtirokini ta’minlashga xizmat qiladi.

Inklyuziv ta’limda ota-onalar bilan hamkorlik alohida ahamiyatga ega. Xorijiy tadqiqotlarda “family-school partnership” modeli samarali inklyuziv ta’limning muhim omili sifatida ko‘rsatiladi. Ota-onaning pedagogik jarayondagi faol ishtiroki:

- ✓ bolaning moslashuvini yengillashtiradi;
- ✓ rivojlanish dinamikasini kuzatishga yordam beradi;
- ✓ uy va maktab o‘rtasidagi pedagogik uzviylikni ta’minlaydi.

Maktab rahbariyati esa inklyuziv muhitni tashkil etish, mutaxassislar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda moddiy-texnik va metodik sharoitlarni yaratish uchun mas’ul hisoblanadi.

UNESCO tavsiyalarida inklyuziv ta’lim samaradorligi “team approach” — ya’ni jamoaviy hamkorlik modeli bilan bog‘liqligi ta’kidlanadi. Ushbu modelga ko‘ra, barcha mutaxassislar yagona maqsad — bolaning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta’minlash yo‘lida hamkorlikda faoliyat olib boradi.

O‘zbekiston Respublikasining inklyuziv ta’lim konsepsiyasida ham multidisiplinar hamkorlikka alohida e’tibor qaratilgan. Konsepsiyada alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarni qo‘llab-quvvatlashda pedagoglar, psixologlar, logopedlar, defektologlar va ota-onalar hamkorligini rivojlantirish zarurligi belgilangan.

Shu sababli inklyuziv ta’limning tashkiliy-hamkorlik shart-sharoitlari:

- ✓ mutaxassislar hamkorligi;
- ✓ ota-onalar bilan uzviy aloqa;
- ✓ pedagogik qo‘llab-quvvatlash;
- ✓ korreksion yordam;
- ✓ jamoaviy yondashuv asosida shakllanishi zarur.

Natijada o‘quvchining:

- ➢ ta’limdagi faolligi;
- ➢ ijtimoiy moslashuvi;
- ➢ kommunikativ rivojlanishi;
- ➢ psixologik barqarorligi samarali rivojlanadi.

INKLYUZIV TA’LIMNING HUQUQIY ASOSLARI

“Ta’lim hamma uchun” konferensiyasi

“Ta’lim hamma uchun” g‘oyasi inklyuziv ta’limning xalqaro miqyosda shakllanishida muhim bosqich bo‘ldi. 1990-yil 5–9-mart kunlari Tailandning Jomtien shahrida “World Conference on Education for All” konferensiyasi o‘tkazildi. Unda barcha bolalar, yoshlar va kattalar uchun asosiy ta’lim ehtiyojlarini qondirish masalasi global vazifa sifatida belgilandi.

Mazkur konferensiyada “World Declaration on Education for All: Meeting Basic Learning Needs” hujjati qabul qilindi. Unda ta’lim har bir insonning asosiy huquqi ekani ta’kidlanib, barcha bolalar, yoshlar va kattalar sifatli ta’lim imkoniyatlaridan foydalanishi kerakligi belgilandi.

Bu konferensiyaning inklyuziv ta’lim uchun ahamiyati shundaki, unda ta’limdan chetda qolayotgan guruhlar — kambag‘al oilalar farzandlari, qizlar, imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan bolalar, chekka

hududlardagi bolalar va boshqa ijtimoiy zaif qatlamlar ta’lim tizimiga jalb qilinishi zarurligi ilgari surildi.

2.1-jadval. “Ta’lim hamma uchun” konferensiyasi tahliliy jadvali

Strukturaviy bo‘limlar	Konseptual mazmuni va mezonlari	Tizimli ta’siri va natijasi
Bosh konseptual maqsad	Barcha bolalar, yoshlar va kattalar uchun boshlang‘ich ta’lim imkoniyatlarini to‘liq kafolatlash.	Inklyuziv ta’lim g‘oyasining xalqaro miqyosdagi global poydevori yaratildi.
Bosh tamoyil	“Hech kim chetda qolmasin” qoidasi ostida ta’limni insonning fundamental huquqi deb e’tirof etish.	Ta’lim tizimida tenglik, sifatli ta’lim imkoniyati va adolat mezonlari birinchi o‘ringa chiqdi.
E’tibor qaratilgan guruhlar	Maktabga bormayotgan bolalar, ijtimoiy zaif qatlamlar, kambag‘al oilalar farzandlari va nogironligi bo‘lgan shaxslar.	Ta’lim tizimining tor doiradan chiqib, barcha muhtoj qatlamlarni qamrab olish majburiyati belgilandi.

“Ta’lim hamma uchun” konferensiyasi inklyuziv ta’lim g‘oyasining xalqaro maydonda shakllanishiga asos bo‘ldi. Unda ta’lim insonning fundamental huquqi sifatida e’tirof etilib, barcha bolalar uchun ta’lim olish imkoniyati, sifat va tenglik tamoyillari ilgari surildi.

Salamanka deklaratsiyasi

Inklyuziv ta’lim rivojlanishida 1994-yilda UNESCO tomonidan qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi muhim tarixiy hujjatlardan biri hisoblanadi. Mazkur deklaratsiya 1994-yil 7–10-iyun kunlari Ispaniyaning Salamanca shahrida “Special Needs Education: Access and Quality” mavzusida o‘tkazilgan xalqaro konferensiya yakunida qabul qilingan.

Konferensiyada 90 dan ortiq davlat hamda xalqaro tashkilotlar vakillari ishtirok etgan. Ushbu hujjat inklyuziv ta’limning xalqaro miqyosdagi eng muhim pedagogik va huquqiy asoslaridan biri sifatida e’tirof etiladi.

Salamanka deklaratsiyasining asosiy g‘oyasi: “Maktab tizimi bolaga moslashishi kerak” tamoyiliga asoslanadi. Deklaratsiyada barcha bolalar:

- ✓ jismoniy;
- ✓ intellektual;
- ✓ ijtimoiy;
- ✓ hissiy;
- ✓ til;
- ✓ madaniy xususiyatlaridan qat’i nazar umumiy ta’lim tizimida birgalikda ta’lim olishi kerakligi ta’kidlangan.

Mazkur hujjatda maxsus ehtiyojli bolalarni alohida muassasalarda o‘qitishdan ko‘ra, ularni umumiy maktablarda qo‘llab-quvvatlash samaraliroq ekanligi qayd etilgan. Shu sababli Salamanka deklaratsiyasi segregatsiyadan inklyuziyaga o‘tishning muhim bosqichi hisoblanadi.

Deklaratsiyada inklyuziv maktablarning asosiy vazifalari sifatida:

- ➢ barcha bolalarni qabul qilish;
- ➢ individual ehtiyojlarni hisobga olish;
- ➢ moslashtirilgan o‘quv dasturlarini qo‘llash;
- ➢ pedagogik qo‘llab-quvvatlashni tashkil etish;
- ➢ diskriminatsiyaning oldini olish belgilangan.

Shuningdek, hujjatda pedagoglarni tayyorlash masalasiga ham alohida e’tibor qaratilgan. Inklyuziv ta’limni samarali tashkil etish uchun o‘qituvchilar maxsus pedagogik yondashuvlar va differensial metodlarni bilishi zarurligi ta’kidlangan.

2.2-jadval. Salamanka deklaratsiyasining tahliliy jadvali

Strukturaviy bo‘limlar	**Darslikda bor an’anaviy qarash**	**Darslikdan tashqarida qolgan chuqur ilmiy fakt**
Konseptual yondashuv	Maktab tizimining bolaga moslashishi va teng imkoniyatlar yaratish tamoyili.	**Tibbiy modeldan butunlay voz kechish:** Insonning jismoniy holatidan qat’i nazar, muammo bolaning tanasida emas, jamiyat yaratgan to‘siqlarda ekanligi huquqiy muhrlangan.
Kadrlar tayyorlash strategiyasi	O‘qituvchilar maxsus pedagogik yondashuvlar va differensial metodlarni bilishi zarurligi.	**Fanlararo tayyorgarlik:** Nafaqat maktab o‘qituvchilari, balki universitet professorlari, maktab shifokorlari va ijtimoiy xodimlarning ham umumiy inklyuziv malaka standartlari belgilangan.
Tizimli boshqaruv	Maxsus ehtiyojli bolalarni alohida muassasalarda o‘qitishdan voz kechish.	**Deinstitutsionalizatsiya boshlanishi:** Internat va yopiq ixtisoslashtirilgan muassasalarni bosqichma-bosqich yopish va resurslarni umumta’lim maktablariga yo‘naltirish mexonizmi tasdiqlangan.

Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta’limning xalqaro rivojlanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Keyinchalik ko‘plab davlatlar o‘z ta’lim siyosatini aynan ushbu tamoyillar asosida qayta ko‘rib chiqdi.

Salamanka deklaratsiyasi inklyuziv ta’limning xalqaro modelini shakllantirgan muhim tarixiy hujjat hisoblanadi. Ushbu deklaratsiya asosida “barcha bolalar uchun umumiy ta’lim” tamoyili keng rivojlanib, inklyuziv maktab modeli global pedagogik yo‘nalishga aylandi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari

2015-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 2030-yilgacha mo‘ljallangan Barqaror rivojlanish maqsadlari (Sustainable Development Goals — SDGs) qabul qilindi. Ushbu global dastur insoniyatning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan 17 ta asosiy maqsadni o‘z ichiga oladi.

2.2-rasm. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan Barqaror rivojlanishning 17 ta maqsadi

Inklyuziv ta’lim rivojlanishida ayniqsa: *4-maqsad — “Sifatli ta’lim”* muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqsad: “barcha uchun inklyuziv, teng va sifatli ta’limni ta’minlash hamda uzluksiz ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish” g‘oyasiga asoslanadi.

Barqaror rivojlanish maqsadlarida ta’lim nafaqat bilim berish vositasi, balki:

- tenglikni ta’minlash;
- kambag‘allikni kamaytirish;
- ijtimoiy adolatni rivojlantirish;
- inson salohiyatini qo‘llab-quvvatlash mexanizmi sifatida qaraladi.

“Sifatli ta’lim” maqsadi doirasida:

- imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan bolalar;
- ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlar;
- qizlar;
- chekka hududlardagi bolalar
- uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish alohida vazifa sifatida belgilangan.

Mazkur hujjatda inklyuziv ta’limning asosiy tamoyillari:

- ✓ tenglik;
- ✓ kirish imkoniyati;
- ✓ sifatli ta’lim;
- ✓ diskriminatsiyasizlik;
- ✓ umrbod ta’lim bilan bog‘liq holda yoritiladi.

Barqaror rivojlanish maqsadlari inklyuziv ta’limni global rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi sifatida mustahkamladi. Ushbu yondashuv asosida davlatlardan:

- inklyuziv siyosatni rivojlantirish;
- pedagoglarni tayyorlash;
- ta’lim infratuzilmasini moslashtirish;
- zaif qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash talab etiladi.

UNESCO hisobotlarida SDG-4: “Hech kimni ta’limdan chetda qoldirmaslik” tamoyiliga asoslanishi ta’kidlanadi.

Bugungi kunda Barqaror rivojlanish maqsadlari inklyuziv ta’limning xalqaro strategik yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi va ko‘plab davlatlarning milliy ta’lim siyosatiga integratsiya qilinmoqda.

“Ta’lim 2030” dasturi

Inklyuziv ta’limni rivojlantirishda UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “Ta’lim 2030” (Education 2030) dasturi muhim strategik ahamiyatga ega. Ushbu dastur 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirish mexanizmi sifatida ishlab chiqilgan bo‘lib, uning asosiy yo‘nalishlaridan biri barcha uchun teng va sifatli ta’limni ta’minlash hisoblanadi.

“Ta’lim 2030” dasturi: tenglik; inklyuzivlik; sifatli ta’lim; uzluksiz ta’lim tamoyillariga asoslanadi.

Mazkur dasturda ta’lim tizimini zamonaviylashtirish hamda barcha o‘quvchilar uchun xavfsiz va moslashuvchan ta’lim muhitini yaratish zarurligi alohida ta’kidlangan.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “Education 2030 Framework for Action” hujjatida: ***“Hech kim ta’limdan chetda qolmasligi kerak”*** tamoyili asosiy strategik yo‘nalish sifatida belgilangan.

Dasturga ko‘ra, davlatlar:

- ✓ inklyuziv ta’lim siyosatini rivojlantirishi;
- ✓ imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan bolalar uchun teng imkoniyat yaratishi;
- ✓ ta’lim infratuzilmasini moslashtirishi;
- ✓ pedagoglarni tayyorlashi;
- ✓ diskriminatsiyani kamaytirishi zarur hisoblanadi.

“Ta’lim 2030” dasturida inklyuziv ta’lim nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarni qo‘llab-quvvatlash, balki barcha o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga oluvchi tizim sifatida qaraladi. Shu sababli dasturda:

- moslashuvchan o‘quv dasturlari;
- innovatsion pedagogik texnologiyalar;
- raqamli ta’lim resurslari;
- individual yondashuv muhim omillar sifatida ko‘rsatilgan.

Mazkur dastur ta’limdagi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga ham qaratilgan. Ayniqsa kambag‘al oilalar farzandlari; qizlar; migrant

bolalar; imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan o‘quvchilar uchun teng ta’lim imkoniyatlarini yaratish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

“Ta’lim 2030” dasturi asosida ko‘plab davlatlarda inklyuziv ta’lim siyosati qayta ko‘rib chiqildi va ta’lim tizimining transformatsiyasi boshlandi. Ushbu dastur bugungi kunda inklyuziv ta’limning global rivojlanish strategiyasi sifatida qaraladi.

Inklyuzivlik konsepsiyasi

Inklyuzivlik konsepsiyasi zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim pedagogik va ijtimoiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu konsepsiya barcha o‘quvchilarning individual xususiyatlari, imkoniyatlari va ehtiyojlaridan qat’i nazar teng huquqli ravishda ta’lim jarayonida ishtirok etishini ta’minlashga qaratilgan.

Inklyuzivlik konsepsiyasining asosiy g‘oyasi: “Muammo bolada emas, tizimda” tamoyiliga asoslanadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, ta’lim tizimi barcha bolalarning ehtiyojlariga moslashishi kerak. Ya’ni o‘quvchi mavjud tizimga moslashishga majbur bo‘lmasligi, aksincha, ta’lim muhiti bolaning individual imkoniyatlariga moslashtirilishi lozim.

UNESCO tomonidan ishlab chiqilgan “Inclusion and Equity in Education” konsepsiyasida inklyuzivlik: barcha o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi ishtirokini ta’minlash; ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirish; diskriminatsiyaning oldini olish; teng imkoniyat yaratish jarayoni sifatida izohlanadi.

Inklyuzivlik konsepsiyasida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarni faqat umumiy sinfga joylashtirish yetarli deb hisoblanmaydi. Asosiy maqsad:

- o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlash;
- o‘zini jamoaning bir qismi sifatida his qilishi;

- sifatli ta’lim olishi;
- rivojlanish

imkoniyatlarini kengaytirish hisoblanadi.

Mazkur konsepsiyada ta’limdagi to‘siqlarni aniqlash va bartaraf etish muhim o‘rin egallaydi.

Ushbu to‘siqlar: *o‘quv dasturi; baholash tizimi; pedagogik metodlar; moddiy muhit; ijtimoiy stereotiplar* bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Inklyuzivlik konsepsiyasiga ko‘ra, zamonaviy maktab:

- moslashuvchan;
- ochiq;
- xavfsiz;
- diskriminatsiyasiz;
- hamkorlikka asoslangan
- ta’lim muhiti bo‘lishi kerak.

Konsepsiyada “qatnashish”, “ishtirok” va “natijaga erishish” asosiy mezonlar sifatida qaraladi. Ya’ni o‘quvchi maktabga kelishi; ta’lim jarayonida faol ishtirok etishi; o‘z rivojlanish natijalariga erishishi zarur hisoblanadi.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda inklyuzivlik demokratik jamiyatning muhim belgilaridan biri sifatida baholanadi. Booth va Ainscow tadqiqotlarida inklyuzivlik maktab madaniyati, siyosati va amaliyotini barcha o‘quvchilar manfaatiga mos ravishda rivojlantirish jarayoni sifatida tavsiflanadi.

MAVZU YUASIDAN SAVOLLAR

1. Matnda keltirilgan *adolat tamoyili* har bir o‘quvchiga uning shaxsiy ehtiyojiga mos sharoit yaratishni (differensial ta’lim, individual o‘quv rejalari) talab etadi. Agar o‘qituvchi sinfda differensial sharoit yaratish jarayonida alohida ehtiyojli bolaga haddan tashqari ko‘p imtiyoz yoki alohida e’tibor qaratsa, bu holat sinfdagi boshqa o‘quvchilarda kamsitilish yoki teng huquqlilikning buzilishi hissiyotini uyg‘otishi mumkinmi? Ushbu muvozanat inklyuzivlik konsepsiyasi doirasida qanday muvofiqlashtiriladi?

2. Xorijiy tadqiqotlarda (Goodenow, 1993) bolaning sinf jamoasiga hissiy va ruhiy jihatdan bog‘lanishi (*belonging*) ta’limiy motivatsiyaning bosh omili ekanligi isbotlangan. Agar maktab barcha jismoniy infratuzilmani (pandus, lift, maxsus jihozlar) to‘liq yaratsa-yu, biroq sinfda kamsitish va ijtimoiy yakkalash saqlanib qolsa, bu muhitni inklyuziv deb hisoblash mumkinmi? Jismoniy ochiqlik qachon ruhiy ochiqlikka aylanadi?

3. Inklyuzivlik konsepsiyasining bosh g‘oyasi ta’lim tizimining barcha bolalar ehtiyojiga to‘liq moslashishini talab qiladi. Biroq, amaliyotda o‘quv dasturlari, baholash tizimlari va pedagogik metodlarning moslashuvchanlik darajasi maktab resurslari bilan cheklangan. Tizimning moslashish imkoniyati tugagan nuqtada alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolaning ta’lim olish huquqi qonunan qanday himoya qilinishi kerak?

4. CAST tomonidan ishlab chiqilgan Universal Design for Learning (UDL) tamoyiliga ko‘ra, ta’lim muhiti va materiallari boshidanoq qo‘shimcha moslashtirishlarsiz barcha uchun qulay bo‘lishi lozim. Shu bilan birga, darslikda har bir bolaga individual yondashish zarurligi ta’kidlanadi. UDL (hamma uchun umumiy qulay dizayn) va Individual yondashuv (har bir bolaga alohida reja) tamoyillari bir-biri bilan qanday sintez qilinadi? Ular bir-birini inkor etmaydimi?

5. UNESCO va milliy konsepsiyada inklyuziv ta’lim pedagog, psixolog, logoped, defektolog va ota-onaning hamkorligidagi "jamoaviy yondashuv" (*team approach*) sifatida baholanadi.

Amaliyotda bu holat ko‘pincha "mas'uliyat tarqoqligi"ga (har bir mutaxassis muammoni boshqasiga ag‘darishiga) olib keladi. Jamoaviy hamkorlik sharoitida o‘qituvchining darsdagi yetakchilik roli va mas'uliyati chegarasi qanday aniqlanishi lozim?

TEST TOPSHIRIQLARI

UNESCOning 2020-yilgi “Inclusion and Education: All Means All” hisobotida inklyuziv ta’lim doirasi qanday talqin qilingan?

A) Faqat jismoniy va aqliy imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan bolalarni qamrab oluvchi tizim sifatida

B) Ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy, til, jins, qobiliyat va boshqa farqlar sababli cheklanishga uchrayotgan barcha ta’lim oluvchilarni qamrab olishi

C) Faqat chekka va uzoq hududlardagi bolalar uchun maxsus yordam shakli sifatida

D) Iqtidorli va yuqori ko‘rsatkichli o‘quvchilarni alohida o‘qitish modeli sifatida

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarorida inklyuziv ta’limga qanday ta’rif berilgan?

A) Alohida ehtiyojli bolalarni maxsus internatlarda alohida o‘qitish tizimi

B) Alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlagan holda beriladigan ta’lim

C) Umumta'lim maktablarida o‘quvchilarni faqat summativ baholash asosida guruhlash

D) Faqat maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni reabilitatsiya qilish jarayoni

Xorijiy tajribada (Kanada va AQSH) autizm spektridagi yoki hissiy zo‘riqishga moyil o‘quvchilarning stressini kamaytirish va diqqatini tiklash uchun mo‘ljallangan maxsus moddiy-texnik sharoit nima deb ataladi?

A) Tinchlanish burchagi

B) Audio-vizual laboratoriya

C) Hissiy tinchlanish xonasi

D) Inklyuziv resurs markazi

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qaroriga muvofiq, inklyuziv ta’lim sinflarida jami o‘quvchilar soni maksimal necha nafardan oshmasligi qat'iy belgilangan?

A) 20 nafar

B) 25 nafar

C) 30 nafar

D) 35 nafar

Xalqaro inklyuziv ta’lim tarixida "Maktab tizimi bolaga moslashishi kerak" tamoyilini birinchi bo‘lib xalqaro maydonga olib chiqqan va inklyuziv maktab modelini asoslagan burilish hujjati qaysi?

A) Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948)

B) Jomtien konferensiyasi (1990)

C) Salamanka deklaratsiyasi (1994)

D) BMTning Imkoniyati cheklanganlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi (2006)

AMALIY KEYSLAR

1-Keys: Nufuzli umumta’lim maktabida inklyuziv sinf tashkil etildi. Maktab ma’muriyati davlat dasturi doirasida barcha moddiy-texnik shart-sharoitlarni yaratdi: zamonaviy panduslar qurildi, liftlar o‘rnatildi, maxsus sanitariya xonasi to‘liq jihozlandi. Biroq, ushbu sinfga harakatlanishi cheklangan (aravachadagi) o‘quvchi kelgandan so‘ng, fan o‘qituvchilari dars jarayonida hech qanday moslashuvchan metodlardan yoki differensial topshiriqlardan foydalanmadilar. Bundan tashqari, sinfdoshlar yangi o‘quvchini guruhli o‘yinlar va jamoaviy faoliyatlarga qabul qilmadilar. Natijada, o‘quvchi o‘zini jamoadan uzilgan his qilib, darslarda qatnashishni rad eta boshladi.

Savollar va Topshiriqlar:

1. Matndagi ma’lumotlarga tayanib tahlil qiling: ushbu maktabda inklyuziv ta’limning qaysi shart-sharoitlari (pedagogik, psixologik, moddiy-texnika) bajarilgan va qaysilari to‘liq uzilib qolgan?

2. Goodenow (1993) ta’kidlagan “belonging” (tegishlilik hissi) tushunchasi va *peer support* (tengdoshlar ko‘magi) modelini sinfda tiklash uchun maktab psixologi va o‘qituvchisi hamkorlikda qanday amaliy chora-tadbirlar rejasini amalga oshirishi lozim?

2-Keys: Matematika darsida o‘qituvchi yangi murakkab mavzuni doskada tushuntirmoqda. Sinfda eshitishida nuqsoni bo‘lgan, eshitish apparatidan foydalanadigan o‘quvchi o‘tiribdi. Maktabda ushbu o‘quvchi uchun audio va vizual qo‘llab-quvvatlovchi maxsus didaktik materiallar yoki subtitrli multimedia resurslari tayyorlanmagan. O‘qituvchi dars davomida tez-tez doskaga orqa o‘girgan holda gapirdi va ma'lumotlarni faqat frontal (og‘zaki) shaklda yetkazdi. Natijada o‘quvchi ma’lumotlarni to‘liq qabul qila olmadi, topshiriqlarni bajarishda orqada qoldi va o‘ziga bo‘lgan ishonchni yo‘qotib, hissiy zo‘riqish holatiga tushdi.

Savollar va Topshiriqlar:

1. Vazirlar Mahkamasining 638-son qarorida belgilangan "maxsus pedagogik vositalar va audio-vizual materiallar bilan jihozlash" hamda darslikdagi "safe and supportive learning environment" talablari nuqtayi nazaridan o‘qituvchining yo‘l qo‘ygan xatolarini tahlil qiling.

2. CAST tashkilotining Universal Design for Learning (UDL) konsepsiyasiga tayanib, ushbu dars jarayonini (bilimni taqdim etish va baholash usullarini) qanday qilib moslashuvchan formatga o‘tkazish bo‘yicha metodik tavsiyalar bering.

3-Keys: Boshlang‘ich inklyuziv sinfga autizm spektridagi bola qabul qilindi. Bola maktab muhitiga, kun tartibining kutilmagan o‘zgarishlariga va sinfdagi turli sensor qo‘zg‘atuvchilarga moslashishda jiddiy qiyinchiliklarga uchramoqda, tez-tez stress holatiga tushmoqda. Sinf o‘qituvchisi va maktab ma’muriyati

bolaning uydagi odatlari, qiziqishlari va uni tinchlantiruvchi vositalar haqida ma’lumot olish uchun ota-ona bilan aloqa o‘rnatmadi, ularni jarayonga jalb qilmadi. Maktab psixologi, logopedi va defektologi ham bir-biridan ajralgan holda, o‘zaro axborot almashmasdan faoliyat olib bormoqda.

Savollar va Topshiriqlar:

1. Ushbu keysda xalqaro amaliyotdagi “family-school partnership” (oilaviy hamkorlik) va UNESCO tavsiya etgan “team approach” (jamoaviy yondashuv) modellarining qaysi talablari buzilgan?

2. Friend va Cook (2016) tomonidan ilgari surilgan “collaborative approach” (hamkorlikdagi yondashuv) prinsiplari asosida, ushbu bolaning muvaffaqiyatli moslashishini ta’minlash uchun maktab boshqaruv jamoasi va oila o‘rtasida qanday multidisiplinar aloqa tizimini shakllantirish kerak?

2.2-§. O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNING HUQUQIY ASOSLARI VA RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASI.

O‘zbekiston Respublikasida ham inklyuzivlik tamoyillari bosqichma-bosqich ta’lim tizimiga joriy etilmoqda. Inklyuziv ta’lim konsepsiyasida barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratish, diskriminatsiyani kamaytirish va moslashtirilgan ta’lim muhitini tashkil etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

2.1-jadval. O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy-me’yoriy asoslari

Yil	Hujjat nomi	Asosiy mazmuni	Inklyuziv ta’limdagi ahamiyati
1997	“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun	Barcha fuqarolarning ta’lim olish huquqini kafolatlaydi	Inklyuziv ta’limning umumiy huquqiy poydevorini yaratdi

2019	PF–5712-son Farmon “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”	Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish	Inklyuziv ta’limni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlarini belgiladi
2020	“Imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun	Imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning teng huquqlarini himoya qiladi	Inklyuziv ta’limni inson huquqlari asosida mustahkamladi
2020	PQ–4860-son qaror	2020–2025-yillarda inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi	Inklyuziv ta’limni davlat siyosati darajasiga olib chiqdi
2021	VMning 638-son qarori	Inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi va talablarini belgiladi	Inklyuziv sinflarni amaliy tashkil etish mexanizmlarini ishlab chiqdi
2024	VMning 46-son qarori	PTPK faoliyatini tashkil etish tartibini belgiladi	Bolalarni mos ta’lim muhitiga yo‘naltirish tizimini rivojlantirdi

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limning huquqiy-me’yoriy asoslari bosqichma-bosqich shakllangan bo‘lib, ular xalqaro standartlarga mos ravishda rivojlantirilmoqda. Dastlab “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun barcha fuqarolarning teng ta’lim olish huquqini belgilab berdi. Ushbu

hujjat inklyuziv ta’lim uchun umumiy huquqiy asos vazifasini bajaradi.

Keyingi bosqichda PF–5712-son Farmon asosida xalq ta’limi tizimini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga mos rivojlantirish vazifalari belgilandi. Mazkur konsepsiya inklyuziv ta’limning strategik rivojlanishiga zamin yaratdi.

2020-yilda qabul qilingan “Imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun inklyuziv ta’limni inson huquqlari nuqtayi nazaridan mustahkamladi. Ushbu qonun imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning teng imkoniyatlarini ta’minlash va diskriminatsiyaning oldini olishga xizmat qiladi.

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni tizimli rivojlantirishda Prezidentning PQ–4860-son qarori alohida ahamiyatga ega. Ushbu hujjat bilan inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi tasdiqlandi va ta’lim tizimida:

- inklyuziv sinflarni tashkil etish;
- pedagoglarni tayyorlash;
- to‘siqsiz muhit yaratish;
- maxsus metodikalarni joriy etish vazifalari belgilandi.

VMning 638-son qarori esa inklyuziv ta’limning amaliy mexanizmlarini ishlab chiqdi. Unda: inklyuziv sinflarni tashkil etish tartibi; moddiy-texnik talablar; pedagogik qo‘llab-quvvatlash; yordamchi mutaxassislar faoliyati bo‘yicha aniq me’yorlar belgilab berildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 1-iyundagi “Aholiga sifatli ijtimoiy xizmat va yordam ko‘rsatish hamda uning samarali nazorat tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-82-son Farmoni ijrosini ta’minlash, inklyuziv ta’lim jarayonlarida byurokratiya, sansalorlik va ma’muriy to‘siqlarni bartaraf etish maqsadida Hukumat tomonidan inqilobiy normativ hujjat — Vazirlar Mahkamasining 46-sonli qarori qabul qilindi. Ushbu qaror milliy inklyuziv va maxsus ta’lim boshqaruvini tubdan isloh qildi.

1. Qaror bilan belgilangan fundamental islohotlar va institutsional o‘zgarishlar

Tizim tasarrufi o‘zgarishi: Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktablar va maktab-internatlar, ko‘p tarmoqli ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari hamda ixtisoslashtirilgan o‘quv-tarbiya muassasalari Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tizimidan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi tuzilmasiga o‘tkazildi.

Yagona PTPK platformasining tashkil etilishi: Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlariga yo‘llash bo‘yicha tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya hamda ixtisoslashtirilgan maktablarga yo‘llash bo‘yicha psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar negizida Ijtimoiy himoya milliy agentligining hududiy boshqarmalari huzurida Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK) tashkil etildi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari, maktab va maktab-internatlarda qisqa muddatli ta’lim va tarbiya berishga mo‘ljallangan “G‘amho‘rlik” guruhlari tashkil etildi. Ushbu guruhlar bosqichma-bosqich: 2024-yil 1-fevraldan Toshkent shahrida, 1-apreldan Toshkent viloyatida va 1-avgustdan respublika miqyosida yo‘lga qo‘yildi.

2. Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK) faoliyatini tashkil etish tartibi (Nizom tahlili)

Qarorning 1-ilovasi bilan tasdiqlangan Nizomga muvofiq, PTPKlar o‘z faoliyatini xolislik, shaffoflik, oshkoralik va bamaslahat ishlash tamoyillari asosida, yuridik shaxs maqomisiz, doimiy faoliyat ko‘rsatuvchi kollegial organ shaklida olib boradi.

Komissiyaning maqsadi va tarkibiy formati: 2 yoshdan 18 yoshgacha bo‘lgan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni kompleks tekshiruvdan o‘tkazish va davlat ta’lim muassasalariga yuborish uchun xulosa berish PTPKning asosiy maqsadidir. Komissiya uning raisi, rais o‘rinbosari, kotibi, hududiy boshqarma mas’ul xodimi va komissiya a’zolaridan iborat 12 kishilik tarkibda shakllantiriladi.

Professional tarkib va monitoring: PTPK raisi lavozimini Agentlikning hududiy boshqarma boshlig‘ining imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning funksionalligini baholash bo‘yicha o‘rinbosari bajaradi. Rais o‘rinbosari etib hududiy sog‘liqni saqlash boshqarmasi boshlig‘ining onalik va bolalikni muhofaza qilish bo‘yicha o‘rinbosari tayyinlanadi. Komissiya tarkibiga yuqori amaliy tajribaga ega bo‘lgan pediatr, nevrolog, psixonevrolog, ortoped, oftalmolog, otolaringolog vrachlar, maxsus pedagoglar va psixologlar kiritiladi. Hududiy boshqarma mas’ul xodimi esa bolalar va ularning oilalarining ijtimoiy holatini so‘rovnoma asosida baholash uchun mas’uldir.

Moddiy rag‘batlantirish mexanizmi: PTPK faoliyatiga jalb etilgan mutaxassislarga har oyda mehnatga haq to‘lash eng kam miqdorining 50 foizi miqdorida Respublika byudjeti mablag‘lari hisobidan qo‘shimcha haq to‘lanadi.

3. Arizalarni qabul qilish va raqamlashtirilgan xizmat ko‘rsatish algoritmi

PTPK xulosasini olish jarayoni shaffof elektron platformalar hamda idoralararo integratsiya zanjiri asosida amalga oshiriladi:

1. *Ariza topshirish***:** Bolaning ota-onasi yoki qonuniy vakillari yashash joyidagi “Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlariga yoki hududiy ijtimoiy xodimga ariza topshiradilar.

2. *Hujjatlarni onlayn jamlash*: Arizaga qo‘shimcha ravishda o‘qish joyidan ma’lumotnoma va tavsifnoma (maktabda o‘qiyotgan bo‘lsa) hamda bosh vrach imzolagan shifoxona shifokorlarining kengaytirilgan tibbiy xulosalari taqdim etiladi. Bolaning tug‘ilganlik guvohnomasi, qonuniy vakillarning ID-kartasi va imkoniyati cheklanganlik xulosalari “Elektron hukumat” tizimi orqali avtomatik ravishda olinadi.

3. *Xabarnoma yuborish***:** Arizani qabul qilgach, « Inson» markazi 3 ish kuni ichida hujjatlar yig‘ma jildini PTPKga o‘tkazadi. PTPK kotibi tekshiruv o‘tkazilishidan kamida 3 kun oldin ota-onaga « SMS» xabaroma orqali ko‘rik sanasi, vaqti va joyini ma’lum qiladi.

4. *Avtomatlashtirilgan navbatga kiritish:* PTPK xulosasi tasdiqlangach, komissiya kotibi 1 ish kuni davomida bolani qonuniy vakillari bilan kelishgan holda: maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun — “Bolalar bog‘chasi” axborot tizimining maxsus xizmati orqali; umumta’lim maktablari va ixtisoslashtirilgan maktablar uchun — “my.maktab.uz” elektron platformasi orqali ro‘yxatdan o‘tkazadi va shaffof navbatga kiritadi.

5. *Muassasaga kelish muddati*: Elektron xabaroma olgandan so‘ng, ota-ona bola bilan birgalikda 15 ish kuni ichida tegishli ta’lim muassasasiga kelishi shart.

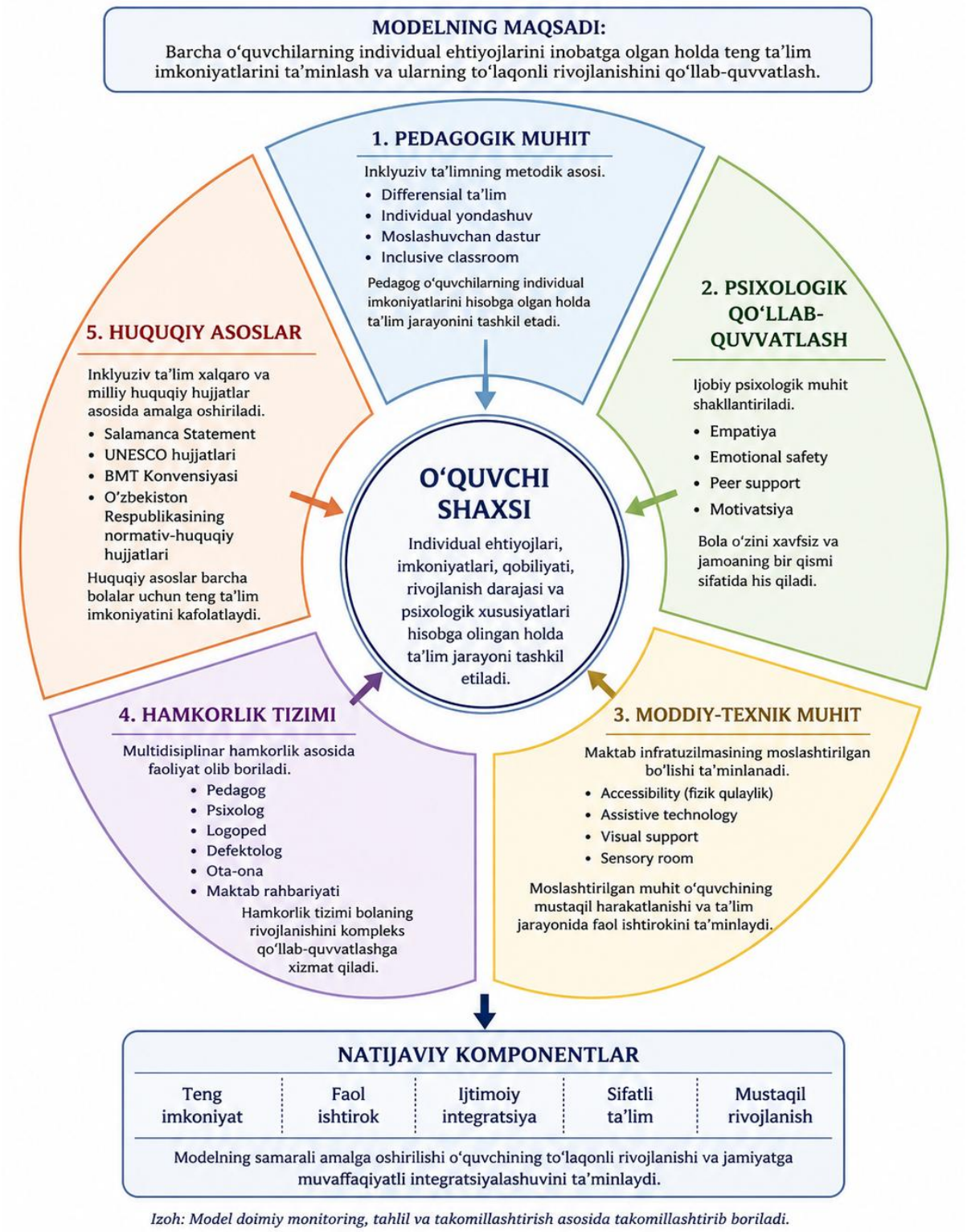
4. PTPK xulosalarining amal qilish muddatlari va me’yoriy cheklovlari

2 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun: Jismoniy yoki ruhiy nuqsonining og‘irlik darajasiga ko‘ra xulosa 6 oy yoki 1 yil muddatga beriladi.

Maktab yoshidagi bolalar uchun: Alohida ta’lim ehtiyojlaridan kelib chiqib, ixtisoslashtirilgan maktab yoki inklyuziv sinflarga beriladigan yo‘llanma xulosasining muddati maksimal 3 o‘quv yilidan oshmasligi kerak. Bu muddat tugagach, bola pedagogik kengash tavsiyasi bilan qayta ko‘rikdan o‘tkaziladi. Rad etish tartibi: Agar ko‘rik natijasida bolaga ta’lim muassasasiga yuborishni rad etish to‘g‘risida xulosa berilsa, ushbu asoslantirilgan hujjat 3 ish kuni ichida qonuniy vakillarga taqdim etilishi shart. To‘liq kunlik guruhlarga yo‘llash taqiqlanadigan holatlar (Klinik me’yorlar): Og‘ir va chuqur darajadagi aqliy zaiflik, шизофрения (hissiy irodaning chuqur buzilishi), tez-tez takrorlanuvchi umumiy epileptik xurujlar, og‘ir psixopatiya hamda dekompensatsiya bosqichidagi ichki a’zolar (yurak, nafas) yetishmovchiligi holatlarida bolalarga davlat maktabgacha ta’lim tashkiloti to‘liq kunlik guruhlariga yo‘llanma xulosasi berilmaydi. Bunday bolalar « G‘amxo‘rlik» qisqa muddatli guruhlariga yo‘naltiriladi.

Inklyuziv ta’limning huquqiy asoslari xalqaro va milliy darajadagi hujjatlar tizimi orqali shakllangan bo‘lib, ular barcha o‘quvchilarning sifatli ta’lim olish huquqini ta’minlashga xizmat

qiladi. Ushbu hujjatlar inklyuziv ta’limni jamiyat rivojining muhim omili sifatida belgilaydi va ta’lim tizimini insonparvarlik asosida qayta tashkil etishga yo‘naltiradi.

2.2-rasm.Inklyuziv ta’lim modeli.

MAVZU YUZASIDAN SAVOLLAR.

1. Inklyuziv ta’limning pedagogik, psixologik va moddiy-texnik shart-sharoitlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qiling.

2. Salamanka deklaratsiyasining inklyuziv ta’lim rivojlanishidagi tarixiy va pedagogik ahamiyatini izohlang.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–4860-son qarorida inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qanday ustuvor vazifalar belgilangan?

4. Inklyuziv ta’limni tashkil etishda multidisiplinar hamkorlik nima uchun muhim hisoblanadi?

5. Vazirlar Mahkamasining 638-son qaroriga ko‘ra inklyuziv ta’lim muassasalarida qanday moddiy-texnik shart-sharoitlar yaratilishi zarur?

Test

Inklyuziv sinfda pandus va maxsus texnik vositalar mavjud, biroq o‘qituvchi differensial yondashuvdan foydalanmaydi. Sizningcha, quyidagilardan qaysi biri asosiy muammo hisoblanadi?

A) Moddiy-texnik muhit yetarli emas
B) Psixologik muhit mavjud emas
C) Pedagogik shart-sharoitlar to‘liq tashkil etilmagan
D) Huquqiy asoslar mavjud emas

Salamanka deklaratsiyasining asosiy pedagogik g‘oyasi nimadan iborat?

A) Maxsus ehtiyojli bolalarni alohida maktablarda o‘qitish
B) Ta’lim tizimini bolalar ehtiyojiga moslashtirish
C) Faqat maxsus pedagoglar orqali ta’lim berish
D) Inklyuziv ta’limni faqat boshlang‘ich sinflarda joriy etish

Agar maktabda:pandus mavjud bo‘lsa; maxsus jihozlar mavjud bo‘lsa; biroq tengdoshlar tomonidan diskriminatsiya kuzatilsa, qaysi shart-sharoit yetarli darajada shakllanmagan deb hisoblanadi?

A) Moddiy-texnik shart-sharoit

B) Huquqiy shart-sharoit

C) Psixologik shart-sharoit

D) Tashkiliy shart-sharoit

Quyidagi holatlardan qaysi biri multidisiplinar hamkorlikka misol bo‘la oladi?

A) O‘qituvchining barcha muammolarni mustaqil hal qilishi

B) Faqat ota-onaning bola bilan shug‘ullanishi

C) Pedagog, psixolog, logoped va ota-onaning hamkorlikda ishlashi

D) O‘quvchini boshqa sinfga o‘tkazish

VMning 638-son qarorining inklyuziv ta’limdagi asosiy ahamiyati nimada?

A) Inklyuziv ta’lim nazariyasini yaratgan

B) Inklyuziv sinflarni tashkil etishning amaliy mexanizmlarini belgilagan

C) Maxsus maktablarni yopishni nazarda tutgan

D) Faqat pedagoglarni attestatsiyadan o‘tkazishni belgilagan

AMALIY KEYSLAR

Keys 1. Umumta’lim maktabida inklyuziv sinf tashkil etildi. Maktabda:

- pandus qurildi;
- maxsus sanitariya xonasi jihozlandi;
- vizual ko‘rsatkichlar o‘rnatildi.

Biroq:

- o‘qituvchilar inklyuziv metodikalarni bilmaydi;
- sinfdoshlar alohida ehtiyojli bolani jamoaga qabul qilmayapti;
- ota-onalar bilan hamkorlik sust.

Natijada o‘quvchi dars jarayonida o‘zini noqulay his qilmoqda va faol ishtirok etmayapti.

Topshiriqlar:

1. Keysda qaysi shart-sharoitlar yetarli tashkil etilmagan?
2. Muammoning asosiy sababi nimada?

3. Vaziyatni yaxshilash uchun qanday pedagogik va psixologik choralar tavsiya etasiz?
4. Ushbu holatda multidisiplinar hamkorlik qanday tashkil etilishi kerak?

Keys 2. Maktabga eshitishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi qabul qilindi. Maktab rahbariyati uni inklyuziv sinfga joylashtirdi. Biroq:

- subtitrli materiallar mavjud emas;
- o‘qituvchi vizual metodlardan foydalanmaydi;
- sinfda eshitish moslamalari yo‘q;
- o‘quvchi sinfdoshlar bilan muloqot qilishda qiynalmoqda.

Shu sababli o‘quvchi darsdagi ma’lumotlarni to‘liq qabul qila olmayapti.

Topshiriqlar:

1. Ushbu vaziyatda qaysi moddiy-texnik shart-sharoitlar yetishmayapti?
2. O‘qituvchi qanday metodik yondashuvlardan foydalanishi kerak?
3. Psixolog va logopedning vazifalari nimadan iborat bo‘lishi mumkin?
4. VMning 638-son qarori nuqtayi nazaridan ushbu vaziyatni tahlil qiling.

2.3-§. O‘ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA’LIMNI RIVOJLANTIRISH KONSEPSIYASINI AMALGA OSHIRISH STRATEGIYASI

O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasining qabul qilinishi mamlakatimizda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning huquqlarini ta’minlash yo‘lidagi muhim strategik qadam bo‘ldi. Biroq, ushbu konsepsiyaning muvaffaqiyati nafaqat uning normativ-huquqiy mukammalligida, balki uni ta’lim muassasalari amaliyotiga tatbiq etish mexanizmlarida, ya’ni strategik yo‘nalishlarning aniq ijrosida namoyon bo‘ladi. Oliy ta’lim va magistratura bosqichi talabalari milliy inklyuziya modelini barpo

etishda davlat tomonidan belgilangan strategik maqsadlarni, uning konseptual asoslarini va ta’lim muassasalari zimmasidagi dolzarb vazifalarni chuqur tahlil qila olishlari lozim.

Milliy inklyuziv ta’lim modelining fundamental asoslari

O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim konsepsiyasini amalga oshirish to‘rtta fundamental asosga tayanadi:

1. *Huquqiy-demokratik asos:* O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun har bir insonning jismoniy yoki intellektual holatidan qat’i nazar, teng sharoitlarda ta’lim olishini inson huquqlarining fundamental asosi deb belgilaydi. Ushbu asos inklyuziyani davlat tomonidan majburiy ta’minlanishi kerak bo‘lgan qonuniy kafolat darajasiga ko‘taradi.

2. *Insonparvarlik (Gumanistik) asos***:** Mazkur asos bolaning har qanday nuqsoni, kognitiv va jismoniy cheklanishlaridan ustun turuvchi shaxsiy qadr-qimmatini tan olishga qaratilgan. Unga ko‘ra, farqlar jamiyatning kamchiligi emas, aksincha, xilma-xillik va boylik sifatida qadrlanadi.

3. *Ijtimoiy-pedagogik asos:* Muammo o‘quvchining jismoniy yoki aqliy holatida emas, balki ta’lim tizimidagi to‘siqlarda degan zamonaviy qarashni ilgari suradi. Ta’lim tizimi bolani kamsitmaydigan, uni jamiyatdan ajratmaydigan (segregatsiya qilmaydigan) moslashuvchan muhit yaratishga mas’ul etib belgilanadi.

4. *Iqtisodiy-funktsional asos:* Alohida ehtiyojli bolalarni maxsus internatlarga joylashtirib, ularni jamiyatdan ajratgandan ko‘ra, o‘z oilasi bag‘rida, yashash joyidagi umumta’lim maktabida o‘qitish va ularga davlat byudjeti hisobidan maqsadli yordam ko‘rsatish (tyutorlar jalb etish) jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini hamda bolaning kelajakda mustaqil hayot kechira olish salohiyatini keskin oshiradi.

2.3.2. Konsepsiyani amalga oshirishning ustuvor strategik yo‘nalishlari

Milliy inklyuziv ta’lim konsepsiyasini hayotga tatbiq etish davlat tomonidan to‘rtta asosiy makro-strategik yo‘nalishda olib borilmoqda:

To‘siqsiz muhit strategiyasi: Respublikadagi barcha umumta’lim maktablari, maktabgacha ta’lim muassasalari bosqichma-bosqich alohida ehtiyojli, jismoniy cheklovlari bor o‘quvchilarning erkin harakatlanishi uchun moslashtirilmoqda. Bu jarayon shunchaki pandus qurish bilan cheklanmay, keng kirish yo‘laklari, tutqichlar, liftlar hamda moslashtirilgan maxsus sanitariya xonalarini barpo etishni o‘z ichiga oladi.

*Variativlik strategiyasi***:** An’anaviy bir xil andozadagi ta’lim dasturlaridan voz kechilib, moslashuvchan va variativ o‘quv rejalari joriy etilmoqda. Dars jarayonlarida *Universal Design for Learning* (UDL — Ta’limning universal dizayni) prinsiplarini qo‘llash hamda har bir bola uchun individual ta’lim dasturlarini (ITD) ishlab chiqish amaliyoti kengaytirilmoqda.

*Raqamlashtirish va elektron monitoring strategiyasi***:** Vazirlar Mahkamasining amaldagi normalariga asosan, bolani inklyuziv ta’limga yo‘naltirish jarayoni to‘liq elektronlashtirildi. "my.maktab.uz" va "Bolalar bog‘chasi" axborot tizimlarining Yagona PTPK platformasi bilan integratsiya qilinishi har bir bolaning rivojlanish dinamikasini onlayn kuzatish va shaffof navbat tizimini boshqarish imkonini bermoqda.

Multidissiplinar jamoaviy yondashuvni kuchaytirish: Inklyuziv maktablarda o‘qituvchi yolg‘iz qoldirilmaydi. Ta’lim jarayoniga pedagogik assistentlar (tyutorlar), psixolog, logoped va defektologlarni tizimli jalb etish hamda oila (ota-ona) va maktab o‘rtasida uzviy strategik sheriklikni o‘rnatish mexanizmlari yo‘lga qo‘yilmoqda.

Pedagog kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini isloh qilish

Inklyuziv ta’lim strategiyasining muvaffaqiyatini belgilovchi eng bosh kuch — bu professional tayyorgarlikka ega bo‘lgan zamonaviy o‘qituvchidir. Konsepsiya doirasida pedagog kadrlar tayyorlash tizimida quyidagi dolzarb islohotlar amalga oshirilmoqda:

Oliy ta’lim standartlarini o‘zgartirish: Respublikadagi barcha pedagogika yo‘nalishidagi oliy ta’lim muassasalari (bakalavriat va

magistratura) o‘quv rejalariga "Inklyuziv ta’lim" fani majburiy va fundamental fan sifatida kiritildi.

Korreksion kompetensiyani oshirish: Bo‘lajak o‘qituvchilarga nafaqat umumiy pedagogika, balki har xil toifadagi (autizm, eshitish, ko‘rish, nutq va THA nuqsoni bor) bolalar bilan ishlash jarayonida darsni individual moslashtirish, maxsus assistiv texnologiyalar va dasturlardan foydalanish ko‘nikmalari o‘rgatilmoqda.

Uzluksiz malaka oshirish: Amaliyotda faoliyat yuritayotgan maktab o‘qituvchilari, maktab direktorlari va metodistlar uchun inklyuziv ta’lim tamoyillari, pedagogik va psixologik qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari bo‘yicha qisqa va uzoq muddatli mo‘ljallangan malaka oshirish kurslari tizimli tashkil etilmoqda.

Ta’lim muassasalari oldida turgan dolzarb amaliy vazifalar

Inklyuzivlikni shunchaki hujjatda emas, amaliyotda to‘liq ta’minlash uchun har bir zamonaviy ta’lim tashkiloti oldida quyidagi dolzarb va strategik vazifalar turibdi:

1. *Sinf kontingenti me’yorlariga qat’iy rioya qilish:* Maktab ma’muriyati qonunchilikda belgilangan qoidalarga asosan, inklyuziv sinfda jami bolalar soni 30 nafardan, alohida ehtiyojli bolalar soni esa 2–3 nafardan oshmasligini qat’iy nazorat qilishi shart.

2. *Tolerantlik va inklyuziv madaniyatni barpo etish:* Maktablarda alohida ehtiyojli bolalarni kamsitish (diskriminatsiya) yoki tengdoshlari tomonidan yakkalash (bulling) holatlariga mutlaqo yo‘l qo‘ymaslik iqlimini yaratish lozim. Sinfdoshlar orasida "peer support" (tengdoshlar ko‘magi) muhitini va o‘zaro yordam zanjirini shakllantirish talab etiladi.

3. *Individual ta’lim dasturlarini (ITD) sifatli ishlab chiqish:* Har bir alohida ehtiyojli o‘quvchi uchun uning real psixofiziologik imkoniyatlariga mos keladigan, shakllantiruvchi baholash mezonlari aniq ko‘rsatilgan individual dasturlar multidissiplinar jamoa (o‘qituvchi, psixolog, defektolog, ota-ona) tomonidan birgalikda ishlab chiqilishi va muntazam yangilab borilishi shart.

4. *Assistent-tyutorlar faoliyatini to‘g‘ri muvofiqlashtirish:* Vazirlar Mahkamasining 46-sonli qarori bilan ajratilayotgan

pedagogik assistent (tyutor) shtat birliklaridan unumli foydalanish, tyutor va sinf o‘qituvchisi o‘rtasidagi vazifalar taqsimotini dars davomida to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish lozim. Tyutor bolaning mustaqilligini bo‘g‘ib qo‘ymasligi, aksincha, uning jamoaga moslashishiga ko‘maklashishi kerak.

Istiqboldagi vazifalar va milliy inklyuziya rivoji modelining kelajagi

O‘zbekistonda inklyuziv ta’limni yanada takomillashtirish va jahonning eng rivojlangan davlatlari (masalan, Finlandiya va Kanada) darajasiga olib chiqish uchun istiqbolda quyidagi maqsadlar belgilangan:

Maxsus ehtiyojli bolalarni ta’lim tizimiga kiritish qamrovini yildan-yilga oshirib borish va segregatsion muassasalardan inklyuziv maktab modeliga to‘liq bosqichma-bosqich o‘tishni yakunlash.

Maktablarda faqatgina jismoniy qulaylik (pandus) yaratish darajasidan chiqib, raqamli va sensorli moslashuvni (sensory room, maxsus daktil va ovozli o‘quv dasturlarini) barcha hududiy maktablarda o‘rnatish.

Inklyuziv ta’limda ilmiy-tadqiqot ishlarini kuchaytirish, mahalliy olimlar, surdo va tiflo pedagoglar tomonidan milliy til, madaniyat va psixologiyamizga mos keladigan zamonaviy didaktik qo‘llanmalar hamda metodik darsliklar majmuasini chop etishni jadallashtirish.

MAVZU BO‘YICHA SAVOLLAR VA AMALIY TOPSHIRIQLAR

Nazariy savollar:

1. Milliy inklyuziv ta’lim modelining to‘rtta fundamental asosini (huquqiy, insonparvarlik, ijtimoiy, iqtisodiy) misollar bilan tahlil qiling.
2. Pedagog kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish nima uchun inklyuziv ta’lim muvaffaqiyatining bosh omili hisoblanadi?
3. Inklyuziv darslarda "Tyutor (assistent)" va "Sinf o‘qituvchisi" o‘rtasidagi professional hamkorlik qanday prinsiplarga asoslanishi kerak?

Seminar uchun amaliy loyiha topshirig‘i:

Topshiriq — *Maktab inklyuziv strategiyasini loyihalash:* Siz kelajakda inklyuziv ta’lim tizimi joriy etilayotgan umumta’lim maktabining direktorisiz. Milliy konsepsiya va Vazirlar Mahkamasining amaldagi normalariga tayanib, o‘z maktabingizda 1 oquv yili davomida "Inklyuziv madaniyat, siyosat va amaliyotni" shakllantirish bo‘yicha maktabning dolzarb vazifalarini qamrab olgan strategik harakatlar rejasini ishlab chiqing.

2.4-§. XORIJIY TAJRIBAGA TAYANGAN HOLDA INKLYUZIV TA’LIMNI VA PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK HAMKORLIKNI TASHKIL ETISH

Jahon ta’lim tizimida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlash masalasi uzoq yillar davomida rivojlanib kelmoqda. Dastlab ko‘plab davlatlarda segregatsiya modeli ustun bo‘lgan bo‘lsa, keyinchalik integratsiya va inklyuziya yondashuvlari shakllandi.

1994-yildagi Salamanca deklaratsiyasi inklyuziv ta’lim rivojlanishida muhim bosqich bo‘ldi. Ushbu hujjatda: **“Maktablar barcha bolalarni qabul qilishi kerak”** tamoyili ilgari surilgan.

Bugungi kunda rivojlangan davlatlar:

- teng imkoniyat;
- diskriminatsiyasizlik;
- “Hamma uchun ta’lim”;
- inklyusiv maktab

tamoyillariga asoslangan ta’lim tizimini rivojlantirmoqda.

Finlandiya modeli

Finlandiya ta’lim tizimi jahondagi eng samarali inklyuziv modellardan biri sifatida e’tirof etiladi. Ushbu davlatda inklyuziv ta’lim barcha bolalar uchun teng imkoniyat yaratish tamoyiliga

asoslanadi. Finlandiya maktablarida alohida ta’lim ehtiyojiga ega bo‘lgan bolalar boshqa tengdoshlari bilan birgalikda umumiy sinflarda tahsil oladi. Ta’lim jarayonida bolaning individual xususiyatlari, qobiliyati va ehtiyojlari alohida hisobga olinadi. Finlandiya modelining muhim jihatlaridan biri “erta pedagogik yordam” tizimidir. Agar bolada o‘qish, nutq yoki psixologik moslashuv bilan bog‘liq qiyinchiliklar aniqlansa, unga darhol pedagogik va psixologik yordam ko‘rsatiladi. Bu esa muammoning chuqurlashib ketishining oldini oladi. Finlandiya maktablarida stresssiz ta’lim muhiti, moslashuvchan dasturlar hamda pedagog va psixologning uzviy hamkorligi samarali yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu modelda har bir bolaning muvaffaqiyatga erishishi mumkinligi asosiy pedagogik tamoyil sifatida qaraladi.

Kanada modeli

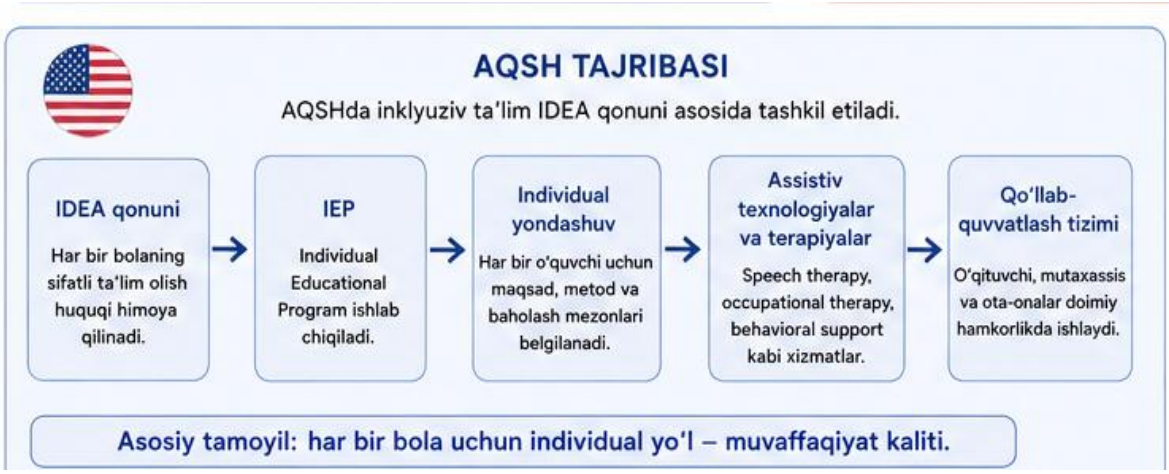

Kanada inklyuziv ta’limni amaliy jihatdan samarali tashkil etgan davlatlardan biri hisoblanadi. Ushbu davlatda “full inclusion” modeli keng qo‘llanilib, alohida ta’lim ehtiyojiga ega bolalarning aksariyati umumiy sinflarda ta’lim oladi. Kanada maktablarida ta’lim jarayoni bolaning imkoniyatlarini rivojlantirishga yo‘naltiriladi. Shu sababli assistiv texnologiyalar, sensory room, visual schedule va moslashtirilgan o‘quv dasturlaridan faol foydalaniladi. O‘qituvchi, psixolog, logoped hamda ota-onalar o‘zaro hamkorlikda ishlaydi. Kanada tajribasining muhim jihati shundaki, bunda bolaning kamchiligi emas, balki uning imkoniyati markazga qo‘yiladi. Natijada o‘quvchilarning ijtimoiylashuvi va mustaqil faoliyati samarali rivojlanadi.

AQSH modeli

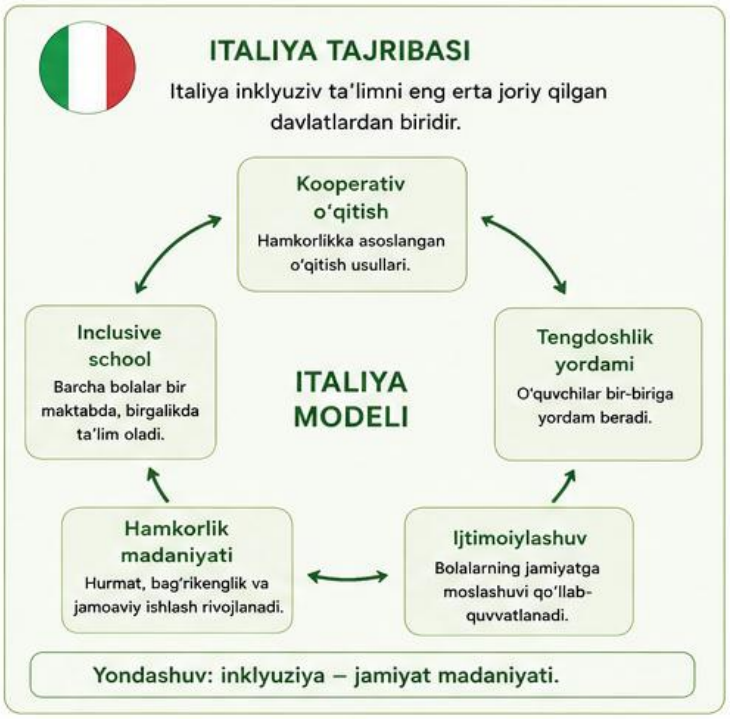
AQSHda inklyuziv ta’lim IDEA qonuni asosida tashkil etiladi. Ushbu qonunga ko‘ra, har bir bola sifatli va moslashtirilgan ta’lim olish huquqiga ega. AQSH maktablarida har bir o‘quvchi uchun Individual Educational Program (IEP) ishlab chiqiladi. Ushbu dasturda bolaning individual ehtiyojlari, rivojlanish maqsadlari, baholash mezonlari va

pedagogik yordam shakllari aniq belgilanadi. Ta’lim jarayonida assistiv texnologiyalar, speech therapy, behavioral support va boshqa maxsus xizmatlardan keng foydalaniladi. AQSH modelida bolaning mustaqilligi va ijtimoiy faolligini rivojlantirish muhim o‘rin egallaydi. Shu sababli ta’lim jarayonida individual yondashuv ustuvor hisoblanadi.

Yaponiya modeli

Yaponiyada inklyuziv ta’lim jamoaviylik va hamkorlik tamoyillari asosida shakllangan. Maktablarda bolalarni bir-biriga yordam berishga, jamoa bilan ishlashga va tartib-intizomga o‘rgatishga katta e’tibor qaratiladi. Yapon maktablarida kichik guruhlarda ishlash, moslashtirilgan topshiriqlar va ijtimoiy moslashuv samarali tashkil etilgan. Ta’lim jarayonida hurmat, mas’uliyat va jamoaga moslashuv eng asosiy qadriyatlar sifatida qaraladi. Shu sababli inklyuziv ta’lim nafaqat akademik rivojlanishga, balki o‘quvchilarning

ijtimoiy va ma’naviy shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Italiya modeli

Italiya inklyuziv ta’limni eng erta joriy qilgan davlatlardan biri hisoblanadi. XX asrning 70-yillaridan boshlab maxsus maktablar qisqartirilib, alohida ehtiyojli bolalar umumiy maktablarga jalb qilina boshlandi. Italiya tajribasida inklyuziya nafaqat pedagogik jarayon, balki jamiyat madaniyatining bir qismi sifatida qaraladi. Ushbu modelda kooperativ o‘qitish, tengdoshlik yordami va jamoaviy faoliyat muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarning ijtimoiylashuvi, muloqot ko‘nikmalari va jamoadagi faol ishtiroki asosiy maqsadlardan biri hisoblanadi. Italiya tajribasi bag‘rikenglik va hamkorlik madaniyatini rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki samarali inklyuziv ta’lim uchun quyidagilar muhim hisoblanadi:

- ✓ moslashtirilgan muhit;
- ✓ assistiv texnologiyalar;
- ✓ individual yondashuv;
- ✓ ota-onalar bilan hamkorlik;
- ✓ pedagogik hamkorlik;
- ✓ pedagoglarni tayyorlash.

MAVZU BO‘YICHA AMALIY TOPSHIRIQLAR

I. Tahliliy va qiyosiy savollar:

1. Finlandiya inklyuziv ta’lim modelidagi “erta pedagogik yordam” tizimining mohiyatini va uning muammoni chuqurlashib ketishining oldini olishdagi ahamiyatini tushuntiring.

2. Kanada maktablarida keng qo‘llaniladigan « full inclusion» modelining asosiy prinsiplari nimalardan iborat va u an’anaviy integratsiyadan nima bilan farq qiladi?

3. AQSh tajribasidagi IEP (Individual Educational Program) hujjatining tarkibiy qismlari va uning o‘qituvchi zimmasiga yuklaydigan majburiyatlarini tahlil qiling.

II. Seminar uchun amaliy Keys:

Vaziyat: Inklyuziv maktabning 5-sinfiga Autizm spektri buzilishi bo‘lgan yangi o‘quvchi qabul qilindi. Sinf o‘qituvchisi dars o‘tish metodikasini o‘zgartirmadi, dars jadvalidagi kutilmagan o‘zgarishlar haqida bolani ogohlantirmadi. Natijada bolada kuchli

sensor yuklama (stress) yuzaga kelib, darsda faol ishtirok eta olmadi va sinfdoshlari bilan muloqot qilishdan bosh tortdi.

Ushbu muammoni hal etishda xalqaro tajribaga (masalan, Kanada yoki Finlandiya modeliga) tayanib, maktab jamoasi (o‘qituvchi, psixolog, tyutor) va ota-ona o‘rtasida qanday psixologik-pedagogik hamkorlik strategiyasini tashkil etish kerak?

Bolaning darsdagi ishtirokini ta’minlash uchun qanday yordamchi texnologiyalar va metodik usullarni darsga joriy etishni taklif qilasiz?

II BOB UCHUN TAVSIYA QILINADIGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4860-son qarori. – Toshkent, 2020.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 638-son qarori. – Toshkent, 2021.
4. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi 46-son qarori. – Toshkent, 2024.
5. O‘zbekiston Respublikasining “Imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
6. PF–5712-son Farmon. “O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”. – Toshkent, 2019.
7. UNESCO. World Declaration on Education for All. – Jomtien, Thailand, 1990.
8. UNESCO. Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Salamanca, Spain, 1994.
9. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York, 2006.

10. UNESCO. Inclusion and Education: All Means All. Global Education Monitoring Report. – Paris, 2020.
11. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action. – Paris, 2015.
12. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: CSIE, 2011.
13. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy // Cambridge Journal of Education. – 2011. – Vol. 41(4). – P. 495–510.
14. Friend M., Cook L. Interactions: Collaboration Skills for School Professionals. – Boston: Pearson Education, 2016.
15. Loreman T., Deppeler J., Harvey D. Inclusive Education: Supporting Diversity in the Classroom. – London: Routledge, 2010.
16. Goodenow C. Classroom Belonging among Early Adolescent Students // Journal of Early Adolescence. – 1993. – Vol. 13(1). – P. 21–43.
17. Ainscow M. Promoting Inclusion and Equity in Education. – London: Routledge, 2020.
18. Sahlberg P. Finnish Lessons 2.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? – New York: Teachers College Press, 2015.
19. Mittler P. Working Towards Inclusive Education: Social Contexts. – London: David Fulton Publishers, 2000.
20. CAST. Universal Design for Learning Guidelines. – 2023.

III BOB. TA’LIM MUASSASALARIDA INKLYUZIV MUHITNI TASHKIL ETISH VA BOSHQARUV

3.1. BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIMGA JALB QILISH BOSQICHLARI VA TASHKILIY-METODIK MEXANIZMLARI

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolani umumta’lim maktabi yoki maktabgacha ta’lim tashkiloti muhitiga kiritish shunchaki uni sinf xonasiga o‘tqizib qo‘yishdan iborat mexanik jarayon emas. Bu bolaning psixofiziologik xususiyatlarini, pedagogik jamoaning tayyorgarligini hamda moddiy-metodik bazani qamrab oluvchi, qat’iy xronologik ketma-ketlikka ega bo‘lgan ko‘p bosqichli tizimdir. Xalqaro inklyuziv pedagogika andozalari va milliy qonunchilik talablariga muvofiq, bolani inklyuziv ta’limga jalb qilish **6 ta asosiy bosqichdan** iborat yaxlit zanjirni tashkil etadi.

1-bosqich: Aniqlash

(skrining va kuzatuv)

Inklyuziv jarayonning dastlabki poydevori boladagi rivojlanish o‘ziga xosliklarini, jismoniy, sensor yoki kognitiv qiyinchiliklarni erta aniqlash hisoblanadi.

Mazmuni: Ushbu bosqichda maktabgacha ta’lim mutaxassislari, boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari hamda ota-onalar hamkorlikda bolaning xulq-atvori, o‘quv dasturlarini o‘zlashtirishi va tengdoshlari bilan muloqotini muntazam kuzatib boradilar.

Vazifasi: Rivojlanishdan ortda qolish yoki dars jarayonlarida surunkali muammolarga uchrash holatlari dastlabki pedagogik-psixologik diagnostika va kuzatuv daftarlari orqali qayd etiladi.

2-bosqich: Baholash (ehtiyojlarni kompleks o‘rganish)

Boladagi qiyinchiliklar aniqlangandan so‘ng, uning ta’limiy ehtiyojlarini ilmiy va huquqiy jihatdan baholash bosqichi boshlanadi.

Mazmuni: Amaldagi qonunchilik me’yorlariga ko‘ra, baholash jarayoni Ijtimoiy himoya milliy agentligining hududiy boshqarmalari huzuridagi **Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK)** tomonidan amalga oshiriladi.

Vazifasi: Komissiya tarkibidagi shifokorlar (nevrolog, oftalmolog va b.) hamda maxsus pedagog va psixologlar bolaning funksionalligini, intellektual va jismoniy imkoniyatlarini kompleks tekshiruvdan o‘tkazadilar. Tekshiruv yakunida bolaga aniq tibbiy-pedagogik tashxis emas, balki uning qanday sharoitda (ixtisoslashtirilgan maktabda yoki umumiy maktabning inklyuziv sinfida) o‘qishi lozimligi to‘g‘risida **huquqiy xulosa** beriladi.

PTPK xulosasi olingandan keyin, bola maktabga kelishidan avval ta’lim muassasasi muayyan moslashtirish ishlarini bajarishi shart.

3-bosqich: Moslashtirish (adaptiv muhitni tayyorlash)

Mazmuni: Ushbu bosqich “To‘siqsiz muhit” tamoyiliga tayangan holda uchta yo‘nalishda olib boriladi: *jismoniy makonni moslashtirish* (panduslar, maxsus partalar), *pedagogik moslashtirish* (o‘quv dasturlari va rejalarni UDL asosida qayta ko‘rib chiqish) hamda *texnik moslashtirish* (yordamchi assistiv texnologiyalar va sensor xonalarni tayyorlash).

Vazifasi: Sinf o‘qituvchisi va maktab ma’muriyati yangi keladigan o‘quvchining ehtiyojlariga mos didaktik materiallarni oldindan shay holatga keltiradilar.

4-bosqich: Jalb qilish (sinf jamoasiga integratsiya)

Bolaning bevosita maktab ostonasidan hatlab o‘tishi va dars jarayoniga rasman qo‘shilish bosqichidir.

Mazmuni: Bola “my.maktab.uz” platformasi orqali avtomatlashtirilgan tizimda sinf ro‘yxatiga kiritiladi va darslarga qatnashishni boshlaydi.

Vazifasi: Bu bosqichda eng asosiy yuklama sinf rahbariga tushadi. O‘qituvchi sinfdagi boshqa sog‘lom o‘quvchilar va ularning ota-onalari o‘rtasida tushuntirish ishlarini olib borishi, sinfda bag‘rikenglik (tolerantlik) muhitini yaratishi va ”tengdoshlar ko‘magi” zanjirini tashkil etishi lozim. Bolaning dastlabki moslashuv (adaptatsiya) davri psixologik nazoratga olinadi.

5-bosqich: Qo‘llab-quvvatlash (uzluksiz multidissiplinar yordam)

Bola sinfga kirgandan keyin uning muvaffaqiyatli ta’lim olishini ta’minlovchi doimiy jarayondir.

Mazmuni: Bu bosqichda maktabdagi ko‘p tarmoqli jamoaviy yondashuv (team approach) ishga tushadi. Sinf o‘qituvchisi, unga biriktirilgan davlat byudjeti hisobidan faoliyat yurituvchi pedagogik assistent (tyutor), maktab psixologi, logoped va defektolog hamkorlikda ishlaydilar.

Vazifasi: Bola uchun amaliy **Individual ta’lim dasturi (ITD)** ishlab chiqiladi. Tyutor dars davomida bolaga topshiriqlarni bajarishda, koordinatsiyada ko‘maklashsa, maxsus pedagoglar darsdan tashqari vaqtlarda qo‘shimcha korreksion mashg‘ulotlarni olib boradilar. Ota-ona bilan haftalik teskari aloqa yo‘lga qo‘yiladi.

6-bosqich: Monitoring va qayta baholash (rivojlanish dinamikasi)

Jalb qilish zanjirining yakuniy va davriy bosqichi bo‘lib, u ta’lim sifatini nazorat qilishga xizmat qiladi.

Mazmuni: Maktabning pedagogik kengashi va mutaxassislari har bir chorak va o‘quv yili yakunida bolaning akademik, ijtimoiy va psixologik o‘sish dinamikasini tahlil qiladilar.

Vazifasi: Agar bola ijobiy natijalar ko‘rsatayotgan bo‘lsa, ITD dagi topshiriqlar murakkablashtiriladi. Qonunchilikda belgilangan 3 yillik muddat tugagach, monitoring natijalariga tayanib, bola ehtiyojlarini qayta belgilash uchun PTPK ko‘rigiga qayta yo‘naltiriladi.

3.1-jadval. Bolani inklyuziv ta’limga jalb qilish bosqichlarining qiyosiy-funksional tizimi

Bosqich nomi	Amalga oshirilish vaqti	Asosiy mas’ul shaxslar	Kutiladigan amaliy natija
1. Aniqlash	Muammoning ilk belgilari kuzatilganda	Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, MTT tarbiyachisi, ota-onalar	Boladagi rivojlanish o‘ziga xosliklari va boshlang‘ich qiyinchiliklar kuzatuv daftarlarida qayd etiladi.
2. Baholash	Arizadan so‘ng 3-5 ish kuni ichida	Yagona PTPK mutaxassislari (shifokorlar, maxsus pedagoglar, psixologlar)	Bolaning funksionalligi kompleks o‘rganilib, inklyuziv sinfda o‘qishi bo‘yicha qonuniy xulosa beriladi.

3. Moslashtirish	Bola maktabga kelishidan oldin	Maktab ma’muriyati, sinf rahbari, xo‘jalik mudiri	Maktabda to‘siqsiz jismoniy makon (pandus, parta) yaratiladi, dars rejalari UDL asosida moslashtiriladi.
4. Jalb qilish	O‘quv yili boshida yoki xulosadan so‘ng	Sinf rahbari, maktab psixologi, sinfdoshlar	Bola « my.maktab.uz» orqali sinfga joylashadi; sinfda kamsitish va bullingsiz xavfsiz tolerant muhit shakllanadi.
5. Qo‘llab-quvvatlash	Butun o‘quv yili davomida (har kuni)	Sinf o‘qituvchisi, pedagogik assistent (tyutor), logoped, defektolog	Bola uchun Individual ta’lim dasturi (ITD) ishlaydi; tyutor va mutaxassislar tizimli korreksion yordam beradi.
6. Monitoring	Har chorak va o‘quv yili yakunida	Maktab pedagogik kengashi, multidissiplinar jamoa	Bolaning akademik va ijtimoiy rivojlanish dinamikasi baholanadi; ITD dasturi natijaga ko‘ra yangilanadi.

Umumta’lim maktablarida inklyuziv dars jarayonini boshqarish va uning pedagogik-ergonomik mezonlari

Inklyuziv ta’lim sharoitida umumta’lim maktablarida o‘quv jarayonini boshqarish o‘qituvchidan nafaqat an’anaviy metodikani qo‘llashni, balki dars xonasining jismoniy muhitini (ergonomikasini), vaqt rejasini va dars jadvalini alohida ehtiyojli bolalar uchun maxsus moslashtirishni talab etadi. Vazirlar Mahkamasining amaldagi me’yoriy hujjatlariga muvofiq, inklyuziv darslarni tashkil etish o‘ziga xos qat’iy pedagogik-ergonomik mezonlar asosida amalga oshiriladi.

Sinf xonasining ergonomikasi — alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning charchamasligi, jismoniy to‘siqlarga uchramasligi va dars jarayonida to‘laqonli ishtirok etishi uchun makonni to‘g‘ri tashkil etish ilmidir.

Amaliyotda bolaning nuqson turiga qarab partalar va jihozlar quyidagi faktik mezonlar asosida joylashtiriladi:

Tayanch-harakat apparati shikastlangan (THA) o‘quvchilar uchun: Imkoniyati cheklanganlar aravachasidan foydalanadigan yoki harakatlanishi cheklangan bolalar uchun sinf xonasining eshikka yaqin qismida, kirish-chiqish yo‘lagida keng makon ajratiladi. Bunday bolalar o‘tiradigan partaning balandligi va eni maxsus aravacha o‘lchamlariga moslashtirilgan bo‘lishi shart. Yo‘laklarning kengligi kamida 0,9–1 metrdan kam bo‘lmasligi qonuniy mezon hisoblanadi.

Eshish va ko‘rish qobiliyati cheklangan o‘quvchilar uchun: Zaif eshituvchi yoki zaif ko‘ruvchi o‘quvchilar uchun partalar birinchi yoki ikkinchi qatorning eng oldingi qismida (o‘qituvchining dars o‘tish va doska oldi hududiga yaqin) joylashtirilishi shart. Bu bolaga o‘qituvchining lab harakatlarini (artikulyatsiyasini) ko‘rish, audio-vizual materiallarni to‘liq idrok etish va doskadagi yozuvlarni qiyinchiliksiz o‘qish imkonini beradi.

Autizm spektri buzilishi (ASB) va Giperaktivlik (DIQQAT-etishmovchiligi) bor o‘quvchilar uchun: Bunday bolalarning partalari deraza yoniga yoki ortiqcha chalg‘ituvchi ko‘rgazmali

qurollar ko‘p bo‘lgan devor bo‘ylariga qo‘yilmasligi kerak. Ularning partasi o‘qituvchining bevosita ko‘rish va nazorat qilish hududida, lekin shu bilan birga, bola chalinganda unga tezkor yordam berish uchun pedagogik assistent (tyutor) o‘tirishi mumkin bo‘lgan kengroq burchakda joylashtirilishi tavsiya etiladi.

Inklyuziv dars jadvali va vaqt taqsimoti boshqaruvi

Inklyuziv sinflarda dars jadvalini tuzish maktab ma’muriyatidan alohida pedagogik mas’uliyatni talab qiladi. Bola uchun sensor yuklama va charchoq hissini kamaytirish maqsadida quyidagi tashkiliy mexanizmlar joriy etiladi:

Dars jadvalini optimallashtirish: Murakkab intellektual yuklama talab qiladigan fanlar (matematika, fizika, ona tili) dars jadvalining birinchi va ikkinchi soatlariga qo‘yilishi, dars kunining oxiriga esa ko‘proq amaliy va ijodiy fanlar (tasviriy san’at, musiqa, jismoniy tarbiya) joylashtirilishi lozim.

Dars davomidagi tanaffuslar (Taym-menejment): Alohida ehtiyojli o‘quvchi 45 daqiqalik dars davomida diqqatini bir xil darajada ushlab tura olmaydi. Shu sababli, darsning har 15–20 daqiqasida sinf o‘qituvchisi tyutor bilan hamkorlikda 2 daqiqalik dinamik daqiqalar (fizminutka), ko‘zni dam oldirish mashqlari yoki hissiy yengillik mashg‘ulotlarini o‘tkazishi shart.

Hissiy tinchlanish xonalarida ishlash vaqti: Agar dars davomida ASB yoki ruhiy rivojlanishi orqada qolgan bolada kuchli stress, agressiya yoki sensor zo‘riqish (meltdown) kuzatilsa, tyutor o‘qituvchining dars o‘tishiga xalaqit bermagan holda bolani darsdan vaqtincha olib chiqib, maktabdagi maxsus sensory xonaga (tinchlanish xonasiga) olib o‘tadi. Bola tinchlangach, yana dars jarayoniga qaytariladi.

O‘qituvchi va tyutor hamkorligining amaliy mexanizmi

Vazirlar Mahkamasining 46-sonli qaroriga ko‘ra, inklyuziv sinflarda davlat byudjeti hisobidan ajratilgan pedagogik assistent (tyutor) shtat birligi dars jarayonini muvaffaqiyatli boshqarishning

bosh mexanizmidir. Dars davomida vazifalar quyidagicha taqsimlanadi:

1. **Sinf o‘qituvchisi (Boshqaruvchi):** Butun sinfga, shu jumladan alohida ehtiyojli bolaga ham dars o‘tadi. U mavzuni bayon qiladi, umumiy topshiriqlarni beradi va sinf ko‘rsatkichlarini baholaydi.

2. **Pedagogik assistent (Tyutor):** Sinf o‘qituvchisi tomonidan berilgan umumiy topshiriqni alohida ehtiyojli bolaning *Individual ta’lim dasturiga (ITD)* moslab, unga tushunarli tilda soddalashtirib, vizual yoki daktil vositalar orqali tushuntiradi. Tyutor bolaning o‘rniga topshiriqni bajarmaydi, balki uning mustaqil bajarishini yo‘naltiradi va qo‘llab-quvvatlaydi.

Sinf xonasi ergonomikasi, dars jadvalini optimallashtirish va mutaxassislar hamkorligini tashkil etish masalasi xalqaro tajribada shunchaki tavsiya emas, balki aniq qonuniy standartlar, klinik-pedagogik me’yorlar va davlat tomonidan tasdiqlangan maxsus qo‘llanmalar asosida amalga oshiriladi.

Rivojlangan davlatlarning (AQSh, Finlandiya, Kanada, Buyuk Britaniya) inklyuziv dars jarayonini boshqarish va sinf makonini tashkil etish tajribasi qo‘yidagicha:

AQSh tajribasi: ADA Standartlari va Universal dizayn (UDL)

AQSh maktablarida sinf xonasi ergonomikasi ADA (*Americans with Disabilities Act*) standartlari hamda IDEA qonunining texnik talablari bilan qat’iy tartibga solinadi.

Sinf xonasi me’yori: Tayanch-harakat apparati shikastlangan (THA) o‘quvchilar uchun sinfdagi har bir yo‘lak kengligi kamida 915 mm (36 dyuym) bo‘lishi majburiydir. Bu aravachaning 360 darajaga erkin burilishi uchun xizmat qiladi.

Parta standartlari: Inklyuziv sinflarda an’anaviy partalardan voz kechilib, balandligi tugma orqali pnevmatik sozlanadigan (*adjustable desks*) variativ mebellar o‘rnatiladi. Ko‘rish nuqsoni bor o‘quvchilar uchun parta yuzasi 20 darajagacha qiyalikda

ko‘tariladigan maxsus antirefleksiv (nur qaytarmaydigan) qoplamaga ega bo‘lishi qonuniy majburiyatdir.

Hissiy zonalar: Har bir boshlang‘ich inklyuziv sinfning orqa burchagida xulq-atvorida buzilishi bor (ASB, ADD/ADHD) bolalar uchun *Quiet Zone* (Tinchlanish hududi) tashkil etiladi. Bu yerda shovqinni kamaytiruvchi quloqchinlar (*noise-canceling headphones*), og‘irlik bera oladigan maxsus ko‘rpa yoki yeleklar hamda sensor o‘yinchoqlar shay holatda turadi.

2. Finlandiya tajribasi: Moslashuvchan arxitektura va « Uch bosqichli» vaqt menejmenti

Finlandiya maktablarida sinf ergonomikasi akustika (shovqin nazorati) va o‘quvchining erkin harakatiga asoslanadi.

Akustik ergonomika: Eshitishida nuqsoni bor yoki diqqat etishmovchiligi bo‘lgan bolalar chalg‘imasligi uchun sinf devorlari va shiftlari tovushni yutuvchi maxsus akustik panellar bilan jihozlanadi. Sinf eshiklari va pollari shovqinsiz (gurlashlarsiz) materiallardan tayyorlanadi.

Vaqt taqsimoti: Finlandiya ta’lim tizimida har 45 daqiqalik darsdan so‘ng o‘quvchilarga majburiy 15 daqiqalik erkin harakatlanish va o‘yin tanaffusi beriladi. Alohida ehtiyojli bolalar ushbu vaqt davomida o‘zlarining emotsional holatini barqarorlashtirib, keyingi darsga diqqat bilan kirishadilar.

Mebellar variativligi: Sinf xonalarida talabalar shunchaki stulda o‘tirmaydi; dars davomida bolalarga muvozanatni saqlovchi katta fitbol to‘plari (*stability balls*), harakatlanuvchi muvozanat yostiqchalari yoki tik turib ishlash imkonini beruvchi baland partalardan foydalanishga to‘liq ruxsat beriladi. Bu giperaktiv (DIQQAT-etishmovchiligi bor) bolalarning energiyasini to‘g‘ri yo‘naltirishga yordam beradi.

3. Kanada tajribasi: Jamoaviy o‘qitish tizimi

Kanada (ayniqsa, Nyu-Brunsvik provinsiyasi) maktablarida dars jarayonini boshqarish “Co-teaching” (Ikki pedagogning birgalikda dars o‘tishi) metodikasiga tayanadi.

Vazifalar taqsimoti: Sinfda asosiy o‘qituvchi bilan birga parallel ravishda **Maxsus inklyuziv pedagog** yoki tyutor dars o‘tadi. Ular darsni boshqarishda quyidagi 3 xil xalqaro modeldan foydalanadilar:

1. *One Teach, One Support:* Biri dars o‘tadi, ikkinchisi alohida ehtiyojli bolaga assistiv texnologiyalarni (masalan, planshetdagi vizual dasturlarni) yuritishda yordam beradi.

2. *Station Teaching:* Sinf bir nechta kichik guruhlarga (stansiyalarga) bo‘linadi. Alohida ehtiyojli bola sog‘lom tengdoshlari bilan birga muayyan amaliy stansiyada tyutor nazoratida topshiriq bajaradi.

3. *Alternative Teaching:* Asosiy o‘qituvchi katta guruh bilan ishlasa, maxsus pedagog sinf burchagida alohida ehtiyojli bolaga mavzuni soddalashtirilgan vizual kartochkalar orqali qayta tushuntiradi.

3.2-jadval. Rivojlangan davlatlarda sinf muhiti va dars jarayonini boshqarish mezonlari

Davlat nomi	**Sinf xonasi ergonomikasi standarti**	**Vaqt va dars jadvali boshqaruvi**	**Pedagogik hamkorlik mexanizmi**
AQSh	ADA standarti bo‘yicha minimal 915 mm kenglikdagi yo‘laklar, pnevmatik partalar va tinchlanish burchagi.	IEP (Individual dastur) asosida har bir fanning yuklama vaqti va dars davomiyligi tizimli moslashtiriladi.	O‘qituvchi, nutq terapevti va xulq-atvor tahlilchisi hamkorligi.
Finlandiya	Akustik panelli devorlar, shovqinsiz pol qoplamalari, stul o‘rniga fitbol	45 daqiqalik dars + 15 daqiqalik majburiy o‘yin va harakat tanaffusi; 3 bosqichli yordam	Sinf o‘qituvchisi va maxsus pedagogning kunlik, dars

	to‘plari va muvozanat yostiqchalari.	tizimi.	ichidagi hamkorligi.
Kanada	Hissiy tinchlanish xonalari, to‘liq to‘siqsiz makon va universal raqamli jihozlar.	Moslashuvchan dars soatlari, dars davomida vizual jadvallar orqali vaqtni boshqarish.	Birgalikda o‘qitish — ikki professional pedagogning sinfni teng boshqarishi.

MAVZU BO‘YICHA SEMINAR TOPSHIRIQLARI

Nazariy va qiyosiy savollar:

1. Sinf xonasi ergonomikasi nima uchun inklyuziv ta’lim sifati va bolaning xavfsizligini belgilovchi bosh amaliy omil hisoblanadi?
2. Tayanch-harakat apparati shikastlangan o‘quvchilar va Autizm spektri buzilishi (ASB) bor bolalarning partalarini sinfda joylashtirishdagi konseptual farqlarni tushuntiring.
3. Dars davomida sinf o‘qituvchisi va tyutor (pedagogik assistent) o‘rtasidagi professional vazifalar taqsimoti qanday amaliy prinsiplarga asoslanishi kerak?
4. AQSh maktablarida qo‘llaniladigan ADA standartlarining tayanch-harakat apparati shikastlangan o‘quvchilar hayotiga keltiradigan amaliy ko‘rsatkichlarini tahlil qiling.
5. Finlandiya ta’lim tizimidagi “15 daqiqalik majburiy tanaffus” qoidasi alohida ehtiyojli bolalarda sensor yuklama (stress) kamayishiga qonunan qanday ta’sir ko‘rsatadi?
6. Kanada tajribasidagi *Co-teaching* (Birgalikda o‘qitish) modellarining dars samaradorligini oshirishdagi o‘rni nimada?

Amaliy Seminar Keysi:

1. Vaziyat: Maktab ma’muriyati inklyuziv sinf xonasiga eshitishida muammosi bo‘lgan (zaif eshituvchi) o‘quvchini qabul qildi. Biroq, sinf xonasi yo‘l chetida joylashgan bo‘lib, ko‘cha shovqini eshik va derazalardan doimiy ravishda ichkariga kirib turadi,

pol esa eski yog‘ochdan bo‘lib, o‘quvchilar yurganda qattiq g‘ijirlaydi. Bola o‘qituvchining ovozini ajrata olmay qiynalmoqda.

Ushbu muammoni hal etish uchun Finlandiya modelidagi “Akustik ergonomika” standartlariga tayanib, dars xonasining jismoniy muhitini o‘zgartirish bo‘yicha qanday amaliy loyihani taklif qilasiz?

2. Topshiriq — Sinf xonasi chizmasini loyihalash: Siz inklyuziv sinf rahbarisiz. Sinfingizda 27 nafar sog‘lom o‘quvchi, 1 nafar eshitishi zaif bola va 1 nafar imkoniyati cheklanganlar aravachasidagi (THA) o‘quvchi bor. Amaldagi pedagogik-ergonomik standartlarga tayanib, dars xonasidagi eshik, doska, o‘qituvchi stoli, sensory burchak hamda ushbu ikki nafar bolaning va tyutorning partasi qayerda joylashishini aks ettiruvchi “Sinf makonini tashkil etish chizmasi” loyihasini oq qog‘ozda chizib, himoya qiling.

3.2-§. ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARII BO‘LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIMGA JORIY ETISHDA MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARI RAHBARIYATI VA PEDAGOGLARINING VAZIFALARI

Inklyuziv ta’lim zanjirining eng fundamental va boshlang‘ich poydevori maktabgacha ta’lim bosqichidir. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni erta yoshdan (2 yoshdan 7 yoshgacha) tizimga to‘g‘ri jalb qilish, ularning keyinchalik umumta’lim maktablariga muvaffaqiyatli moslashishini (adaptatsiyasini) 80% gacha kafolatlaydi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida (MTT) inklyuziv muhitni shakllantirish va boshqarish muassasa rahbariyati, metodistlari, tarbiyachilari hamda maxsus mutaxassislar zimmasiga qat’iy qonuniy va pedagogik vazifalarni yuklaydi.

Muassasa direktori va metodisti inklyuziv ta’lim jarayonining qonuniy me’yorlar doirasida tashkil etilishi, moddiy-texnik bazaning ta’minlanishi va idoralararo hamkorlik uchun bevosita mas’ul shaxslar hisoblanadi.

Vazirlar Mahkamasining amaldagi 46-sonli qaroriga ko‘ra, MTT rahbariyati Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) xulosasiga ega bo‘lgan alohida ehtiyojli bolalarni

“maktabgacha ta’lim” axborot tizimi orqali shaffof navbat asosida guruhlarga qabul qilinishini nazorat qiladi. Rahbariyat komissiya tomonidan 2 yoshdan 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarga berilgan xulosaning amal qilish muddatini (nuqson darajasiga ko‘ra 6 oy yoki 1 yil) qat’iy kuzatib borishi va muddati tugagan hujjatlarni yangilash bo‘yicha ota-onalarga muddatidan 1 oy avval yozma tavsiya berishi shart.

Direktor guruhlardagi bolalar kontingenti me’yorini qat’iy ta’minlaydi. Inklyuziv guruhlarda jami bolalar soni 30 nafardan, alohida ehtiyojli bolalar esa 2–3 nafardan oshmasligi shart. Og‘ir kombinatsiyalashgan nuqsoni bor va to‘liq kunlik guruhlarga qabul qilinishi qonunan taqiqlangan bolalar uchun muassasada Davlat byudjeti mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan qisqa muddatli “G‘amxo‘rlik” guruhlarini tashkil etish va ularga tegishli maxsus pedagogik shtatlarni jalb qilish direktorning birinchi darajali vazifasidir.

Muassasa rahbariyati xo‘jalik ishlari bo‘yicha mudir bilan birgalikda MTT hududi, guruh xonalari, o‘yin maydonchalari va sanitariya-gigiyena xonalarini “To‘siqsiz muhit” (panduslar, tutqichlar, maxsus sirpanmaydigan pol qoplamalari) standartlariga moslashtirishga javobgardir.

Tarbiyachi va tarbiyachi-assistent (tyutor)ning pedagogik vazifalari

Dars va o‘yin mashg‘ulotlari jarayonida bevosita bola bilan ishlaydigan guruh tarbiyachisi va unga ko‘maklashuvchi assistentning vazifalari ko‘p tarmoqli jamoaviy yondashuvga (team approach) tayanadi.

Ilk bosqichda skrining o‘tkazish (Aniqlash vazifasi): Tarbiyachi guruhdagi bolalarning nutqi, sensor idroki, mayda va yirik motorikasi hamda xulq-atvorini doimiy kuzatadi. Rivojlanishda orqada qolish belgilari surunkali kuzatilganda, bu haqda muassasa metodisti va psixologiga xabar beradi hamda bolani « Inson» markazlari orqali PTPK ko‘rigiga yo‘naltirish jarayoniga boshlang‘ich pedagogik tavsifnomani tayyorlaydi.

Mashg‘ulotlarni Universal Dizayn (UDL) asosida loyihalash: Tarbiyachi har bir mashg‘ulotni (rasm chizish, loy ixlash, savodxonlik, matematika) guruhdagi alohida ehtiyojli bolaning imkoniyatiga moslab rejalashtiradi. Masalan, eshitishi zaif bola uchun ko‘proq ko‘rgazmali va vizual kartochkalar, ko‘rishi zaif bola uchun esa bo‘rttirilgan, katta o‘lchamli va sensor ta’sirga ega didaktik materiallardan foydalanadi.

Tarbiyachi-assistent (Tyutor) bilan funksional hamkorlik: Tarbiyachi guruhni umumiy boshqarsa, tyutor alohida ehtiyojli bolaning yonida turib, unga tarbiyachi topshirig‘ini uning individual imkoniyatiga mos shaklda soddalashtirib tushuntiradi. Tyutor bolaning ijtimoiy ko‘nikmalarini, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish (kiyinish, ovqatlanish, gigiyena) harakatlarini shakllantirishga ko‘maklashadi, lekin bolaning o‘rniga ishni bajarmaydi.

Maxsus mutaxassislar (psixolog, logoped, defektolog)ning korreksion vazifalari

Tashkiliy-metodik mexanizmga ko‘ra, maxsus mutaxassislar guruh tarbiyachisidan alohida ajralgan holda emas, balki tarbiyachi bilan uzviy hamkorlikda darsdan tashqari vaqtlarda korreksion-pedagogik yordamni tashkil etadilar.

Maktabgacha yoshdagi bolaning Individual Rivojlanish Dasturini (IRD) tuzish: Defektolog, logoped, psixolog, tarbiyachi va ota-ona birgalikda har bir inklyuziv guruhdagi alohida ehtiyojli bola uchun shaxsiy IRD ishlab chiqadilar. Unda bolaning choraklik va yillik rivojlanish maqsadlari, korreksion mashg‘ulotlar soatlari va baholash mezonlari aniq belgilanadi.

Nutqiy va Sensor korreksiya orqali nuqsonlarni kompensatsiya qilish: Logoped bolaning nutqiy nuqsonlarini (artikulyatsiya, duduqlanish, logoritmika), defektolog kognitiv jarayonlarini (diqqat, xotira, mantiqiy fikrlash), psixolog esa bolaning hissiy-irodaviy doirasini (stress, agressiya, sensor yuklamalar) korreksiyalash bo‘yicha har kuni 15–20 daqiqalik individual yoki kichik guruhli mashg‘ulotlar o‘tkazadi. Mutaxassislar bolaning ota-onasi bilan

haftalik maslahat xizmatlarini (home-program) yo‘lga qoiyishga qonunan mas’uldirlar.

3.3-jadval. MTT boshqaruv jamoasi va pedagoglarining funksional-me’yoriy vazifalari tizimi

Lavozimi / Maqomi	**Tashkiliy va Qonuniy Majburiyati**	**Mashg‘ulotlar jarayonidagi amaliy o‘rni**	**Ota-ona va Tashqi tashkilotlar bilan aloqa**
MTT Direktori	PTPK xulosalari muddatini, guruhlar kontingenti me’yorini (max 30 bola) va «G‘amxo‘rlik» guruhlari ochilishini ta’minlash.	Muassasada to‘siqsiz jismoniy ergonomik makon va moddiy-texnik bazani moliyalashtirish.	Ijtimoiy himoya milliy agentligi va «Inson» markazlari bilan rasmiy aloqalarni yuritish.
Guruh Tarbiyachisi	Boladagi muammolarni ilk bosqichda aniqlash, guruhda kamsitish va bullingsiz xavfsiz muhit yaratish.	Mashg‘ulotlarni UDL (Universal dizayn) prinsiplari asosida barcha uchun variativ shaklda o‘tish.	Ota-onaga bolaning guruhdagi kunlik ijtimoiylashuv dinamikasi haqida ma’lumot berish.
Tarbiyachi-assistent (Tyutor)	Bolaning o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish, mustaqillik va guruh jamoasiga moslashish ko‘nikmalarini	Tarbiyachi bergan umumiy topshiriqni bolaning IRD dasturiga moslab soddalashtirish va vizuallashtirish.	Bola oilasi bilan kunlik psixologik-pedagogik teskari aloqa zanjirini ushlab turish.

	rivojlantirish.		
Maxsus mutaxassislar (Logoped, Defektolog)	Bolaning nuqson turiga ko‘ra individual korreksion reja va Individual Rivojlanish Dasturini (IRD) tuzish.	Guruh darslaridan tashqari vaqtlarda 15-20 daqiqalik maxsus nutqiy va kognitiv mashg‘ulotlar o‘tkazish.	Ota-onalarga uy sharoitida korreksion mashqlarni davom ettirish bo‘yicha metodik qo‘llanmalar berish.

Maktabgacha ta’limda inklyuziyani tashkil etishning xalqaro modellari va standartlari

Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda alohida ta’lim ehtiyojlarii bo‘lgan bolalarni ilk yoshdan inklyuziv ta’limga joriy etish shunchaki bog‘chaga qabul qilish emas, balki davlat tomonidan kafolatlangan va qat’iy me’yorlashtirilgan tizim asosida amalga oshiriladi.

1. Buyuk Britaniya tajribasi: EYFS standarti va SENCO tizimi

Buyuk Britaniyada maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyati **EYFS** (*Early Years Foundation Stage*) qonuniy standarti hamda 2014-yildagi “Bolalar va oilalar to‘g‘risida” gi Qonun (*Children and Families Act 2014*) asosida boshqariladi.

SENCO (Maxsus ehtiyojlar koordinatori) shtati: Britaniya qonunchiligiga ko‘ra, har bir maktabgacha ta’lim muassasasida majburiy ravishda SENCO (*Special Educational Needs Co-ordinator*) muvofiqlashtiruvchi pedagogik shtati faoliyat yuritadi. SENCO muassasada inklyuziv siyosatni yuritish, tarbiyachilar faoliyatini nazorat qilish va ota-onalar bilan shifokorlar o‘rtasidagi psixologik-pedagogik ko‘prikni ta’minlash uchun bevosita javobgardir.

Erta aralashuv va individual reja: Muassasada alohida ehtiyojli bola aniqlangan kundan boshlab u uchun maxsus **EHC** (*Education, Health and Care plan*) — Ta’lim, sog‘liqni saqlash va

parvarishlash individual rejasi tuziladi hamda davlat byudjetidan maqsadli moliyalashtirish ajratiladi.

2. AQSh tajribasi: IDEA qonunining «C» qismi va IFSP mexanizmi

AQSh maktabgacha ta’lim tizimida inklyuziv boshqaruv IDEA qonunining maxsus “C” qismi (*Early Intervention Program for Infants and Toddlers*) bilan qat’iy tartibga solinadi.

IFSP (Oilaga xizmat ko‘rsatish individual rejasi): 2 yoshdan 5 yoshgacha bo‘lgan bolalar uchun AQSh bog‘chalarida nafaqat bolaning o‘ziga, balki butun oilasiga yo‘naltirilgan IFSP (*Individualized Family Service Plan*) hujjati ishlab chiqiladi. Ushbu hujjatda bolaning rivojlanish darajasi, oilaning ehtiyojlari, ko‘rsatiladigan logopedik, psixologik va tibbiy yordamlar xronologiyasi aniq faktlar bilan muhrlanadi.

LRE (Eng kam cheklangan muhit) tamoyili: Rahbariyat bolani alohida guruhga ajratishga yo‘l qo‘ymaydi; bola dars va o‘yin vaqtining kamida **80 foizini** o‘zining sog‘lom tengdoshlari bilan birga, umumiy guruhda o‘tkazishi qonuniy me’yor hisoblanadi.

3. Shvetsiya tajribasi: «Barcha uchun yagona makon» modeli

Shvetsiya maktabgacha ta’lim tizimi mutlaqo integratsiyalashgan va segregatsiyadan (alohida ajratishdan) butunlay voz kechgan model hisoblanadi.

Teng huquqlilik va guruhlarni boshqarish: Shvetsiyada alohida ehtiyojli bolalar uchun maxsus guruhlar yoki maxsus bog‘chalar mavjud emas. Barcha bolalar bir xil huquqiy maqomda umumiy guruhlarga qabul qilinadi.

Tarbiyachilar shtatini ko‘paytirish: Agar guruhga alohida ta’lim ehtiyoji bor bola qabul qilinsa, muassasa rahbariyati bolani boshqa guruhga o‘tkazmaydi, aksincha, munitsipalitet hisobidan ushbu guruhga ikkinchi professional tarbiyachi yoki maxsus pedagog shtatini qo‘shimcha ravishda biriktiradi. Darslar to‘liq « O‘yin orqali ijtimoiylashuv» metodikasiga tayanadi.

3.4-jadval. Xalqaro va milliy MTM tizimida rahbariyat hamda pedagoglar vazifalarining qiyosiy mezoni

Baholash mezonlari	**Buyuk Britaniya modeli**	**AQSh modeli**	**O‘zbekiston modeli (Amaldagi milliy tizim)**
Boshqaruv va muvofiqlashtirish	Muassasadagi maxsus SENCO koordinatori tomonidan strategik boshqariladi.	Direktor va mutaxassislar jamoasi tomonidan IDEA qonuni asosida boshqariladi.	MTT Direktori va metodisti tomonidan Vazirlar Mahkamasining 46-sonli qarori asosida boshqariladi.
Hujjatlashtirish va rejalashtirish	Ta’lim va salomatlikni qamrab oluvchi kompleks EHC rejasi yuritiladi.	Bolaning oilasini ham qo‘llab-quvvatlovchi IFSP dasturi ishlab chiqiladi.	Multidissiplinar jamoa tomonidan Individual Rivojlanish Dasturi (IRD) ishlab chiqiladi.
Pedagogik shtat va ko‘mak tizimi	Har bir alohida ehtiyojli bolaga individual asistent birlashtiriladi.	Ehtiyojga ko‘ra nutq terapevti va xulq-atvor tahlilchilari jalb etiladi.	Davlat byudjeti hisobidan tarbiyachi-assistent (tyutor) hamda maxsus pedagoglar ajratiladi.
Guruh kontingenti me’yori	Bolaning yoshi va ehtiyojiga ko‘ra kichik guruhlar	LRE tamoyiliga ko‘ra, bolaning 80% vaqti sog‘lom	Guruhda jami bolalar maksimal 30 nafar, alohida ehtiyojli bolalar

	formatida (1:4 yoki 1:8).	tengdoshlari davrasida o‘tishi shart.	esa 2–3 nafar etib belgilanadi.

Mavzu yuzasidan savollar:

1. Vazirlar Mahkamasining amaldagi qonunchiligiga ko‘ra, MTT direktori alohida ehtiyojli bolalarning PTPK xulosalari yuzasidan qanday xronologik va huquqiy nazoratni olib borishi shart?

2. Inklyuziv guruh tarbiyachisi va tarbiyachi-assistent (tyutor) o‘rtasidagi professional vazifalar dars davomida qanday taqsimlanadi? Ularning farqini tushuntiring.

3. Defektolog va logoped tomonidan ishlab chiqiladigan Individual Rivojlanish Dasturi (IRD) nima uchun rasmiyatchilik hujjati emas, balki ta’lim sifatini belgilovchi bosh mezon hisoblanadi?

Seminar uchun amaliy Keys:

Vaziyat: MTT inklyuziv guruhiga PTPK xulosasi bilan Down sindromi bo‘lgan 4 yoshli bola qabul qilindi. Guruh tarbiyachisi dars mashg‘ulotlarini eski andozada (moslashtirmasdan) o‘tishda davom etdi va bolaning topshiriqlarni bajara olmay qolishini uning « sindromi» bilan izohladi. Muassasa direktori va metodisti dars jarayonini monitoring qilmadi, tyutor shtatini ajratish bo‘yicha vaqtida ariza bermadi. Natijada guruhdagi boshqa bolalarning ota-onalari norozilik bildirib, bolani guruhdan chetlashtirishni talab qila boshladilar.

Ushbu muassasa rahbariyati va pedagoglari amaldagi milliy qonunchilik (xususan, 46-sonli qaror) va inklyuziv pedagogika tamoyillarining qaysi bandlarini buzganlar?

Ushbu inqirozni bartaraf etish va guruhda sog‘lom inklyuziv muhitni qayta tiklash uchun direktor, metodist va maxsus mutaxassislar (psixolog, defektolog) hamkorlikda qanday xronologik chora-tadbirlar rejasini amalga oshirishlari shart?

3.3-§. UMUMTA’LIM MAKTABLARIDA ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARII BO‘LGAN BOLALAR UCHUN O‘QUV JARAYONINI TASHKIL ETISH MAZMUNI

Umumta’lim maktablarida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun o‘quv jarayonini tashkil etish an’anaviy pedagogik yondashuvlardan tubdan farq qiladi. Inklyuziv ta’limning bosh mazmuni — bolani mavjud qattiq ta’lim tizimiga majburlab moslashtirish emas, balki ta’lim muhiti, o‘quv dasturlari va metodikasini bolaning individual imkoniyatlariga muvofiq transformatsiya qilishdir. Mazkur paragrafda umumta’lim maktablarida o‘quv jarayonining mazmuniy komponentlari, Individual ta’lim dasturlarini (ITD) tuzish tartibi hamda o‘quvchilarni baholashning variativ mezonlari ilmiy va huquqiy jihatdan tahlil etiladi.

Ta’lim mazmunini moslashtirish bosqichlari

Xalqaro inklyuziv pedagogika amaliyotida va milliy metodikada umumta’lim fanlari mazmunini alohida ehtiyojli bolalar uchun moslashtirish ikki xil yo‘nalishda olib boriladi:

1. **Akademik adaptatsiya:** Bunda fanning umumiy mazmuni va o‘qitish maqsadlari o‘zgarishsiz qoladi, biroq materialni bolaga yetkazib berish usullari, vaqti va didaktik vositalari o‘zgartiriladi. Masalan, ko‘rishida nuqsoni bor o‘quvchi uchun darslik matnlari Brayl shriftiga yoki audio formatga o‘tkaziladi, lekin u barcha sinfdoshlari bilan bir xil mavzuni o‘rganadi.

2. **Akademik modifikatsiya:** Agar bolaning kognitiv (intellektual) rivojlanishida chuqur darajadagi orqada qolish belgilari mavjud bo‘lsa, fanning o‘quv dasturi mazmuni soddalashtiriladi. Masalan, 5-sinf matematika darsida butun sinf kasrlarni ko‘paytirishni o‘rganayotgan bir vaqtda, aqliy rivojlanishi cheklangan o‘quvchi tyutor yordamida faqatgina oddiy bir xonali sonlarni qo‘shish va ayirishni (o‘zining individual dasturi asosida) bajaradi.

Individual Ta’lim Dasturi (ITD) — o‘quv jarayonining bosh metodik hujjati

Vazirlar Mahkamasining amaldagi normativ hujjatlariga muvofiq, inklyuziv sinfga qabul qilingan har bir alohida ehtiyojli o‘quvchi uchun majburiy tartibda **Individual Ta’lim Dasturi (ITD)** ishlab chiqiladi.

ITD rasmiyatchilik hujjati emas, balki bolaning kunlik o‘quv faoliyatini belgilovchi individual strategiyadir. U maktabdagi multidissiplinar jamoa (sinf o‘qituvchisi, pedagogik assistent/tyutor, psixolog, defektolog va bolaning ota-onasi) tomonidan o‘quv yili boshida (yoki bola guruhga kelgan kundan boshlab 2 hafta ichida) birgalikda tuziladi.

ITD ning tarkibiy tuzilishi:

Bolaning joriy rivojlanish darajasi: Uning pedagogik, psixologik va jismoniy imkoniyatlarining kuchli va zaif tomonlari batafsil qayd etiladi.

Uzoq muddatli (yillik) va qisqa muddatli (choraklik) maqsadlar: Bolaning har bir fan bo‘yicha o‘zlashtirishi lozim bo‘lgan minimal amaliy ko‘nikmalari aniq, o‘lchanadigan mezonlarda yoziladi.

Maxsus xizmatlar va soatlar hajmi: Defektolog, logoped va psixolog tomonidan darsdan tashqari vaqtda o‘tiladigan haftalik korreksion mashg‘ulotlar soatlari ko‘rsatiladi.

Moslashtirish mezonlari: Dars davomida qanday assistiv texnologiyalar, vizual vositalar va ergonomik sharoitlar (masalan, dars davomida qo‘shimcha tanaffuslar vaqti) taqminlanishi belgilab qo‘yiladi.

Inklyuziv ta’limda shakllantiruvchi va summativ baholash metodikasi

Inklyuziv o‘quv jarayonining eng nozik va mas'uliyatli qismi alohida ehtiyojli bolaning bilimini baholash hisoblanadi. Bunday bolalarni an’anaviy talablar darajasida (boshqa sog‘lom bolalar bilan bir xil mezonlarda) baholash pedagogik nuqtayi nazardan mutlaqo noto‘g‘ri va qonunga ziddir.

O‘ziga xoslikka yo‘naltirilgan baholash: Bola sinfdoshlarining ko‘rsatkichlariga qarab emas, balki o‘zining ITD dasturida belgilangan individual maqsadlariga qay darajada erishganiga qarab baholanadi.

Formative (Shakllantiruvchi) baholash: Dars jarayonida bolaga qo‘yiladigan baho uning xatolarini jazolashga emas, balki rag‘batlantirishga xizmat qilishi lozim. Baholashda bolaning topshiriqni bajarishga bo‘lgan urinishi, darsdagi faolligi, tyutor bilan muloqoti va dars davomida bosib o‘tgan shaxsiy o‘sish dinamikasi (ilgarilashi) asosiy mezon qilib olinadi.

Imtihon va nazorat ishlarini moslashtirish mezonlari:

Vaqtni uzaytirish: Alohida ehtiyojli o‘quvchilarga nazorat ishlari va test topshiriqlarini bajarish uchun umumiy sinfga berilgan vaqtdan kamida 20-30 daqiqa qo‘shimcha vaqt ajratiladi.

Formatni o‘zgartirish: Yozma nutqida og‘ir muammolari bor (masalan, disgrafiya yoki og‘ir BSF jismoniy nuqsoni bor) bolalardan nazorat ishlari yozma shaklda emas, og‘zaki suhbat yoki elektron test tizimi orqali qabul qilinadi.

3.5-jadval. Nuqson turlariga ko‘ra o‘quv jarayonini mazmunan va metodik moslashtirish tizimi

Boladagi alohida ehtiyoj / Nuqson turi	**O‘quv materialining mazmuniy adaptatsiyasi**	**Dars davomida qo‘llaniladigan maxsus metodika va texnologiyalar**	**Baholash jarayonidagi adaptatsiya standartlari**
Ko‘rish qobiliyati cheklangan (Zaif ko‘ruvchi/Ko‘r)	Matnli materiallar Brayl shriftiga o‘tkaziladi, rasmlar bo‘rttirilgan visual formatda beriladi.	Ovozli dasturlar (*screen readers*), audio darsliklar va maxsus sensor didaktik vositalar.	Nazorat ishlari og‘zaki olinadi yoki Brayl kompyuterlarida yozish uchun qo‘shimcha vaqt beriladi.

Eshitish qobiliyati cheklangan (Zaif eshituvchi/Kar)	Matnlar maksimal darajada soddalashtiriladi, barcha tushunchalar vizual ramzlar bilan ta’minlanadi.	FM-tizimlar (audio kuchaytirgichlar), imo-ishora tili, o‘qituvchining artikulyatsiyasini ko‘rsatish.	Matnli testlar hajmi qisqartiriladi, diktantlar o‘rniga vizual test tizimi qo‘llanadi.
Tayanch-harakat apparati shikastlangan (THA)	Akademik dastur o‘zgarishsiz qoladi, faqat yozma topshiriqlar hajmi moslashtirilishi mumkin.	Maxsus fiksatorli partalar, sensorli yoki tugmalari katta bo‘lgan maxsus moslashtirilgan klaviaturalar.	Yozma ishlarni kompyuterda terishga ruxsat beriladi, amaliy imtihonlar vaqti 30 daqiqaga uzaytiriladi.
Autizm spektri buzilishi (ASB)	Topshiriqlar kichik, aniq va ketma-ket qismlarga bo‘lib (algoritm shaklida) taqdim etiladi.	Vizual jadvallar, PECS kartochkalari, sensor yuklamadan qochish uchun *Sensory Room* vaqti.	Nazorat ishlari shovqinsiz va ortiqcha chalg‘ituvchi vositalar bo‘lmagan alohida xonada tyutor bilan topshiriladi.

Mavzu yuzasidan savollar.

1. O‘quv jarayonini mazmunan tashkil etishda “Akademik Adaptatsiya” va “Akademik Modifikatsiya” tushunchalarining konseptual va amaliy farqlarini misollar bilan tushuntirib bering.

2. Individual Ta’lim Dasturini (ITD) tuzishda maktab psixologi, fan o‘qituvchisi va tyutorning o‘zaro funksional majburiyatlari qanday taqsimlanadi?

3. Inklyuziv ta’lim oluvchi bolalarni baholashda nima uchun “Sinfdoshlar ko‘rsatkichlari” emas, balki “Bolaning shaxsiy rivojlanish dinamikasi” bosh mezon qilib olinishi shart?

Seminar uchun amaliy loyiha topshirig‘i:

Topshiriq — ITD Loyihasini ishlab chiqish: Sinfingizga 3-sinf dasturi bo‘yicha o‘qiydigan, lekin o‘qish va yozish ko‘nikmalari o‘ta zaif bo‘lgan (Disleksiya va Disgrafiya tashxisli) o‘quvchi qabul qilindi. Ushbu o‘quvchi uchun « Ona tili va o‘qish savodxonligi» fani bo‘yicha 1-chorakka mo‘ljallangan, qisqa muddatli amaliy **Individual Ta’lim Dasturi (ITD)** loyihasini yuqorida keltirilgan 4 ta tarkibiy qism (faktlar) asosida ishlab chiqing va guruhlararo ilmiy bahs-munozara shaklida himoya qiling.

3.4-§. ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARII BO‘LGAN BOLALARNI INKLYUZIV TA’LIMGA JALB ETISHDA TPPK NING AHAMIYATI

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni inklyuziv ta’lim tizimiga muvaffaqiyatli integratsiya qilish va ularning huquqiy kafolatlarini ta’minlash bevosita komissiya ko‘rigi va diagnostikasi bilan bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 25-janvardagi 46-sonli qarori bilan milliy ta’lim tizimida tub burilish yasaldi: avvalgi tarqoq vazirliklar tasarrufidagi tibbiy-psixologik-pedagogik komissiyalar tugatilib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining hududiy boshqarmalari tasarrufida Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK) tashkil etildi. Ushbu komissiya bolaning kelajakdagi ta’lim trayektoriyasini belgilab beruvchi bosh huquqiy-metodik organ hisoblanadi.

Qarorning 1-ilovasi “Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar to‘g‘risidagi nizom” bo’lib, 5 bobdan tashkil topgan. Birinchi bobda umumiy qoidalar berilgan.

3.6-jadval. Yagona PTPK to‘g‘risidagi nizomning 1-bobi (“Umumiy qoidalar”) moddalari va funksional tahlili

Nizom moddalari	**Moddaning huquqiy-pedagogik mazmuni**	**Komissiyaning tashkiliy-institutsional ko‘rsatkichlari**
1-modda. Nizomning predmeti va tartibi	Jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlari bo‘lgan (alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan) bolalarni davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlariga, maktab va maktab-internatlarga yo‘llash tartibini belgilaydi.	PTPK faoliyatining yo‘nalishi, maqsad va vazifalarini hamda umumiy tashkil etish algoritmini qonuniy tartibga soladi.
2-modda. Institutsional bo‘ysunishi va joylashuvi	PTPKlar hududiy boshqarmalar huzurida va bevosita ularning tasarrufida tashkil etiladi.	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar boshqarmalari.
3-modda. Asosiy faoliyat yo‘nalishlari	Bolalarda alohida ta’limga bo‘lgan ehtiyojlarni aniqlash; kompleks psixologik-tibbiy-pedagogik tekshiruv o‘tkazish; ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalariga	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni davlat ta’lim muassasalariga to‘g‘ri korreksion va inklyuziv yo‘naltirish uchun

	joylashtirish; davlat ta’lim muassasalariga yuborish.	**rasmiy xulosa berish**.
4-modda. Faoliyat prinsiplari va huquqiy maqomi	Kollegial organ shaklida olib boriladi. Juridik shaxs maqomiga ega emas, doimiy faoliyat ko‘rsatadi.	**Bosh professional tamoyillari:** xolislik, shaffoflik, oshkoralik va jamoaviy bamaslahat ishlash tamoyillari.
5-modda. Yo‘naltirishning sxematik asosi	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalariga yuborish qat’iy belgilangan me’yoriy sxemaga muvofiq amalga oshiriladi.	Mazkur Nizomga 1-ilovada belgilangan qonuniy va metodik harakatlar sxemasi asos qilib olinadi.

Ikkinchi bobda PTPKning maqsad va vazifalari keltirilgan.

3.7-jadval. Yagona PTPK to‘g‘risidagi nizomning 2-bobi (“PTPKning maqsad va vazifalari”) moddalari va funksional tahlili

Nizom moddalari va tarkibi	**Moddaning huquqiy-pedagogik mazmuni PDF**	**Komissiyaning amaliy-korreksion funksiyalari PDFЕщё 1**
6-modda. PTPK faoliyatining asosiy maqsadi	**2 yoshdan 18 yoshgacha** alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni kompleks psixologik-tibbiy-pedagogik tekshiruvdan o‘tkazish.	Bolalarni tegishli davlat ta’lim muassasalariga yuborish uchun bosh rasmiy xulosa berish.
7-modda. Diagnostik va ekspertiza vazifalari	*Bolaning alohida ta’limga ehtiyojlarini aniqlash uchun qonuniy vakillar (ota-onasi yoki*	Tashxislar ishonchliligini tibbiy-pedagogik verifikatsiya qilish.

	ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar) ishtirokida ko‘rikdan o‘tkazadi. Bolani ko‘rikdan o‘tkazishda u bilan bevosita muloqot qiladi va undagi nuqsonlarni tasdiqlovchi hujjatlarni o‘rganadi. Yashash joyidagi shifoxona vrachlari tomonidan qo‘yilgan jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy nuqsonlar tashxisining ishonchliligini o‘rganadi.	Kompleks tekshiruv natijalari asosida bolaning real rivojlanish imkoniyatlarini va zonasini aniqlash.
7-modda. Yo‘naltirish xulosalarini berish ko‘lami	**Bolaning ehtiyojlari asosida quyidagi ta’lim va parvarish shakllariga yuborish yuzasidan xulosa beradi:** Ixtisoslashtirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlari hamda qo‘shma turdagi MTTlarning ixtisoslashtirilgan va inklyuziv guruhlari; - Ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlar; - Inklyuziv sharoitda ta’lim olishi uchun umumta’lim tashkilotlari	Rivojlanish ko‘rsatkichlariga ko‘ra tabaqalashtirilgan (differensial) ta’lim va parvarish trayektoriyasini qonuniy rasmiylashtirish. Bolaning eng kam cheklangan va u uchun eng samarali bo‘lgan ta’lim muhitiga kirishini ta’minlash.

	va umumiy turdagi davlat MTTlari; - “G‘amxo‘rlik” guruhlari hamda “Muruvvat” imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan bolalar uchun internat uylari (shu jumladan, kunduzgi parvarishlash guruhlari); - Imkoniyatlari cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus texnikumlar; - Davlat-xususiy sheriklik asosidagi kunduzgi parvarish xizmatlari hamda Ilk rivojlanish markazlarining “maxsus maktabgacha ta’lim xizmati” modeli; - Uy sharoitlarida yakka tartibda ta’lim olish.	
7-modda. Muassasalararo o‘tkazish va maslahat berish	- Bolalarni bir davlat ta’lim muassasasidan boshqa muassasaga (ixtisoslashtirilgan, inklyuziv, umumiy turdagi, « Muruvvat» uylari yoki sog‘liqni saqlash muassasalariga) o‘tkazish bo‘yicha xulosa beradi. Alohida ta’lim ehtiyojlari	Ta’lim dinamikasini monitoring qilish va zarurat tug‘ilganda ta’lim shaklini qayta ko‘rib chiqish (re-evaluatsiya). Inklyuziv jarayon ishtirokchilariga tizimli metodik va konsultativ

	bo‘lgan bolalar bilan ishlaydigan **pedagog, psixolog, tibbiyot xodimlari hamda qonuniy vakillarga** zarur professional maslahatlar beradi. Qonunchilik hujjatlariga muvofiq boshqa tegishli vazifalarni amalga oshiradi.	

3.6-jadval. Yagona PTPK to‘g‘risidagi nizomning 3-bobi (“PTPK faoliyatini tashkil etish”) moddalari va funksional tahlili

Nizom moddalari va tarkibi	**Moddaning huquqiy-pedagogik va tashkiliy mazmuni**	**Komissiyaning boshqaruv va me’yoriy funksiyalari**
8 va 9-moddalar. Komissiya tarkibi va uni shakllantirish tartibi	PTPK rais, rais o‘rinbosari, kotib, hududiy boshqarma mas’ul xodimi va a’zolardan iborat **12 kishilik tarkibda** tuziladi. PTPK tarkibi Agentlik, sog‘liqni saqlash, maktabgacha va maktab ta’limi hududiy boshqarmalari tomonidan **har yili 20-mayga qadar** qo‘shma qaror asosida tasdiqlanadi.	Idoralararo kooperatsiyani ta’minlovchi muvozanatli va ko‘p tarmoqli jamoani shakllantirish. Tashkiliy tarkibni har yili qonuniy va me’yoriy yangilab borish.
10-modda. Rahbariyat va	**Rais:** Agentlik hududiy boshqarma boshlig‘ining	Imkoniyati cheklanganlik va

professional mutaxassislar tarkibi	imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning funksionalligini baholash bo‘yicha o‘rinbosari. **Rais o‘rinbosari:** Hududiy sog‘liqni saqlash boshqarmasi boshlig‘ining onalik va bolalikni muhofaza qilish bo‘yicha o‘rinbosari. **Mutaxassislar tarkibi:** Oliy ma’lumotli vrachlar (pediatr, nevrolog, psixonevrolog, ortoped, oftalmolog, otolaringolog), maxsus pedagoglar va psixolog. **Ijtimoiy baholash:** Hududiy boshqarma mas’ul xodimi bolalar va oilalarning ijtimoiy holatini so‘rovnoma asosida baholaydi.	funksionallikni xalqaro va milliy andozalar (tibbiy-ijtimoiy model) asosida baholash. Bolaning klinik tashxisi bilan uning oilaviy-ijtimoiy sharoitini o‘zaro diagnostik integratsiya qilish.
11 va 12-moddalar. PTPK raisining vakolatlari va qat’iy javobgarligi	**Vakolatlari:** PTPK ishini tashkil etadi va boshqaradi; a’zolarga bajarilishi majburiy bo‘lgan topshiriqlar beradi; ish jadvalini tasdiqlaydi, yig‘ilish vaqti va joyini belgilaydi. **Javobgarligi:** Faoliyatni Nizomga muvofiq tashkil etish; **bola va qonuniy**	Komissiya faoliyatining qonuniyligi, xolisligi va tezkorligini ta’minlash. Bolaning shaxsiy va tibbiy ma’lumotlarini huquqiy jihatdan qat’iy himoya qilish (konfidentsiallik).

	vakillar huquqlari hamda manfaatlariga zarar yetkazishi mumkin bo‘lgan ma’lumotlarni oshkor etmaslik (maxfiylik); tekshiruvda bolalar hayoti va sog‘lig‘i xavfsizligini ta’minlash.	
13-modda. Yig‘ilishlarni o‘tkazish davriyligi va kvorum talablari	Yig‘ilishlar arizalar sonidan kelib chiqib (arizalar soni **kamida 70 ta** bo‘lsa), lekin **har oyda kamida bir marta** o‘tkaziladi. PTPK barcha a’zolari ishtirok etishi shart; mutaxassis bo‘lmagan taqdirda, boshqa mutaxassis ishonchnoma asosida yuboriladi. PTPK kotibi ko‘rikdan **kamida uch kun oldin** a’zolarni va qonuniy vakillarni xabardor qiladi. PTPK **sayyor yig‘ilishlar** o‘tkazish huquqiga ega.	• Arizalar oqimini va diagnostika jarayonini uzluksiz hamda tizimli boshqarish. Ekspertiza va ko‘rik jarayonini bolaning yashash joyiga yaqinlashtirish (mobil rejim).
14, 15 va 16-moddalar. Qaror qabul qilish, tavsiyalar va maxfiylik mezonlari	Qaror a’zolarning xulosalari asosida qabul qilinadi, bayonnoma barcha a’zolar tomonidan imzolanadi (vakolatlarni boshqalarga yuklatish taqiqlanadi). Yo‘llanma xulosasida muassasalarda bola bilan	Qaror qabul qilishda kollegial, professional va shaxsiy javobgarlikni ta’minlash. Kelajakdagi maktab ichki ko‘p tarmoqli komissiyasi (MBK) va ITD jamoasi

	olib boriladigan **ta’lim-tarbiya va davolash-tuzatish ishlari bo‘yicha tavsiyalar** ko‘rsatiladi. Tekshiruv natijalari va barcha ma’lumotlar **maxfiy** hisoblanadi (vakillar roziligisiz boshqalarga berish taqiqlanadi).	uchun bosh korreksion trayektoriyani loyihalash.
17, 18 va 19-moddalar. Moddiy-texnik ta’minot va xizmat ko‘rsatish bepulligi	Bolalarni tekshirish va qonuniy vakillarga maslahat berish **bepul** (hech qanday to‘lovlarsiz) amalga oshiriladi. Kotib tekshirish bayonnomasining asl nusxasi saqlanishini ta’minlaydi. PTPK faoliyati uchun Agentlikning hududiy boshqarmalari tomonidan zarur jihozlar va inventar bilan ta’minlangan maxsus xona ajratiladi.	Ta’limning iqtisodiy jihatdan hammabopligi va kamsitishlarsiz bo‘lishini ta’minlash. Komissiyaning me’yoriy-huquqiy hujjatlar arxivini xavfsiz va tizimli saqlash.

4-bobda Arizalarni qabul qilish va PTPKning xulosasini berish tartibi belgilangan.

3.8-jadval. Yagona PTPK to‘g‘risidagi nizomning 4-bobi, 1-§ (“Arizalarni qabul qilish va PTPKga yuborish”) me’yoriy talablari va funksional tahlili

Hujjatlarni qabul qilish va shakllantirish bosqichlari	**Arizalarni taqdim etish va idoralararo ma’lumot almashinuvi tartibi**	**Komissiya tekshiruvigacha bo‘lgan amaliy-pedagogik va tibbiy diagnostika ko‘lami**

	PDF	PDFЕщё 1
Hujjat topshirish manzili va asosiy talablar	PTPK xulosasini olish uchun qonuniy vakillar yashash joyidagi **“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlariga** yoki hududga biriktirilgan ijtimoiy xodimlarga hujjatlarni taqdim etadi.	Arizaning rasmiy qayd etilishi. Bolaning ijtimoiy-huquqiy himoyasini va komissiya ko‘rigiga tayyorgarlik zanjirini ishga tushirish.
Pedagogik-tavsifiy hujjatlar majmuasi	Bolaning o‘qish joyidan ta’lim muddati, o‘quv fanlarini o‘zlashtirishi va xulq-atvori aks ettirilgan ma’lumotnoma va tavsifnoma taqdim etiladi (ta’lim muassasalarida o‘qigan bolalar uchun).	**Pedagogik monitoring:** Bolaga individual yakka tartibda ko‘mak berish borasida maktabda amalga oshirilgan chora-tadbirlarning batafsil tahlili.
Klinik-tibbiy ekspertiza xulosalari (Nizomning 20-bandi « v» kichik bandi me’yorlari)	Davolash-profilaktika muassasasining bosh vrachi tomonidan imzolangan bolaning rivojlanishi tarixidan batafsil	**Tibbiy verifikatsiya:** Bolaning rivojlanishi tarixidan ko‘chirmaning ishonchliligi uchun shaxsiy javobgarlik uni tasdiqlagan davolash-profilaktika

	ko‘chirma, quyidagi soha mutaxassislarining xulosalari bilan birga taqdim etiladi: *Pediatr xulosasi:* Bolaning umumiy rivojlanish va somatik holati to‘g‘risida; *Psixonevrolog xulosasi:* Psixonevrologik markaz tomonidan tasdiqlangan rasmiy hujjat (faqat nutqiy, ruhiy va aqliy rivojlanishda nuqsoni bor bolalar uchun); *Otolaringolog xulosasi:* Quloq, tomoq, burun va talaffuz artikulyatsiyasida ishtirok etuvchi a’zolar tavsifi, nutq va shivirlab aytilgan gapni qabul qilish ma’lumotlari, audiogramma (faqat eshitishida og‘ir nuqsoni bor bolalar	muassasasining bosh vrachiga yuklanadi. Boladagi sensor, kognitiv va jismoniy nuqsonlarning klinik ko‘rsatkichlarini Yagona PTPK ko‘rigigacha boshlang‘ich tahlildan o‘tkazish.

	uchun); *Oftalmolog xulosasi:* Tashxisning keng izohi bilan ko‘rish a’zolarining batafsil tavsifi (faqat ko‘rishida og‘ir nuqsoni bor bolalar uchun); *Ortoped-travmatolog xulosasi:* Tashxisning keng izohi bilan rentgenologik tadqiqot ma’lumotlari (faqat tayanch-harakat apparatida nuqsoni bor bolalar uchun); *Defektolog-logoped xulosasi:* Til tizimining har bir komponenti shakllanish darajasi ko‘rsatilgan holda nutq rivoji tavsifi (faqat nutqida og‘ir nuqsoni bor bolalar uchun).	
Raqamli integratsiya va platformalararo ma’lumot	Ariza kelib tushgandan so‘ng bola to‘g‘risidagi	**Raqamli inklyuziya:** Hujjatbozlik va

almashinuvi	quyidagi hujjatlar **uch ish kuni ichida** markaz tomonidan “Elektron hukumat” tizimi idoralararo integratsiyalashuv platformasi orqali elektron olinadi: Qonuniy vakillarning shaxsi to‘g‘risida pasport (identifikatsiya ID-karta) ma’lumotlari; Bolaning tugilganlik haqidagi ma’lumotlari; Imkoniyati cheklanganlik to‘g‘risidagi xulosa (agar imkoniyati cheklanganlik mavjud bo‘lsa).	ortiqcha vaqt yo‘qotishning oldini olish. Idoralararo integratsiyalashuv platformasi orqali shaffof ma’lumotlar bazasini tekshirish.
Hujjatlarni PTPKga o‘tkazish va navbatdagi ko‘rik kvorumi	“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari tomonidan shakllantirilgan shaxsiy hujjatlar yig‘majildi **uch ish kuni ichida** PTPKga taqdim etiladi. Nizom talablariga muvofiq barcha	Arizalarni qabul qilishdan tortib ko‘rik muddatigacha bo‘lgan ma’muriy vaqtni qat’iy qonuniy me’yorlashtirish. Kompleks ko‘rik jarayonining uzluksizligini ta’minlash.

	hujjatlari to‘liq shakllantirilgan bola PTPKning **navbatdagi yig‘ilishida** majburiy kompleks tekshiruvdan o‘tkaziladi.	
2-§. PTPK tekshiruvini o‘tkazish va xulosa berish		
Tekshiruv va qaror qabul qilish tartibi	**Nizomning qonuniy-prosedural qoidalari va muddatlari PDF**	**Komissiyaning tashkiliy-pedagogik va klinik-tibbiy mezonlari PDFЕщё 1**
Tekshiruv tamoyillari va kvorum cheklovlari	Kotib hujjatlar yig‘majildini qabul qilib, navbatdagi yig‘ilishga kiritadi. Bolalar **individual xususiyatlari, yoshi, jinsi, jismoniy va ruhiy holatini** hisobga olgan holda kompleks tekshiriladi. Mutaxassislar tomonidan yakka tartibda yoki bir vaqtda tekshiriladi. Nizomda ko‘rsatilmagan qo‘shimcha	Shaxsga yo‘naltirilganlik: Bolaning barcha individual va jinsiy o‘ziga xosliklarini hurmat qilish. Ortiqcha ma’muriy to‘siqlar va byurokratiyani cheklash.

	hujjatlarni talab etish **taqiqlanadi**.	
Xulosa berish va rad etish tartibi	Ko‘rik va hujjatlarni o‘rganish natijasida muassasalarga yuborish yoki yuborishni rad etish yuzasidan xulosa beriladi. Yuborish rad etilganda, ushbu xulosa **uch ish kunida** qonuniy vakillarga taqdim etiladi.	Kollegial ekspertiza natijasini rasmiylashtirish. Rad etish sabablarini qonuniy vakillarga tezkor yetkazish.
Yuborish to‘g‘risidagi xulosa tarkibi	**PTPK xulosasida quyidagilar majburiy ko‘rsatiladi:** Bolaning tug‘ilganlik guvohnomasi va vakillarning pasport ma’lumotlari, yashash manzili; Bolaga qo‘yilgan tashxis (**XKT-10 shifri ko‘rsatilgan holda**); Tavsiya etilgan muassasa va bolaning u yerda bo‘lish muddati;	**Klinik-pedagogik muvofiqlik:** Tashxislarni xalqaro XKT-10 standartlari bilan kodlash. **Kadrlar ta’minoti:** Maktabda darslik poydevorini tashkil etuvchi tyutorlik (assistent) va maxsus pedagog shtatlarini qonuniy talab qilish huquqi.

	Inklyuziv yoki tayanch korreksion sinfga yo‘naltirilganda, **maxsus pedagog yoki yordamchi xodim (assistent/assistent-o‘qituvchi) shtatini ajratish zarurligi**; Inklyuziv sinfga tavsiya etilgan bola uchun vakillar tomonidan ta’minlanadigan yordamchi jihozlar ro‘yxati.	
Xulosaning amal qilish muddatlari	**2 yoshdan 7 yoshgacha:** Nuqsonning og‘irlik darajasiga qarab **6 oy yoki 1 yil** muddatga beriladi. Joriy o‘quv yilida 7 yoshga tolsa, o‘quv yili yakunigacha beriladi. Maktab va maktab-internatlarga yuborishda muddat maxsus ehtiyojdan kelib chiqib belgilanadi, lekin **3 o‘quv yilidan**	Bolaning ta’limiy va ruhiy o‘sish dinamikasini muntazam nazorat qilib borish. **Tizimli re-evaluatsiya:** Bolani uzoq muddat ixtisoslashtirilgan muassasada qolib ketishini cheklash, uni umumiy ta’lim muhitiga o‘tkazishni rag‘batlantirish.

	oshmasligi kerak. Muddat tugagach, muddatni uzaytirish yoki umumiy turdagi muassasaga o‘tkazish PTPK tomonidan **qayta tekshiruv (re-evaluatsiya)** natijasida belgilanadi.	
MTT (Bog‘cha) guruhlariga yuborish mezonlari (Yosh toifalari)	**Nizomga 2-ilovadagi tibbiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha quyidagi yosh toifalariga xulosa beriladi:** Ko‘rish va nutqida og‘ir nuqsonlar: **3 yoshdan 7 yoshgacha**; Eshitish, tayanch-harakat va irsiy/tug‘ma kasalliklar (Daun, Shereshev-Terner, Klaynfelter, spinal amiotrofiyalar va b.): **2 yoshdan 7 yoshgacha**; Ruhiy va aqliy rivojlanishda nuqsonlar: **3 yoshdan 7**	Rivojlanish nuqsonlarining nozologik tabiati va og‘irlik darajasiga ko‘ra erta aralashuv yoshini qonuniy belgilash.

	yoshgacha.	
To‘liq kunlik guruhlarga/maktabga yuborish rad etiladigan holatlar	**Quyidagi og‘ir nuqsonlar mavjud bolalarga to‘liq kunlik guruh/maktab xulosasi berilmaydi (rad etiladi):** Og‘ir va chuqur darajadagi aqli zaiflik; Shizofreniya, hissiy irodaning chuqur buzilishlari; Tez-tez takrorlanuvchi umumlashgan epileptik xurujlar; Psixopatiya va psixopatsimon holatlarning og‘ir shakllari; Asab tizimi organik shikastlanishi sababli siydik va najas ushlab turolmaslik (maktab yoshida); Yurak-qon tomir, nafas va ovqat hazm qilish tizimi dekompensatsiya bosqichi.	• **Klinik cheklovlar:** Bolaning psixofizik holati va uning atrofidagilar xavfsizligini ta’minlash mezoni. Bunday bolalar uchun ixtisoslashtirilgan muqobil o‘quv andozalarini tanlash zaruriyati.

“G‘amxo‘rlik” guruhlariga yuborish mezonlari	**To‘liq kunlik guruh/maktab rad etilgan, og‘ir va chuqur nuqsonli bolalar uchun qisqa muddatli guruhlarga xulosa beriladi:** **Maktabgacha yosh (3-7 yosh):** Og‘ir/chuqur aqli zaiflik; GMFCS bo‘yicha 4-5 darajadagi BSF bor bolalarda yengil/mo‘tadil aqli zaiflik; shizofreniya; epileptik xurujlar; ko‘r-kar-soqovlik. **Maktab yoshi (6-16 yosh):** Yuqoridagi og‘ir patologiyalar mavjud bo‘lgan bolalar ixtisoslashtirilgan maktab/maktab-internatlar qisqa muddatli guruhlariga yuboriladi.	**Ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya:** Eng og‘ir nozologik guruhdagi bolalarni ham ta’lim va parvarish xizmatlari bilan qisman qamrab olish.
Xulosani rasmiylashtirish va	Bayonnoma va xulosa **tekshiruv**	**Raqamli inklyuziya va boshqaruv:**

elektron platformalar tizimi	**o‘tkazilgan kun** rasmiylashtiriladi va barcha a’zolar imzolaydi. Kotib bolani **bir ish kuni davomida** ro‘yxatdan o‘tkazadi va navbatga qo‘yadi: *a) Bog‘chalar uchun:* “Bolalar bog‘chasi” axborot tizimining maxsus xizmati orqali; *b) Maktablar uchun:* “my.maktab.uz” elektron platformasi orqali. Ro‘yxatdan so‘ng vakillarga aloqa vositalari (SMS, elektron pochta) orqali xabar beriladi. Vakillar xabar olgach, **o‘n besh ish kuni ichida** bolani muassasaga olib kelishi shart.	Hujjatlarni elektron tizimlar orqali tezkor va shaffof yuritish. Qonuniy vakillar mas’uliyati va kelish muddatlarini qat’iy me’yoriy bel

5-bob. Yakunlovchi qoidalar

- PTPK faoliyati ustidan nazorat Agentlik, Agentlik huzuridagi Ijtimoiy inspeksiya, Sog‘liqni saqlash vazirligi va Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan amalga oshiriladi.

- Mazkur Nizom talablarining buzilishida aybdor bo‘lgan shaxslar qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda javob beradilar.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar to‘g‘risidagi nizomning 1-ilovasida Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalariga yo‘llash SXEMASI keltirilgan.

3.9-jadval. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ixtisoslashtirilgan ta’lim muassasalariga yo‘llash sxemasi

Bosqichlar	**Mas’ul ijrochilar**	**Amalga oshiriladigan tadbirlar mazmuni**	**Bajarilish muddatlari**
1-bosqich	Bolaning ota-onasi yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar (qonuniy vakillar)	TTPK / PTPK xulosasini olish uchun yashash joyidagi **“Inson” ijtimoiy xizmatlar markaziga** yoki hududga biriktirilgan ijtimoiy xodimlarga rasmiy ariza va unga ilova qilinadigan hujjatlarni taqdim etish.	Qonuniy vakillarning ixtiyoriga (tashabbusiga) ko‘ra
2-bosqich	“Inson” ijtimoiy xizmatlar markazlari va hududiy ijtimoiy xodimlar	**1. Hujjatlarni raqamli jamlash:** Ariza qabul qilingandan so‘ng idoralararo integratsiyalashuv platformasi orqali bola to‘g‘risidagi shaxsiy va tibbiy hujjatlarni elektron shakllantirish.	Ariza kelib tushgan kundan boshlab **3 ish kuni ichida**
		2. Hujjatlarni komissiyaga o‘tkazish: Har bir bola bo‘yicha shakllantirilgan tayyor	Hujjat va ma’lumotlar to‘liq to‘planganidan

		shaxsiy hujjatlar yig‘majildini ko‘rib chiqish uchun hududiy PTPKga rasman taqdim etish.	so‘ng **3 ish kuni ichida**
3-bosqich	Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) kotibi	**1. Yig‘ilish kun tartibiga kiritish:** Kelib tushgan shaxsiy hujjatlar yig‘majildini qabul qilib olish va PTPKning navbatdagi yig‘ilishi kun tartibiga rasman kiritish.	Hujjatlar komissiyaga taqdim etilgan kunning o‘zida
		2.Tomonlarni ogohlantirish: PTPK yig‘ilishining o‘tkazilish vaqti, aniq sanasi va manzili to‘g‘risida komissiya a’zolarini hamda bolaning qonuniy vakillarini rasman xabardor qilish.	PTPK ko‘rigi va yig‘ilishi o‘tkazilishidan **kamida 3 kun oldin**
4-bosqich	Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) a’zolari va mutaxassislari	**1. Kompleks tibbiy-pedagogik ko‘rik:** Bolani uning individual xususiyatlari, yoshi, jinsi, jismoniy va ruhiy holatini hisobga olgan holda har bir mutaxassis tomonidan yakka tartibda yoki birgalikda tekshiruvdan o‘tkazish.	PTPK yig‘ilishi belgilangan 1 kun ichida
		2. Yakuniy xulosa rasmiylashtirish:	Tekshiruv va ko‘rik

		Tekshiruv natijalari hamda nuqsonlarni tasdiqlovchi hujjatlar asosida bolani tegishli ixtisoslashtirilgan, qo‘shma turdagi MTT, ixtisoslashtirilgan maktab-internat yoki umumta’lim (inklyuziv) muassasasiga yuborish/rad etish xulosasini berish.	o‘tkazilayotgan jarayonning o‘zida
5-bosqich	Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK) kotibi	**1. Elektron tizimlarga kiritish:** PTPK xulosasi asosida bolani tegishli tizimlar orqali ro‘yxatdan o‘tkazish va navbatga kiritish: *a) Maktabgacha ta’lim (bog‘cha) uchun:* “Bolalar bog‘chasi” axborot tizimi orqali; *b) Maktablar uchun:* “my.maktab.uz” elektron platformasi orqali.	Komissiya qarori qabul qilingan kundan boshlab **1 ish kuni ichida**
		2. Vakillarni xabardor qilish va qabul: Qonuniy vakillarga bola navbatga joylashtirilganligi to‘g‘risida aloqa vositalari (SMS, elektron pochta) orqali	Ro‘yxatdan o‘tgandan so‘ng darhol (SMS xabarnoma). Muassasaga kelish muddati:

		xabar yuborish. Xabarni olgach, vakillar bolani ixtisoslashtirilgan muassasaga olib kelishi shart.	xabar olingan kundan boshlab **15 ish kuni ichida**.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar to‘g‘risidagi nizomning 2-ilovasida maktabgacha, maktab hamda “G‘amxo‘rlik” guruhlari uchun tibbiy ko‘rsatmalar berilgan.

Shu bilan birga, 2-ilovasida Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalarning namunaviy tarkibi keltirilgan.

1.	Lavozimi bo‘yicha	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi hududiy boshqarma boshlig‘ining imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning funksionalligini baholash bo‘yicha o‘rinbosari, *komissiya raisi*
2.	Lavozimi bo‘yicha	Hududiy sog‘liqni saqlash boshqarmasi boshlig‘ining onalik va bolalikni muhofaza qilish bo‘yicha o‘rinbosari, *komissiya raisining o‘rinbosari*
3.	Lavozimi bo‘yicha	pediatr
4.	Lavozimi bo‘yicha	nevrolog
5.	Lavozimi bo‘yicha	psixonevrolog
6.	Lavozimi bo‘yicha	ortoped-travmatolog
7.	Lavozimi bo‘yicha	oftalmolog
8.	Lavozimi bo‘yicha	otolaringolog

9.	Lavozimi bo‘yicha	maxsus pedagog
10.	Lavozimi bo‘yicha	psixolog
10[1].	Lavozimi bo‘yicha	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi hududiy boshqarmasining tegishli sohaviy tarkibiy bo‘linmasi mas’ul xodimi
11.	Lavozimi bo‘yicha	O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligi hududiy boshqarmasining tegishli sohaviy tarkibiy bo‘linmasi mas’ul xodimi, *komissiya kotibi*

Qaror va uning tarkibidagi me’yoriy Nizom normalarining eng bosh inqilobiy yutug‘i – ilgari turli vazirliklar (Maktabgacha va maktab ta’limi, Sog‘liqni saqlash vazirliklari) tasarrufida bo‘lgan, metodik jihatdan tarqoq faoliyat yurituvchi komissiyalarning to‘liq tugatilganidir. Ularning o‘rniga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Ijtimoiy himoya milliy agentligining hududiy boshqarmalari qoshida *Yagona psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PTPK)* tashkil etilishi, bolani baholash tizimini an’anaviy cheklangan « tibbiy model» dan zamonaviy xalqaro « ijtimoiy-pedagogik model» ga o‘tkazish imkonini berdi. Bu islohot bolaga faqatgina klinik tashxis qo‘yish emas, balki uning individual imkoniyatlari hamda ijtimoiy-oilaviy sharoitini « Inson» ijtimoiy xizmatlar markazlari orqali yagona zanjirda majmuaviy o‘rganish tizimini kafolatladi.

Nizomning tarkibiy moddalari tahlili shuni ko‘rsatadiki, komissiyaning 12 kishilik ko‘p tarmoqli (multidissiplinar) tarkibida ham tibbiyot sohasining yetakchi vrachlari (pediatr, nevrolog, psixonevrolog, ortoped, oftalmolog, otolaringolog), ham maxsus pedagog va psixologlarning jamlangani bolaning jismoniy, sensor va ruhiy ehtiyojlarini eng yuqori aniqlikda verifikatsiya qilishga xizmat qiladi. Qaror bilan joriy etilgan eng muhim pedagogik yangiliklardan

biri – PTPK xulosasida bola inklyuziv ta’lim sinfiga yoki umumta’lim maktabiga yo‘naltirilganda, maxsus pedagog yoki yordamchi xodim (assistent/tyutor) shtatlarini ajratish zarurligining huquqiy jihatdan qat’iy belgilab qo‘yilganidir. Bu norma umumta’lim maktablarida inklyuziv muhit poydevorini tashkil etuvchi tyutorlik institutini qonuniy kuchaytirishga va bolaning dars xonasida sog‘lom tengdoshlari bilan bir xil vaqtda muvaffaqiyatga erishishiga yo‘l ochadi.

Hujjatda raqamlashtirish va «Elektron hukumat» platformalararo integratsiyalashuv tizimining (jumladan, «my.maktab.uz» va « Bolalar bog‘chasi» axborot tizimlarining) majburiy joriy etilishi, arizalarni qabul qilish va xulosalarni rasmiylashtirish jarayonini ota-onalar uchun mutlaqo shaffof, oshkoralik va kamsitishlarsiz (bepul) holatga keltirdi. Shuningdek, Nizomda bolani ixtisoslashtirilgan muassasalarda bo‘lish muddatining 3 o‘quv yilidan oshmasligi va tizimli ravishda qayta ko‘rikdan (*re-evaluatsiya*) o‘tkazilishi haqidagi cheklov, alohida ehtiyojli bolalarni maxsus muassasalarda uzoq muddat yopiq qolib ketishidan asraydi va ularni umumta’lim (inklyuziv) makoniga o‘tkazishni rag‘batlantiradi. Eng og‘ir va chuqur darajadagi nuqsoni bor bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab va bog‘chalarda qisqa muddatli “G‘amxo‘rlik” guruhlarining tashkil etilishi esa jamiyatda hech bir bola e’tibordan chetda qolmasligi (Kanada ta’lim tizimidagi *All students belong* — har bir bola tegishlidir) tamoyilini amalda kafolatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, 46-sonli hukumat qarori mamlakatimizda xalqaro inson huquqlari standartlari (UN CRPD) va milliy manfaatlar uyg‘unligini ta’minlagan holda, inklyuziv pedagogika amaliyotini mutlaqo yangi bosqichga olib chiquvchi tarixiy hujjatdir.

MAVZU YUZASIDAN SAVOLLAR.

Bilish darajasiga doir savollar (Ma’lumotlarni eslash va qonuniy me’yorlarni aniqlash)

1. 46-sonli qarorga muvofiq, milliy ta’lim tizimidagi barcha PTPKlar qaysi davlat organi huzurida va qanday huquqiy maqomda (yuridik shaxs maqomiga egami yoki yo‘qmi) tashkil etildi va uning tarkibi necha kishidan iborat bo‘lishi belgilangan?

2. Nizomning 2-bobiga ko‘ra, Yagona PTPK tomonidan o‘tkaziladigan kompleks psixologik-tibbiy-pedagogik tekshiruv va davlat ta’lim muassasalariga yuborish uchun rasmiy xulosa berish jarayoni bolaning aynan qaysi yosh oralig‘ini (necha yoshdan necha yoshgacha) qamrab oladi?

3. Nizomning 3-bobiga binoan, PTPKning barcha a’zolari tomonidan tekshiruv natijalari hamda bolalarni tekshirish bilan bog‘liq ma’lumotlarning maxfiyligini (konfidentsialligini) ta’minlash borasida qonuniy vakillar roziligi bo‘yicha qanday qat’iy talab o‘rnatilgan?

4. Nizomning 31-moddasiga ko‘ra, Daun, Shereshev-Terner va Klaynfelter kabi tug‘ma hamda irsiy kasalliklar tufayli rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarga davlat maktabgacha ta’lim tashkilotiga (bog‘chaga) yuborish to‘g‘risidagi xulosa necha yoshdan boshlab berilishi qonunan belgilab qo‘yilgan?

Tushunish darajasiga doir savollar (G‘oyalarni talqin qilish va mantiqiy bog‘liqlikni anglash)

5. Nizom me’yorlariga asosan, bolani ixtisoslashtirilgan maktab yoki inklyuziv ta’lim tashkil etilgan umumta’lim muassasalariga yuborish muddatining maksimal 3 o‘quv yilidan oshmasligi va muddat tugagach qayta ko‘rikdan (*re-evaluatsiya*) o‘tkazilishi qanday pedagogik-psixologik zaruriyat bilan izohlanadi?

6. Nizomning 32 va 34-moddalarida keltirilgan klinik ko‘rsatkichlarni tahlil qilgan holda tushuntiring: nima uchun og‘ir va chuqur darajadagi aqli zaiflik, shizofreniya hamda tez-tez takrorlanuvchi umumlashgan epileptik xurujlari bo‘lgan bolalarga to‘liq kunlik guruh yoki maktab sinflariga yuborishni rad etish to‘g‘risida xulosa beriladi?

7. Qaror mazmunidan kelib chiqib, to‘liq kunlik guruh va maktab darslariga borish imkoniyati klinik jihatdan rad etilgan og‘ir patologiyali bolalar uchun ixtisoslashtirilgan muassasalarda qisqa muddatli “G‘amxo‘rlik” guruhlarining tashkil etilishi inklyuziv jamiyatning qaysi insonparvarlik tamoyillarini o‘zida aks ettiradi?

Qo‘llash darajasiga doir savollar (Huquqiy normalarni amaliy pedagogik vaziyatlarda ishlatish)

8. Nizomning 20-bandi talablaridan kelib chiqib amaliyotda qo‘llang: Umumta’lim maktabining 3-sinfida o‘qiyotgan, o‘quv fanlarini o‘zlashtirishda va xulq-atvorida og‘ir qiyinchiliklari bo‘lgan o‘quvchini qonuniy vakillari Yagona PTPK ko‘rigiga olib bormoqchi. Maktab ma’muriyati va sinf o‘qituvchisi ushbu Nizom talabi bo‘yicha « Inson» ijtimoiy xizmatlar markaziga topshirish uchun qanday majburiy pedagogik hujjatlarni (tavsifnoma va ma’lumotnomada nimalar aks etishi shart) tayyorlab berishi kerak?

9. Nizomning 29-moddasi me’yoriy ko‘rsatkichlariga tayanib amaliy sharoitni loyihalashtiring: PTPK xulosasiga ko‘ra, tayanch-harakat apparatida yoki sensor tizimida og‘ir nuqsoni bo‘lgan bola umumta’lim maktabining inklyuziv sinfiga tavsiya etildi. Maktab ma’muriyati ushbu rasmiy xulosaga tayanib, darslik poydevorini tashkil etuvchi qaysi mutaxassislar (maxsus pedagog, yordamchi xodim/assistent) shtat birikmalarini ajratishni davlatdan huquqiy jihatdan talab qilishga haqli va ota-ona qanday yordamchi jihozlarni ta’minlashi kerak bo‘ladi?

10. Nizomning 37-bandidagi ma’muriy-raqamli jarayonni amaliy ketma-ketlikda ko‘rsating: PTPK tomonidan bolani maktab-internatga yoki inklyuziv ta’lim tashkil etilgan maktabga yuborish bo‘yicha yakuniy xulosa rasmiylashtirildi. Komissiya kotibi ushbu xulosa asosida bolani qaysi elektron platforma orqali navbatga kiritadi, qonuniy vakillar aloqa vositasi (SMS) orqali xabarnoma olgandan so‘ng necha ish kuni ichida bolani o‘sha muassasaga olib kelishi qonunan shart?

IV BOB. INKLYUZIV TA’LIMDA METODIK TA’MINOT VA IJTIMOIY HAMKORLIK

4.1-§. INKLYUZIV TA’LIMGA JALB QILINGAN BOLALARGA USLUBIY VA DIDAKTIK YORDAM KO‘RSATISH TIZIMI

Inklyuziv ta’lim tizimida metodik va didaktik yordam ko‘rsatish — bu shunchaki o‘quv jarayonini yengillashtirish emas, balki har bir bolaning ta’lim olish imkoniyatlarini maksimal darajada kengaytiruvchi kompleks ilmiy yondashuvdir. Ushbu tizimning konseptual asoslari uchta ustun — tizimlilik, shaxsga yo‘naltirilganlik va ko‘p tarmoqli hamkorlik (multidissiplinar yondashuv) prinsiplariga tayanadi

1. Yaxlitlik va tizimlilik prinsipi

Inklyuziv ta’limda yordam ko‘rsatish tizimi uzviy bog‘liq bo‘lgan elementlardan tashkil topadi. Bunda metodik va didaktik yordam bir-biridan ajralmas bo‘lib, ular bolaning jismoniy, sensor va ruhiy ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan yagona mexanizm sifatida ishlaydi.

Metodik yordam: Pedagogik jamoani ITD (Individual ta’lim dasturi)ni loyihalash va amalga oshirishda metodologik qurollantirish.

Didaktik yordam: O‘quv materiallarini bolaning kognitiv salohiyatiga moslashtirish (adaptatsiya va modifikatsiya).

2. Ko‘p tarmoqli hamkorlik modeli

Zamonaviy xalqaro amaliyot (xususan, Kanada va Moldova tajribasi)

shuni ko‘rsatadiki, yordam ko‘rsatish tizimining samaradorligi uning qanchalik “ko‘p qirrali” ekanligiga bog‘liq.

Jamoaviy yondashuv: O‘qituvchi, tyutor (yordamchi xodim), psixolog, defektolog va ota-onaning birgalikdagi harakati.

Taqsimlangan mas’uliyat: Har bir mutaxassis o‘z funksional vazifasini aniq bilishi hamda bolaning ta’limiy trayektoriyasini muvofiqlashtirib borishi.

3. Pedagog kadrlar salohiyati

Ushbu konseptual asos tizimning yuragi hisoblanadi. U o‘qituvchidan bolaning “nimalarni qila olmasligi”ga emas, balki uning “qaysi vositalar yordamida nimalarga erisha olishi mumkinligi”ga e’tibor qaratishni talab qiladi.

To‘siqlarni bartaraf etish: Boladagi nuqsonni emas, balki ta’lim muhitidagi (darslik, xarita, xona dizayni) to‘siqlarni bartaraf etish.

Imkoniyat berish: Bolaga mustaqillik va o‘z ta’limi ustidan nazoratni (self-determination) bosqichma-bosqich topshirib borish.

4. Didaktik ta’minotning universal dizayni

Tizimning konseptual asosida didaktik ta’minotning universal dizayni yotadi. Bu shuni anglatadiki, darslar boshidanoq “o‘rtacha” o‘quvchiga emas, balki sinfdagi eng xilma-xil ehtiyojli bolaga mo‘ljallanib loyihalashtiriladi.

Ma’lumotni taqdim etishning xilma-xilligi: Vizual, auditor va taktil usullarni bir vaqtning o‘zida qo‘llash.

Baholashning moslashuvchanligi: Testdan tashqari loyiha, prezentatsiya yoki amaliy model orqali bilimlarni namoyon etish imkonini berish.

Kompleks yordam tizimi — bu qat’iy qoidalar majmui emas, balki o‘zgaruvchan organizmdir. Har uch oyda o‘tkaziladigan individual dastur (ITD) nazorati natijalariga qarab, ushbu tizim bolaning o‘zgarayotgan ehtiyojlariga mos ravishda doimiy yangilanib borishi shart.

Didaktik ta’minot mexanizmlari

Inklyuziv ta’lim jarayonida didaktik ta’minot mexanizmlari o‘quv dasturlarini har bir o‘quvchining individual rivojlanish darajasiga moslashtirish, ularning o‘zlashtirish imkoniyatlarini maksimal darajada oshirish hamda ta’lim muhitidagi to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Didaktik ta’minot deganda, o‘qituvchi tomonidan qo‘llaniladigan o‘quv-uslubiy materiallar, texnik vositalar va ularni bolaga yetkazish usullari majmuasi tushuniladi.

1. O‘quv materiallarini moslashtirish (adaptatsiya) texnologiyalari

O‘quv materiallarini moslashtirish mexanizmi o‘quvchini an’anaviy talablarga emas, balki dars mazmunini o‘quvchining idrok etish xususiyatlariga moslashni nazarda tutadi.

Mazmuniy moslashtirish: O‘quv topshiriqlarini soddalashtirish, asosiy tushunchalarni ajratib ko‘rsatish va murakkab nazariy ma’lumotlarni hayotiy misollar bilan boyitish.

Vizual va sensor moslashtirish: Matnlarni yirik shriftlarda taqdim etish, rasmli ko‘rgazmalar, sxemalar va jadvallar orqali axborotni ixchamlashtirish.

Amaliy topshiriqlarni optimallashtirish: Uzoq muddatli yozma ishlarni qisqa va aniq ketma-ketlikdagi bosqichlarga bo‘lish, yozma topshiriqlar o‘rniga ijodiy yoki amaliy loyihalarni taklif qilish.

2. Didaktik vositalar va ularni tanlash tamoyillari

Didaktik vositalar tizimi o‘quvchining o‘zlashtirish tezligi va qobiliyatidan kelib chiqib tanlanadi. Bunda quyidagi vositalar muhim o‘rin tutadi:

Ko‘rgazmali-amaliy vositalar: Tabiiy ob’ektlar, modellar, tarqatma kartochkalar va didaktik o‘yinlar. Ushbu vositalar o‘quvchida mavzu bo‘yicha aniq tasavvur hosil qilishga yordam beradi.

Interaktiv va raqamli vositalar: O‘quv dasturini jonli va tushunarli qilish uchun elektron resurslar, audio va video fayllar, shuningdek, maxsus dasturiy ta’minotlar.

Korreksion-rivojlantiruvchi materiallar: Sensor sezgilarini (taktil, eshitish, ko‘rish) rivojlantiruvchi didaktik to‘plamlar, logopedik o‘yinlar hamda raqamli va vizual rejalashtirish vositalari.

3. Baholashning moslashuvchan mexanizmlari

Didaktik ta’minot faqat dars berish bilan cheklanib qolmay, balki o‘quvchi yutug‘ini xolisona baholashni ham o‘z ichiga oladi.

Formativ baholash: Har bir o‘quvchining oldingi natijalariga nisbatan o‘sish dinamikasini tahlil qilish.

Sifatli baholash: O‘quvchining bajarilgan ishga sarflagan mehnati, uning o‘ziga xos kreativ yondashuvi va mavzuni tushunish darajasini ijobiy rag‘batlantirish.

Alternative topshiriqlar: Test shaklida emas, balki og‘zaki prezentatsiya, amaliy model yoki ijodiy ishlar orqali bilimni namoyon etish imkoniyatini taqdim etish.

Didaktik ta’minot mexanizmlarini joriy etishda “kamdan-ko‘pga” (soddadan murakkabga) tamoyiliga amal qilinadi. Har qanday murakkab nazariy mavzuni avval vizual sxemalar, keyin amaliy topshiriqlar va nihoyat umumlashtiruvchi tushunchalar orqali yoritish, barcha turdagi ehtiyojli o‘quvchilar uchun eng samarali mexanizm hisoblanadi.

Uslubiy yordam ko‘rsatish shakllari

1. Individual ta’lim dasturini (ITD) ishlab chiqish va yuritish bo‘yicha konsultatsiyalar

Ushbu shakl o‘qituvchilar va mutaxassislar uchun eng muhim uslubiy ko‘mak hisoblanadi.

Individual yondashuv: Har bir o‘quvchining jismoniy, ruhiy va intellektual imkoniyatlaridan kelib chiqib, individual ta’lim dasturini tuzish, uning maqsad va vazifalarini belgilashda metodik yordam ko‘rsatiladi.

Monitoring va baholash: Dasturning bajarilishini muntazam kuzatib borish, o‘quvchining rivojlanish dinamikasini tahlil qilish va zarur hollarda dasturga o‘zgartirishlar kiritish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

2. Hamkorlikda o‘qitish amaliyoti

Sinifda inklyuziv muhitni samarali boshqarish uchun o‘qituvchi va tyutorning (yordamchi xodimning) birgalikdagi faoliyati tashkil etiladi.

Birgalikdagi dars loyihalash: Dars jarayonida o‘qituvchi asosiy o‘quv materialini yetkazib bersa, tyutor alohida ehtiyojli o‘quvchiga materialni moslashtirib, unga dars davomida bevosita uslubiy yordam ko‘rsatadi.

Guruh bo‘yicha ish: O‘quvchilarni kichik guruhlarga ajratgan holda ishlash, bunda o‘qituvchi va yordamchi xodim turlicha vazifalarni bajarib, ta’lim samaradorligini ta’minlaydi.

3. Pedagogik jamoa uchun o‘quv-seminarlar va mahorat darslari

O‘qituvchilarning inklyuziv pedagogika bo‘yicha nazariy va amaliy bilimlarini doimiy yangilab borish shakli.

Tematik seminarlar: “Ranglar psixologiyasi”, “Kognitiv to‘siqlarni bartaraf etish”, “Ijobiy xulq-atvorni qo‘llab-quvvatlash” kabi dolzarb mavzularda amaliy mashg‘ulotlar o‘tkaziladi.

Mahorat darslari: Tajribali mutaxassislar (psixologlar, defektologlar) tomonidan sinf xonasida bevosita dars jarayonini tahlil qilish va namuna ko‘rsatish shaklidagi yordam.

4. Maktab ichki ko‘p tarmoqli komissiyasi (MBK) faoliyati

Maktab miqyosida o‘zaro tajriba almashish va muammoli vaziyatlarni hal qilishning eng samarali uslubiy shakli.

Vaziyatlar tahlili (Keys-stadi): Muammoli vaziyatlar (masalan, o‘quvchining xulq-atvoridagi o‘zgarishlar) tahlil qilinib, jamoaviy ravishda uslubiy yechimlar ishlab chiqiladi.

O‘zaro maslahatlashuv: Pedagoglarning bir-biriga dars jarayoni bo‘yicha takliflar berishi, o‘zaro dars kuzatish va tahlil qilish (refleksiya) jarayoni.

5. Masofaviy uslubiy va konsultativ qo‘llab-quvvatlash

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar yordamida o‘qituvchilarga tezkor ko‘mak berish shakli.

Onlayn platformalar: Pedagoglar uchun maxsus elektron kutubxonalar, metodik qo‘llanmalar va tezkor savol-javob guruhlaridan foydalanish.

Elektron portfoliolar: O‘qituvchilarning inklyuziv dars ishlanmalari va erishgan natijalari haqidagi ma’lumotlarni raqamli shaklda almashish.

Uslubiy yordamning har qanday shakli o‘qituvchini dars jarayonida erkinlikdan cheklamasligi, aksincha, uning *ijodkorligi uchun yangi imkoniyatlar* yaratishi kerak. Eng yaxshi uslubiy yordam – bu o‘qituvchi bilan yuzma-yuz suhbatlashib, darsdagi real qiyinchiliklarni birgalikda yengishdir.

Amaliy instrumentariy: Pedagog va tyutorlar uchun “Tezkor yordam” to‘plami

Amaliy instrumentariy — bu inklyuziv ta’lim jarayonini samarali tashkil etish uchun o‘qituvchi va tyutorlarning har kundalik ish faoliyatida qo‘llanadigan texnik va uslubiy vositalar majmuidir.

1. “Darsni kuzatish va baholash” nazorat varaqasi

Tyutor yoki o‘qituvchi yordamchisi dars jarayonini monitoring qilish uchun quyidagi baholash vositasidan foydalanadi:

O‘quvchining diqqat markazida bo‘lish darajasi: O‘quvchi topshiriqni mustaqil bajara oladimi yoki yordamga muhtojmi?

To‘siqlarni aniqlash: O‘quvchiga dars mazmunini tushunishga xalaqit berayotgan asosiy omil nima? (tovushli shovqin, matnning murakkabligi, yorug‘lik yoki sensor charchoq).

Resurslardan foydalanish: O‘quvchi o‘ziga moslashtirilgan didaktik materiallardan (kartochkalar, raqamli vositalar) to‘liq foydalana oldimi?

2. Individual yutuqlar kundaligi

Har bir alohida ta’lim ehtiyojli bola uchun yuritiladigan ixcham hujjat:

Kunlik yutuq: Bugun bola nimani o‘rgandi yoki qaysi ko‘nikmani mustahkamladi?

Emotsional holat: Bolaning dars davomidagi kayfiyati va emotsional barqarorligi qanday kechdi?

Tyutorlik yordami: Qaysi vaqtda va qancha hajmda yordam ko‘rsatildi?

3. “Sensor xavfsizlik” pasporti

Bola uchun xavfsiz ta’lim muhitini yaratish vositasi:

Ta’qiqlangan qo‘zg‘atuvchilar: Bolani bezovta qiladigan ranglar, baland ovozlar, o‘tkir hidlar yoki muayyan turdagi materiallar ro‘yxati.

Tinchlantiruvchi vositalar: Bolani stress holatidan chiqarish uchun ishlatiladigan "tinchlantiruvchi" o‘yinchoqlar, musiqalar yoki nafas mashqlari.

4. “Didaktik moslashuv” matritsasi

O‘qituvchi dars rejasini tayyorlayotganda ushbu matritsadan foydalanib, mavzuni moslashtiradi.

Dars bosqichi	An’anaviy usul	Moslashtirilgan usul (Instrumentariy)
Yangi mavzu	Og‘zaki tushuntirish	Vizual karta (sxema) + qisqa video
Mustahkamlash	Yozma savol-javob	Rasmli test yoki interaktiv o‘yin
Baholash	Umumiy test	Individual topshiriq yoki amaliy ish

Ushbu vositalar bolaning shaxsiy ehtiyojidan kelib chiqib o‘zgartirilishi mumkin. Asosiy qoida: *“Jarayon va vositalar bolaga moslashishi kerak, bola ularga emas”.* Har bir vosita bolaning o‘quv faoliyatini cheklamay, balki uning potensialini ro‘yobga chiqarishga ko‘mak berishi shart.

4.2-§. INKLYUZIV TA’LIM JARAYONIDA INDIVIDUAL TA’LIM DASTURLARINI (ITD) TUZISH VA METODIK TA’MINOTINI YARATISH

Individual ta’lim dasturi (ITD) — alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan har bir o‘quvchi uchun uning o‘ziga xos psixofizik imkoniyatlari, kognitiv salohiyati va sensor ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus ishlab chiqiladigan yaxlit huquqiy-pedagogik strategik hujjatdir.

O‘zbekiston Respublikasi hududida individual ta’lim dasturlarini (shuningdek, individual rivojlantirish dasturlari) ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish tartibi qat’iy normativ hujjatlar bilan muvofiqlashtirilgan:

Mazkur jarayon O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4860-son va Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarorlariga muvofiq, Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 2025-yil 26-marchdagi yo‘riqnomasi hamda Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining 2025-yil 1-apreldagi 04-39-1463-sonli xati bilan amaliyotga tavsiya etilgan. ITD loyihasi Respublika tashxis markazi Ilmiy-metodik kengashi muhokamasidan o‘tib, Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi bilan kelishilgandan so‘ng vazir buyrug‘i bilan amaliyotga joriy etiladi.

ITD lari vaziyatdan kelib chiqib, maktab ichki ko‘p tarmoqli jamoasi tomonidan takomillashtiriladi. Maktab ichki ko‘p tarmoqli jamoasi ishtirokchilari:

- Sinf rahbari va fan o‘qituvchilari;
- Tyutor (assistent / yordamchi o‘qituvchi);
- Maktab psixologi va maxsus pedagog (defektolog, logoped).

Bolaning *ota-onasi yoki qonuniy vakillari* dasturni ishlab chiqish jarayonida bevosita ishtirok etadi, o‘z takliflarini kiritadi va uydagi ko‘mak ko‘rsatkichlarini belgilaydi.

Tayyor bo‘lgan Individual ta’lim dasturi loyihasi maktab ichki psixologik-tibbiy-pedagogik kengashi (yoki pedagogik kengash) tomonidan ma’qullanib, *maktab direktori tomonidan buyruq asosida rasman tasdiqlanadi* hamda ota-ona tomonidan imzolanadi.

ITD quruq rasmiyatchilik hujjati emas, balki bolaning ta’lim muhitiga integratsiyalashuvini ta’minlovchi asosiy vositadir. U quyidagi maqsadlarda yaratiladi:

Ta’limni tabaqalashtirish: Umumiy o‘quv dasturini bolaning idrok qilish darajasiga moslab soddalashtirish yoki o‘zgartirish.

To‘siqlarni bartaraf etish: Boladagi nozologik muammolarni (ko‘rish, eshitish, tayanch-harakat) maxsus didaktik va assistiv vositalar yordamida kompensatsiya qilish.

Aniq maqsadlarni belgilash: O‘quvchi uchun har bir chorak va o‘quv yili yakunida erishilishi lozim bo‘lgan o‘lchanadigan, real natijalarni (kognitiv va ijtimoiy ko‘nikmalarni) loyihalash.

Mutaxassislar ko‘magini muvofiqlashtirish: Maxsus pedagog (defektolog), psixolog va tyutorning bola bilan qachon va qanday tartibda ishlashini rejalashtirish.

Muvaffaqiyatli ITD o‘z ichiga quyidagi ma’lumotlarni qamrab olishi shart:

Tarkibiy qism	Mazmuni va amaliy mohiyati
Birlamchi huquqiy asos	Yagona PTPK xulosasi, XKT-10 shifridagi tashxis va tavsiyalar.
Joriy holat tahlili	Bolaning kuchli tomonlari, qiziqishlari va darsdagi to‘siqlari.
Moslashtirish ko‘lami	Qaysi mavzular qanday didaktik metodlar yordamida o‘rgatiladi.
Kadrlar ko‘magi	Tyutor (assistent) darsning qaysi qismida qanday yordam beradi.
Baholash mezonlari	Bolaning bilimi umumiy testlar bilan emas, uning ITDdagi maqsadlariga qarab baholanish sxemasi.

Inklyuziv ta’limga jalb qilingan har bir alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning shaxsiy qiziqish va o‘ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib, uning imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirish, jamiyatga moslashuvini ta’minlash hamda rag‘batlantirish maqsadida maxsus uzoq va qisqa muddatli rejalar — Individual ta’lim dasturi (ITD) ishlab chiqiladi. Umumiy o‘rta ta’lim

muassasalarida o‘quv-tarbiya jarayoni davlat ta’lim standarti, o‘quv dasturlari va tayanch o‘quv rejalari bilan bir qatorda aynan mana shu individual ta’lim dasturi asosida tashkil etiladi.

ITD tuzilishidan oldin, o‘quv yili boshlanganidan so‘ng sentabr oyining ilk 15 ish kuni davomida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchi dars jarayonida, sinfdan tashqari va jamoaviy muhitda atroflicha kuzatiladi. Kuzatish natijalari uning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash maqsadida barcha inklyuziv jarayon ishtirokchilari tomonidan Yo‘riqnomada belgilangan maxsus xatti-harakatlar baholash protokoli (2-ilova) shaklida qayd etiladi.

Baholash tizimi quyidagi 8 ta fundamental yo‘nalishdagi xatti-harakatlarni (ijobiy yoki salbiy reaksiyalar asosida) qamrab olishi majburiydir:

I. Sinfdagi xatti-harakatlar: Darsda bezovtalik, diqqat tarqoqligi, frontal ko‘rsatmalarni qabul qilmaslik, kattalar yordamisiz topshiriq bajarish darajasi.

II. Xizmat tezligi: Ish sur’atining barqarorligi, tez charchash yoki ish sur’atining tartibsiz/o‘rinsiz tezligi.

III. Kognitiv rivojlanish: Oddiy vazifalarda qo‘shimcha yordamga muhtojlik, daftardagi eslatmalar va darslik bilan ishlash holati.

IV. Og‘zaki nutq: Talaffuz aniqligi, so‘z boyligi kamligi, faqat bir bo‘g‘inli so‘zlar qo‘llash hamda eshitish orqali ma’lumotni qabul qilish tezligi.

V. Tengdoshlari va kattalar bilan munosabat: Yolg‘iz o‘ynashni afzal ko‘rish, tajovuzkorlik yoki muloqotda uzoq masofani saqlashga urinish.

VI. Hissiy xususiyatlar: Ogohlantirish va tanqidlarga reaksiya, hissiy beqarorlik (nazoratsiz kulish, baqirish, o‘zi bilan gaplashish) hamda past bahoga nisbatan tashvish, qichqiriq yoki rad etish holatlari.

VII. Motor rivojlanish: Yozuv grafik harakatining sustligi, egri va noaniq chiziqlar, chap qo‘lda ishlashga moyillik.

VIII. Ijtimoiy va maishiy ko‘nikmalar: Tugmalarni qadash, tasmalarni o‘tkazish qiyinchiliklari, shaxsiy o‘quv qurollarini mustaqil tayyorlay olmaslik va narsalarini tez-tez yo‘qotish.

Uzoq va qisqa muddatli maqsadlarni belgilash hamda aniq o‘qitish usullari

Individual ta’lim dasturi har yili tahlillar asosida yangidan yaratiladi va uning maketi o‘zgarmas ko‘rinishda bo‘lsada, ichki mazmuni bolaga qarab o‘zgaradi. Hujjatda qatorlar soni chegaralanmagan bo‘lib, uzoq va qisqa muddatli strategiyalar qat’iy algoritm asosida shakllantiriladi:

Uzoq muddatli maqsad (1 yillik): Bola uchun ijtimoiy hayotga moslashish, o‘qish va yozishga o‘rgatish, mantiqiy fikrlashni shakllantirish bo‘yicha real va aniq maqsadlar qo‘yiladi (Masalan: ”*Bola alifboni to‘g‘ri yoza oladi"* yoki *"Sinfdoshlari bilan suhbat qura oladi"*). Agar bola bir yildan keyin maqsadga erisha olmasa, uni aslo ayblamaslik, balki maqsadni muvofiqlashtirish shart.

Qisqa muddatli maqsad (1 chorak): Uzoq muddatli maqsaddan kelib chiqib, har bir chorak uchun aniq harakatlar rejalashtiriladi (Masalan: I chorakda do‘sti bilan birga hojatga, oshxonaga borish; ruchka ushlash uchun maxsus qisqichdan foydalanish).

Aniq o‘qitish usullari va strategik talablar (Yo‘riqnomaning 3-ilovasi**):**

Xulq-atvor muammolarida: Doimo ismi bilan murojaat qilish, salbiy harakat sababini zudlik bilan aniqlash va noto‘g‘ri harakat oqibatlarini oldindan kelishib olish.

Diqqat tarqoqligida: Chalg‘itadigan predmetlardan uzoqroq partaga (old qatordagi partalarga) o‘tirish, darsda kichik dam olish tanaffuslari berish, yakunlanmagan topshiriqlar uchun kichik hajmdagi quticha tashkil etib, bola topshiriqni bitirgach o‘z ixtiyori bilan unga motivatsion “+” belgisi qo‘yishiga sharoit yaratish.

Eshitish nuqsonlarida: Ma’ruzani bolaga yaqin va to‘liq ko‘rinadigan masofada (og‘zaki nutq 2,4 m, shivirlash 0,5–1 m masofadan qabul qilinishini inobatga olib), birinchi yoki ikkinchi

partaga, oyna tomonga joylashtirish; diagramma va piktogrammalardan foydalanish.

Ko‘rish nuqsonlarida: Sinf xonasi yorug‘ligini ta’minlash, yirik shriftli bosma nashrlardan foydalanish, zaif ko‘ruvchi bolani o‘rta qatordagi 1–2 partalarga hamda tabiiy yorug‘lik ko‘p tushadigan deraza tomondagi chekka stollarga joylashtirish.

O‘quvchilarning gavdalari buzilishini profilaktika qilish maqsadida mebel raqamining bolaning o‘sishiga mos kelishi ta’minlanadi, oxirgi qatorda o‘tirganlar bir yilda 2 marta joylarini o‘zgartiradilar. Handset/ruchka ushlashda maxsus qisqichlardan, qo‘l motorikasi uchun loy va havoda shakllar chizish mashqlaridan foydalaniladi.

Respublika andozasidagi rasmiy ITD maketi

Yo‘riqnomada belgilangan andozaga ko‘ra, maktab direktori tomonidan tasdiqlanadigan individual ta’lim dasturining me’yoriy tuzilishi (1- va 2-ilova shakllari) darslikda quyidagi jadval ko‘rinishida aks etadi:

4.1-jadval. Individual ta’lim dasturining (ITD) rasmiy maketi va strukturaviy tarkibi

Dasturning tarkibiy bloklari	**Blankda to‘ldirilishi majburiy bo‘lgan qismlar va metodik talablar DOCXЕщё 1**
I. Rasmiy tasdiqlash va identifikatsiya qismi	*Tasdiqlash burchagi:* Maktab direktori imzosi, muhri va sanasi, platformaga integratsiya qilingan QR-kod belgisi. *O‘quvchi ma’lumotlari:* Bolaning to‘liq F.I.SH., yoshi, jinsi, sinfi, o‘quv yili va choragi. Klinik asosi: Bolaning tibbiy xulosasi (tashxisi). Muddati: Dasturning boshlanish va yakunlanish sanasi.
II. Mas’ul ijrochilar tarkibi	Dasturga to‘liq ism-sharifi yoziladigan va shaxsan javobgarlik yuklanadigan mutaxassislar: 1. Sinf rahbari (fan o‘qituvchisi); 2. Maxsus

	pedagog (defektolog); 3. Maktab amaliyotchi psixologi; 4. Maktab tibbiyot xodimi.
III. Multidissiplinar jamoaning 15 kunlik kuzatish natijalari	Har bir mutaxassis o‘quvchining “Kuchli” va “Zaif” tomonlarini matritsa shaklida qayd etadi: *Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi:* darsdagi ishtiroki va darslikka munosabati. *Amaliyotchi psixolog:* ota-ona bilan hamkorlikdagi psixologik holat va sensor reaksiyalar. *Maxsus pedagog:* qiziqishlari, qaysi vazifani bajara olishi yoki bajara olmasligi. *Tibbiyot xodimi:* jismoniy va somatik holat monitoringi.
IV. Ota-onaning istaklari va Maqsadlar bloki	*Ota-onaning xohishlari:* Farzandidan o‘quv yili/chorak davomida kutayotgan o‘zgarishlari. *Uzoq muddatli maqsadlar (1 yillik):* Real, o‘lchanadigan ijtimoiy-pedagogik rejalar. *Qisqa muddatli maqsadlar (1 choraklik):* Bo‘laklarga bo‘lingan qadamlar ketma-ketligi.
V. Amaliy ijro va Natijadorlik	*Aniq o‘qitish usullari:* Har bir choraklik vazifani bajarishning metodik usullari. *Natija (Xulosa qismi):* Chorak oxirida qilingan ishning natijaviyligi aniq yoziladi. Agar o‘zlashtirish ijobiy bo‘lsa, keyingi chorakda topshiriq *murakkablashtiriladi*; salbiy bo‘lsa *soddalashtiriladi*. Maqsad o‘zgarmaydi, usul o‘zgaradi.

SEMINAR TOPSHIRIQLARI

Topshiriq mazmuni: 4.2.1-jadvalda berilgan Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 2025-yilgi Yo‘riqnomasi andozalarini o‘rganing. Unda keltirilgan “*Agar o‘zlashtirish salbiy qayd etilsa, choraklik topshiriqlar bosqichma-*

bosqich soddalashtiriladi. Qisqa qilib aytganda, maqsad o‘zgarmaydi, usul o‘zgaradi” tamoyilini amaliy misol bilan izohlang. Autizm spektri buzilishi bo‘lgan 9 yoshli o‘quvchining darsda yozma topshiriqni mustaqil yakunlay olmagan vaziyatida, ushbu uslubiy qoidani “kichik hajmdagi quticha” va “+” motivatsiyasi metodi yordamida qanday qo‘llash mumkinligini sinf ishlanmasi ko‘rinishida loyihalashtiring va guruhda himoya qiling.

4.3-§. INKLYUZIV TA’LIMGA JALB QILINGAN BOLALARNING OTA-ONALARIGA VA O‘QITUVCHILARGA MASLAHAT BERISH, OILALAR BILAN ISHLASH

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumta’lim muhitiga integratsiya qilish faqatgina maktab devorlari ichidagi didaktik jarayonlar bilan cheklanib qolmaydi. Muvaffaqiyatli inklyuziv ta’lim modelining poydevori — maktab, ota-ona (oila) va professional mutaxassislar o‘rtasidagi izchil strategik hamkorlik hamda maslahat berish (konsultativ) tizimidir.

O‘zbekiston Respublikasining inklyuziv ta’limga oid eng so‘nggi normativ-huquqiy hujjatlarida ota-onalarning ta’limiy jarayondagi ishtiroki qat’iy me’yorlashtirilgan.

Birlamchi hamkorlik maqomi: O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4860-son va Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarorlariga muvofiq, Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining umumiy o‘rta ta’limning inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflaridagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarini individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish tartibini belgilaydigan yo‘riqnomalariga muvofiq, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning kuchli va zaif tomonlarini o‘rganish,

uning tarixi haqidagi ma’lumotlarni to‘plash bevosita ota-onalar bilan hamkorlikda olib boriladi.

Xohish va istaklarni inobatga olish: Individual ta’lim dasturini (ITD) shakllantirish jarayonida maxsus pedagog va boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ota-onalar bilan suhbat tashkil qilishi, ularning farzandidan kutayotgan o‘zgarishlari, xohish va istaklarini dastur burchagiga majburiy tartibda kiritishi qonunan belgilangan.

Uy sharoitidagi uzviylik: Bolaning maktabda egallayotgan ko‘nikmalarini (o‘qish, yozish, muloqot) uy sharoitida ham takrorlab mustahkamlashi uchun ota-onalar bilan kunlik aloqa va muloqot tizimi yo‘lga qo‘yiladi.

Xalqaro tajriba: “Oilaga yo‘naltirilgan inklyuziv ko‘mak” modellari

Jahon amaliyotida, xususan, Kanada (Britaniya Kolumbiyasi) va Lumos Jamg‘armasi (Moldova) modellarida ota-onalarga maslahat berish va ularni ta’limga jalb qilishning eng samarali mexanizmlari ishlab chiqilgan:

Kanada (Inclusion BC) tajribasi — Ota-onalar hamjamiyati ko‘magi:

- Ota-onalar maktab ma’muriyati bilan qarama-qarshi tomon emas, balki ITD guruhining asosiy a’zosi sifatida darslarni rejalashtirishda qatnashadilar.
- Maktab tizimida ota-onalar uchun maxsus “Yo‘riqnomalar va qo‘llanmalar” doimiy ravishda taqdim etiladi.
- Ota-onaning sinf muhitida ko‘ngilli yordamchi yoki kuzatuvchi sifatida ishtirok etishi rag‘batlantiriladi.

Fanlararo va oilaviy xizmatlar integratsiyasi (Moldova):

- Bolani ijtimoiy hayotga moslashtirish uchun maktabdagi mutaxassislar (psixolog, maxsus pedagog) va oila a’zolari birgalikda faoliyat olib boradilar.
- Oila a’zolarining ruhiy toliqishi (emotsional charchoq)ning oldini olish maqsadida ularga guruhli psixologik maslahat xizmatlari ko‘rsatiladi.

Inklyuziv ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va maxsus pedagoglar sinfda alohida ehtiyojli bola bilan ishlashda ota-onalar hamda boshqa pedagoglarga maslahat berish jarayonida quyidagi tizimli yo‘riqnomalarga tayanishlari shart:

***A. O o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash uchun strategik va uslubiy maslahatlar**:*

- O‘quvchilar bilan munosabatga kirishishda asra-sekinlik bilan, aniq va ravon gapirish, darslarni “soddadan murakkabga” qarab yondashish tamoyili asosida qurish tavsiya etiladi.

- Berilayotgan umumiy mavzularni alohida ehtiyojli bolaga yaxshiroq tushuntirish va undagi bo‘shliqlarni to‘ldirish uchun dars ichida aralash ta’lim tizimidan hamda darsdan tashqari kichik guruhli mashg‘ulotlardan foydalanish lozim.

- Sinf rahbari yoki o‘qituvchi ota-ona bilan gaplashishdan, farzandiga uyda nima ko‘proq yordam berishi haqidagi fikrlarini so‘rashdan aslo tortinmasligi kerak.

***B. Ota-onalarga maslahat berishning amaliy yo‘nalishlari**:*

- Bolaning o‘z-o‘ziga xizmat ko‘nikmalarini (kiyinish, narsalarini asrash) maktab burchaklari va uyda bir xil tartibda shakllantirish.

- Bola charchaganda, tushunishda qiynalganda yoki past rag‘bat olganda yuzaga keladigan xavotir va yig‘lash holatlarida ota-ona qanday ijobiy fikr bildirishi va uni qo‘llab-quvvatlashi kerakligini o‘rgatish.

4.2-jadval. Ota-onalar va o‘qituvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy-pedagogik hamkorlik matritsasi

Hamkorlik yo‘nalishlari	**O‘qituvchi / Maxsus pedagog vazifasi**	**Ota-ona / Qonuniy vakil vazifasi**	**Kutilayotgan natija**
Dastlabki 15 kunlik kuzatuv	Bolaning sinfdagi kuchli va zaif tomonlarini, darslikka	Bolaning uy sharoitidagi holati, qiziqishlari haqida	Bolaning real imkoniyatlariga mos keladigan mukammal ITD poydevorini

	bo‘lgan munosabatini aniq qayd etadi.	o‘qituvchiga to‘liq va ishonchli ma’lumot beradi.	yaratish.
Ijtimoiy-maishiy moslashuv	Maktab oshxonasi, hojatxonasi va sport zaliga borish uchun vizual rangli ishora (strelka)lar va “lider do‘stlar” tizimini joriy qiladi.	Bolaning mustaqil harakatlanishi va o‘z-o‘ziga xizmat ko‘nikmalarini uyda izchil davom ettiradi.	Bolada o‘ziga bo‘lgan ishonchni ortishi hamda jamoaga hissiy kirishib ketishi.
Metodik-didaktik qo‘llab-quvvatlash	Dars davomida ruchka ushlash uchun maxsus qisqichlar beradi, topshiriqlar hajmini maydalaydi va vaqtni chegaralamaydi.	Maktabda o‘rgatilgan so‘zlar, harflar va mantiqiy o‘yinlarni (masalan: rasmli hikoyalar) uyda bola bilan birga takrorlaydi.	Muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvini yo‘qolishi, ta’limiy va imlo xatolarini minimallashtirish.

SEMINAR TOPSHIRIG‘I

Vaziyat: Maktabning 1-sinfiga xulq-atvor va ruhiyatning qo‘pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilishi (ZPR/Autizm) tashxisi qo‘yilgan o‘quvchi qabul qilindi. O‘quv yili boshida sinfdagi sog‘lom bolalarning ota-onalari ushbu alohida ehtiyojli bolaning o‘z

farzandlari bilan birga o‘qishiga keskin norozilik bildirishdi va maktab ma’muriyatidan uni sinfdan chiqarishni talab qilishdi.

Topshiriq mazmuni: “Ota-onalarga maslahat berish va oilalar bilan ishlash” prinsiplariga tayanib:

1. Sinf rahbari va maktab psixologi tomonidan norozilik bildirayotgan ota-onalar uchun o‘tkazilishi lozim bo‘lgan “Inklyuziv madaniyat va bag‘rikenglik” mavzusidagi davra suhbati rejasini tuzing.

2. Norozilarga Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 2025-yil 26-martdagi yo‘riqnomasining 21-bandidagi “*Boshqa bolalarning ota-onalariga sinfda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ham ta’lim olishi qonuniy ekanligini tushuntirib bera olish”* mezonini qo‘llagan holda qanday huquqiy va pedagogik vajlarni keltirish mumkinligini asoslab, tahliliy hisobot tayyorlang.

4.4-§. INTERNET TIZIMI MATERIALLARI VA RAQAMLI AXBOROTLARNI INKLYUZIV TA’LIM OLUVCHILAR IMKONIYATLARIGA MOSLASHTIRISH

Zamonaviy axborotlashgan jamiyatda raqamli ta’lim resurslari va internet tizimi materiallari o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylandi. Biroq, ko‘plab elektron resurslar dastlabki bosqichda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilarning sensor, kognitiv va jismoniy xususiyatlarini inobatga olmagan holda yaratiladi. Shu sababli, raqamli axborotlarni inklyuziv ta’lim oluvchilar imkoniyatlariga moslashtirish (adaptatsiya qilish) bugungi kunda pedagogik hamjamiyat, xususan, maxsus pedagoglar va tyutorlar oldida turgan eng dolzarb uslubiy vazifalardan biridir.

Internet materiallari va elektron kontentlarni moslashtirishda har bir o‘quvchining xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash natijalari (2-ilova) bosh mezon bo‘lib xizmat qiladi [11].

1. Ko‘rish qobiliyati zaif bo‘lgan o‘quvchilar uchun raqamli muhitni sozlash:

Matn formatini yiriklashtirish: Internetdan olingan matnli materiallar Microsoft Word muharririda kamida 14 o‘lchamli yoki undan yirikroq, aniq shriftlarda (Times New Roman, Arial) tayyorlanishi kerak.

Kontrast va yorug‘lik balansi: Monitor yoki planshet ekranidagi yorug‘lik tushish darajasi bolaning ko‘rish ehtiyojiga moslashtiriladi. Matn va fon ranglarining keskin kontrastidan (masalan, qora fonda oq shrift yoki sariq fonda qora shrift) foydalanish lozim.

Assistiv raqamli vositalar: Elektron darsliklar va veb-saytlar matnini ovozga aylantiruvchi maxsus ekran o‘quvchi dasturlar (Screen Readers) hamda matnli tasvirlarni kattalashtirish moslamalari bilan integratsiya qilinadi.

2. Eshitish nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilar uchun audio-video materiallarni adaptatsiya qilish:

Vizual subtitrlar va piktogrammalar: Internet tizimidagi har qanday o‘quv videoroligi, animatsiya yoki ma’ruza matni majburiy tartibda aniq subtitrlar (yozma matn) yoki piktogrammalar (vizual belgilar) bilan ta’minlanishi shart.

Multimedia vositalari integratsiyasi: Eshitish orqali ma’lumotni qabul qilishida muammolari bo‘lgan bolalar uchun darsning turi va maqsadini tushuntiruvchi rangli diagrammalar va rasmli slaydlar raqamli formatda oldindan tayyorlanadi.

3. Ruhiy va kognitiv rivojlanishida kechikishi yoki autistik spektri buzilishi bor bolalar uchun internet resurslarini filtrlash:

Matnlarni soddalashtirish va intelekt haritalaridan foydalanish: Murakkab internet maqolalari va raqamli matnlarni parchalarga bo‘lib, vizual grafik organayzerlar (fikr xaritalari) ko‘rinishida taqdim etish lozim.

Chalg‘ituvchi omillarni minimallashtirish: Raqamli topshiriqlar bajariladigan planshet yoki kompyuter ekranida bolaning diqqatini

chalg‘itadigan ortiqcha reklamalar, miltillovchi chiroqlar va keraksiz fon rasmlarini dasturiy ravishda o‘chirib qo‘yish (bloklash) zarur.

Raqamli rag‘batlantirish tizimi: Onlayn o‘quv o‘yinlari yoki raqamli topshiriqlarni yakunlagan bola uchun ekranda motivatsion "+" ishorasi yoki rag‘batlantiruvchi grafik belgilar chiqishi bolaning ta’limga bo‘lgan ishtiyoqini saqlab qoladi.

4. Tayanch-harakat apparati buzilgan o‘quvchilar uchun raqamli vositalar ergonomikasi:

Muqobil kiritish qurilmalari: Agar bolada yozuv grafik harakati sust bo‘lsa yoki jismoniy sabablar tufayli klaviaturadan foydalanish imkoni cheklangan bo‘lsa, ovozli buyruqlar orqali matn kiritish (Voice Typing) funksiyalari ishga tushiriladi.

Dasturiy moslashuvchanlik: Amaliy topshiriqlarni raqamli bajarish vaqtida (masalan, onlayn testlarda) alohida ehtiyojli bolaning sekin va kechikib ishlash xususiyatini inobatga olib, vaqtni cheklash parametrlari o‘chirib qo‘yiladi.

O‘qituvchi va maxsus pedagog internet tizimidan olingan xom materialni darsga olib kirishdan oldin quyidagi metodik moslashtirish matritsasiga tayanadi:

4.3-jadval. Raqamli va internet materiallarini moslashtirish matritsasi

Raqamli axborot turi	**An’anaviy (Internetdagi asl holati)**	**Moslashtirilgan format (Inklyuziv instrumentariy)**	**Pedagogik maqsad va kutiladigan natija**
Yaxlit matnli maqola / Mavzu	Ko‘p sahifali, zich yozilgan va chet tillari/murakkab atamalarga boy internet matni.	Microsoft Word redaktorida yirik shriftda (14 o‘lcham), satr boshi 1,27 cm va qatorlararo interval 1 cm qilinib, parchalarga bo‘lib	Diqqatni jamlash, kognitiv charchoqning oldini olish va matn mazmunini to‘liq anglash.

		beriladi.	
O‘quv videoroligi / Multfilm	Faqat og‘zaki nutq va musiqadan iborat, tezkor kadrlar almashinadigan videokontent.	Tagiga dona-dona yozilgan adabiy tildagi subtitrlar, piktogrammalar va vizual diagrammalar kiritiladi.	Eshitish orqali axborotni sekin qabul qiluvchi bolalarga ma’lumotni to‘liq yetkazish.
Onlayn test / Topshiriq	Vaqt chegaralangan (taymerli), ko‘p variantli murakkab raqamli topshiriq.	Vaqt chegarasi olib tashlanadi, topshiriq kichik bo‘laklarga ajratiladi va har bir to‘g‘ri qadam "+" ishorasi bilan raqamli rag‘batlantiriladi.	Muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvini yo‘qotish, o‘z kuchiga bo‘lgan ishonch va motivatsiyani oshirish.

Huquqiy va uslubiy xavfsizlik talablari

Raqamli materiallarni moslashtirish va internet tizimidan foydalanishda quyidagi me’yoriy talablarga rioya qilinishi majburiydir (2-ilova):

- O‘quvchi haqidagi barcha psixologik-pedagogik kuzatuv natijalari va uning tarixi to‘g‘risidagi raqamli ma’lumotlar ishonchli hamda konfidentsial bo‘lishi shart. Ularni ota-onaning roziligisiz ochiq internet tarmoqlariga joylashtirish taqiqlanadi.

- Tasdiqlangan individual ta’lim dasturlari va unga ilova qilingan moslashtirilgan raqamli o‘quv resurslaridan rahbarlar, pedagoglar va ota-onalar erkin foydalanishi uchun o‘quv dasturi titul varag‘iga maxsus QR-kod belgisi joylashtiriladi.

- Tasdiqlangan raqamli va individual ta’lim dasturlarini o‘quv jarayonida raqamli texnologiyalar orqali samarali qo‘llash uchun maxsus pedagoglar va o‘qituvchilarga muntazam ravishda maqsadli seminar-treninglar tashkil etib boriladi.

SEMINAR TOPSHIRIG‘I

Vaziyat: Sinfingizda xulq-atvor va ruhiyatning qo‘pol buzilishlarisiz autistik spektri buzilishi (ZPR/Autizm) bo‘lgan 9 yoshli Sulaymonov Shavkat tahsil olmoqda. Siz darsda Tabiatshunoslik fanidan “O‘zbekiston tabiati” mavzusini internet materiallaridan (videorolik va elektron matn) foydalangan holda o‘tmoqchisiz.

Topshiriq mazmuni: “Raqamli axborotlarni moslashtirish” qoidalari hamda belgilangan (2-ilova) talablar asosida:

1. Ushbu o‘quvchi uchun internet materiallarini (matn va video) qanday raqamli va vizual korreksion usullar bilan moslashtirishingizni (shrift o‘lchami, subtitrlar, chalg‘ituvchi omillarni bloklash) dars ishlanmasi ko‘rinishida yozing.
2. Bolani dars yakunida raqamli baholashda “kichik quticha” va planshet ekranida mustaqil “+” ishorasi qo‘yish metodini qanday qo‘llashingizni amaliy qadamlarda ko‘rsatib bering.

IV bob bo‘yicha xulosa

Darslikning “Inklyuziv ta’limda metodik ta’minot va ijtimoiy hamkorlik” deb nomlangan IV bobi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni umumta’lim makoniga muvaffaqiyatli integratsiya qilishning amaliy-instrumental, tashkiliy va raqamli mexanizmlarini konseptual tahlil etishga bag‘ishlandi. Bob doirasida amalga oshirilgan ilmiy-metodik va huquqiy tahlillar quyidagi fundamental xulosalarni shakllantirishga asos bo‘ladi:

- Inklyuziv ta’limga jalb qilingan o‘quvchilarga uslubiy va didaktik yordam ko‘rsatish tizimi an’anaviy “klinik model”dan zamonaviy “ijtimoiy-pedagogik model”ga o‘tishni ta’minlovchi bosh harakatlantiruvchi kuchdir. Universal dizayn (UDL) andozalari hamda kurrikulyar adaptatsiya tamoyillari shuni ko‘rsatadiki, inklyuziv dars jarayoni boshidanoq sinfdagi eng xilma-xil ehtiyojli bolaning preferential idrok uslubiga (vizual, auditor, taktil) moslab loyihalashtirilishi dars samaradorligini kafolatlaydi.
- Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 2025-yilgi rasmiy Yo‘riqnomasi asosida individual ta’lim dasturini (ITD) tuzish, tasdiqlash va yuritish algoritmi to‘liq

standartlashtirildi. ITD quruq rasmiyatchilik hujjati emas, balki sentabr oyining ilk 15 ish kunidagi ko‘p tarmoqli kuzatuv va bolaning darsdagi real xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash (2-ilova) asosida har yili yangidan shakllantiriladigan o‘zgaruvchan pedagogik strategiyadir. Bunda *“Maqsad o‘zgarmaydi, usul o‘zgaradi”* tamoyilining joriy etilishi o‘quvchi egallashi lozim bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni bosqichma-bosqich soddalashtirilgan qisqa muddatli topshiriqlar orqali egallashiga yo‘l ochadi.

- Ota-onalarga maslahat berish va oilalar bilan ishlash tizimi xalqaro andozalar hamda milliy amaliyot uyg‘unligida tahlil etildi. ITD maketida ota-onaning farzandidan kutayotgan istaklarini majburiy qayd etish hamda “Maktab va oila o‘rtasidagi kundalik aloqa daftari” mexanizmining joriy qilinishi ota-onani passiv kuzatuvchidan teng huquqli professional hamkor maqomiga ko‘tardi. O‘qituvchilarning ota-onalar bilan hamkorlikda asra-sekinlik bilan, aniq va ravon muloqot tizimini qurishi boladagi hissiy ko‘ngilsizliklar hamda muvaffaqiyat qo‘rquvini minimallashtiradi.

DARSLIKNING UMUMIY XULOSASI

Ushbu darslik oliy ta’lim tizimining bakalavriat va magistratura bosqichi talabalari, ta’lim menejerlari va amaliyotchi pedagoglar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni tizimli tashkil etish, loyihalash va boshqarishning nazariy-metodologik, me’yoriy-huquqiy, tashkiliy-boshqaruv va amaliy-metodik asoslarini yaxlit mexanizm sifatida qamrab oldi. Darslikning to‘rtta fundamental bobi doirasida o‘rganilgan muammolar, tahlillar va ishlab chiqilgan instrumentariylar quyidagi umumiy konseptual xulosalarni shakllantirishga asos bo‘ladi:

Darslikning birinchi bobida inklyuziv ta’lim shunchaki dars berish uslubi emas, balki jamiyatning xilma-xillikka bo‘lgan munosabatini o‘zgartiruvchi fundamental pedagogik falsafa ekanligi isbotlandi.

Integratsiya, inklyuziya va reabilitatsiya tushunchalarining o‘zaro farqlari ochib berildi. Reabilitatsiya tibbiy-ijtimoiy tiklash,

integratsiya bolani mavjud qat’iy tizimga moslashtirish bo‘lsa, inklyuziya — bolaning ehtiyojlariga qarab butun ta’lim tizimi, infratuzilmasi va didaktikasini o‘zgartirish demakdir.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning imkoniyatlari o‘rganilib, tizimda multidissiplinar (fanlararo) hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bosh metodologik tamoyil sifatida belgilandi.

Inklyuziv ta’limning xalqaro standartlari (Salomanka deklaratsiyasi, BMTning Imkoniyati cheklanganlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi) milliy qonunchilik va rivojlantirish konsepsiyalari prizmasida chuqur tahlil qilindi. O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim qonuniy va me’yoriy jihatdan to‘liq kafolatlangan bo‘lib, uning amaliy ijrosi Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 2025-yilgi Yo‘riqnomalari va Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining rasmiy hujjatlari bilan muvofiqlashtirilgan.

Maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida inklyuziv muhitni tashkil etish hamda “transformatsiya tajribasi” boshqaruv nuqtai nazaridan yoritildi.

Bolani tizimga jalb etishda maktabgacha ta’lim tashkilotlari, maktab rahbarlari va Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyaning (TPPK/PTPK) o‘rni va vazifalari aniq belgilandi.

Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining 2025-yil 11-iyuldagi 238-sonli buyrug‘iga muvofiq, TPPK/PTPK ehtiyojidan kelib chiqib, nutq, eshitish va aqliy muammolari bor bolalar uchun 1,0 birlik maxsus pedagog (defektolog), ko‘rish va tayanch-harakatida og‘ir nuqsoni bor o‘quvchilar uchun esa 1,0 birlik yordamchi xodim (assistent/tyutor) shtatining qat’iy belgilanishi boshqaruv sifatini yangi bosqichga ko‘tardi. Bitta sinfda ushbu turlicha guruhdagi tashxisli o‘quvchilarning birgalikda o‘qitilishiga qonunan cheklov qo‘yilishi dars mexanizmini to‘g‘ri boshqarish imkonini berdi.

Darslikning to‘rtinchi bobida fan o‘qituvchilari va tyutorlar uchun ish qurollari to‘plami (instrumentariy) keltirildi.

Ota-onaning farzandidan kutayotgan istaklarini majburiy qayd etish hamda darslikka kiritilgan “Maktab va oila o‘rtasidagi kundalik

aloqa daftari” andozasi maktab va uydagi korreksion mashg‘ulotlar uzviyligini ta’minladi.

Internet materiallari va multimedia resurslarini bolalar imkoniyatlariga adaptatsiya qilish qoidalari ishlab chiqildi. Tasdiqlangan dasturlarning titul varag‘iga QR-kod belgisining o‘rnatilishi esa tizim shaffofligini ta’minladi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu darslik oliy ta’lim tizimining bakalavriat va magistrantura talabalarini quruq nazariy qoidalar bilan tanishtirib qolmay, balki ularni kelgusi kasbiy faoliyatlarida milliy qonunchilik hujjatlaridan to‘g‘ri foydalanish, ta’lim muhitidagi kognitiv, jismoniy va sensor to‘siqlarni raqamli hamda didaktik usullar bilan bartaraf etish bo‘yicha professional kompetensiyalar bilan qurollantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

I. Me’yoriy-huquqiy hujjatlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2023.

2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

3. O‘zbekiston Respublikasining “Imkoniyati cheklanganligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni. — Toshkent, 2020.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–4860-son Qarori. — Toshkent, 2020-yil 13-oktabr.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Iqtidorli yoshlar bilan ishlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ–346-son Qarori. — Toshkent, 2024-yil 30-sentabr.

6. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida”gi 638-son Qarori hamda uning ilovasi bilan tasdiqlangan “Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risida”gi Nizom. — Toshkent, 2021-yil 12-oktabr.

7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 46-son Qarori. — Toshkent, 2024-yil 25-janvar.

8. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining “Namunaviy shtatlarga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi 238-sonli Buyrug‘i (Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Kambag'allikni qisqartirish va bandlik vazirligi bilan kelishilgan). — Toshkent, 2025-yil 11-iyul.

9. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi, Moliya vazirligi va Sog‘liqni saqlash vazirligining “Umumta’lim muassasalarida sinflarni komplektlash hamda tarifikatsiya ro‘yxatlarini shakllantirish tartibi to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi qo‘shma qarori

(Adliya vazirligi tomonidan ro‘yxatdan o‘tkazilgan, ro‘yxat raqami 3271).

II. Asosiy adabiyotlar

10. “Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha yo‘riqnoma” / Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 01-02/5-143-sonli xatiga 1-ilova. — Toshkent, 2025.

11. “Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturi maketi” / Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 01-02/5-143-sonli xatiga 2-ilova. — Toshkent, 2025.

12. “Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual ta’lim dasturi namunasi” / Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 01-02/5-143-sonli xatiga 3-ilova. — Toshkent, 2025.

13. Axmedova M.N. Inklyuziv pedagogika: Oliy ta’lim muassasalari magistrantlari uchun darslik. — Toshkent: Universitet, 2024.

14. Балан В. и др. Инклюзивное образование. Учебное пособие. Кишинёв, 2017. 330 ст.

15. Ливак Н.С., Портнягина А.М. Теория и практика инклюзивного образования : учеб. пособие /; СибГУ им. М. Ф. Решетнева. – Крас ноярск, 2022. – 80 с.

16. Лиходеева Л.Н. Теория и практика инклюзивного образования. Учебное пособие. — Караганда; 2021. 208 ст.

17. Mamarajabov M.E., To‘rayev X.A. Maxsus va inklyuziv ta’lim pedagogikasi. — Toshkent: Tafakkur, 2023.

18. Мирошниченко Е.А. Основы инклюзивного образования Учебно-методическое пособие. – Славянск-на-Кубани : Филиал Кубанского гос. ун-та в г. Славянске-на-Кубани, 2018. – 107 с.

19. Mitchell D. What Really Works in Special and Inclusive Education: Using evidence-based teaching strategies. — 3rd edition. — Routledge, 2020.

20. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing learning and participation in schools. — Bristol: CSIE, 2019.

III. Qo‘shimcha adabiyotlar

17. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining “Maxsus pedagoglar ish faoliyatida foydalanish uchun metodik tavsiyalar to‘g‘risida”gi 04-39-1463-sonli rasmiy xati. — Toshkent, 2025-yil 1-aprel.

18. Муллер О.Ю. Развитие методической компетентности преподавателей вуза в условиях инклюзивного образования: диссертация кандидата педагогических наук: 13.00.08. Казань 2019.

19. Universal Design for Learning (UDL) in Action: Designing Inclusive Environments. / Inclusion BC Guidelines. — Vancouver, 2021.

20. Shomurodov Sh., Mo‘minov S. Inklyuziv sinflarda darslarni tabaqalashtirish: O‘qituvchi va tyutorlar uchun metodik qo‘llanma. — Toshkent: Sharq, 2024.

21. Gulyamov S.S., Aliyeva N.R. Alohida ehtiyojli bolalar psixofiziologiyasi va korreksion pedagogika asoslari. — Toshkent: Noshir, 2022.

22. Loreman T., Deppeler J., Harvey D. Inclusive Education: A practical guide to supporting diversity in the classroom. — London: Routledge, 2014.

IV. Ilmiy maqolalar

22. Kasimova M.M. Autistik spektri buzilishi bo‘lgan o‘quvchilar darsdagi xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash mezonlari // Pedagogika va psixologiya masalalari. — Toshkent, 2025. — №2. — B. 45-52.

23. Xudayberdiyev U.X. Inklyuziv ta’limda raqamli va internet materiallarini adaptatsiya qilish texnologiyalari // Axborot texnologiyalari va ta’lim uzviyligi. — Toshkent, 2026. — №1. — B. 12-19.

24. Lumos Foundation Research. Deinstitutionalisation and Inclusive Education Development: Best practices from Moldova and

Eastern Europe. // International Journal of Inclusive Education. — 2022. — Vol. 14. — P. 89-104.

25. Alimova G.K. Umumta’lim maktablarida o‘qituvchi va tyutor hamkorligini samarali tashkil etish mexanizmlari // Zamonaviy ta’lim. — Toshkent, 2025. — №5. — B. 28-34.

26. Sulaymonov Sh.O. Inklyuziv ta’limda individual trayektoriyani loyihalash: muammo va yechimlar // Ta’lim tizimida innovatsiyalar. — Samarqand, 2026. — №3. — B. 88-95.

27. Florian L. Conceptualizing Inclusive Pedagogy: The Proving Ground of Special Education. // European Journal of Special Needs Education. — 2019. — Vol. 34(2). — P. 135-147.

V. Internet saytlari

28. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi rasmiy veb-portali — www.uzedu.uz.

29. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi — www.lex.uz.

30. O‘zbekiston Respublikasi Hukumat qarorlari va idoralararo hujjatlar yagona elektron tizimi — www.ijro.gov.uz.

31. Center for Applied Special Technology (CAST). Universal Design for Learning Guidelines — www.cast.org.

32. European Agency for Special Needs and Inclusive Education official website — www.european-agency.org.

INKLYUZIV TA’LIM KURSINING TERMINOLOGIK GLOSARIYSI

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola (ATEB) – jismoniy, sensor (ko‘rish, eshitish), ruhiy yoki intellektual rivojlanishida nuqsoni borligi sababli ta’lim jarayonida maxsus shart-sharoitlar, didaktik moslashtirishlar va yordamchi mutaxassislar ko‘magiga muhtoj bo‘lgan o‘quvchi.

Inklyuziv ta’lim – alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlagan holda beriladigan ta’lim.

Inklyuziv ta’lim sinfi – maktabdagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning boshqa (sog‘lom) bolalar bilan teng huquqli va birgalikdagi ta’lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinf.

Individual ta’lim dasturi (ITD) – inklyuziv ta’limga jalb qilingan har bir alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning shaxsiy qiziqish-xususiyatidan kelib chiqib, uzoq va qisqa muddatli tuziladigan reja.

Kurrikulyar adaptatsiya (Moslashtirish) – umumiy o‘quv dasturining mazmuni, topshiriqlar hajmi va ularni bajarish usullarini alohida ehtiyojli o‘quvchining kognitiv salohiyati hamda idrok etish tezligiga moslab o‘zgartirish jarayoni.

Maxsus pedagog (Defektolog) – inklyuziv yoki tayanch korreksion sinflarda nutq, eshitish va aqliy rivojlanishida muammolari bo‘lgan bolalar bilan bevosita maxsus metod va vositalar orqali tuzatish-rivojlantirish mashg‘ulotlarini olib boruvchi, defektologiya, logopediya, surdopedagogika, tiflopedagogika yoki oligofrenopedagogika yo‘nalishi bo‘yicha oliy ma’lumotli mutaxassis.

Yordamchi xodim (Assistent/Tyutor) – ko‘rish, tutqanoq holati va tayanch-harakatida (mustaqil yura olmaydigan) nuqsoni bor o‘quvchilar bilan dars jarayonida jismoniy va uslubiy ko‘maklashish uchun ajratiladigan, maxsus sertifikatga yoki psixologiya, pedagogika sohasida ma’lumotga ega bo‘lgan xodim.

Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya (PTPK/TPPK) – bolalarning alohida ta’lim ehtiyojlarini, tibbiy tashxisini (XKT-10 shifri bo‘yicha) aniqlaydigan, ularni inklyuziv yoki ixtisoslashtirilgan ta’limga yo‘naltiradigan hamda maktabda maxsus pedagog yoki assistent shtatiga bo‘lgan ehtiyojni belgilab beruvchi vakolatli davlat organi.

Universal o‘qitish dizayni (UDL) – dars materiallari va muhitini boshidanoq sinfdagi barcha o‘quvchilar (sog‘lom va alohida ehtiyojli) uchun teng va qulay formatda (vizual, auditor, taktil) loyihalashni nazarda tutuvchi zamonaviy pedagogik yondashuv.

Hamkorlikda o‘qitish (Co-teaching) – sinf o‘qituvchisi va maxsus pedagog yoki assistentning dars xonasida bir vaqtning o‘zida, jamoaviy ravishda ta’lim samaradorligini oshirish va o‘quvchilarga sinxron uslubiy ko‘mak berish faoliyati.

Task Analysis (Maydalangan topshiriqlar/Kichik qadamlar metodi) – alohida ehtiyojli o‘quvchining muvaffaqiyatsizlik qo‘rquvini yo‘qotish uchun murakkab o‘quv topshiriqlarini bajarilishi oson bo‘lgan juda kichik va izchil bo‘laklarga ajratish strategiyasi.

Korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar – o‘quvchining nuqsonlarini kompensatsiya qilish, sensor tizimlarini (ko‘rish, eshitish, taktil) faollashtirish hamda kognitiv bo‘shliqlarini to‘ldirishga qaratilgan maxsus pedagogik va psixologik mashqlar majmuasi.

Integratsiya – alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolani umumta’lim makoniga mavjud qat’iy va o‘zgarmas darslik/muhit talablari asosida, tizimni o‘zgartirmasdan turib moslashtirish jarayoni.

Inkluziya – bolaning imkoniyatlari va ehtiyojlaridan kelib chiqib, maktab infratuzilmasi, dars berish usullari, didaktik materiallar va baholash mezonlarini o‘zgartirishni kafolatlovchi yaxlit tizimli jarayon.

Reabilitatsiya – jismoniy yoki sensor nuqsoni bor bolaning hayotiy faoliyatini va yo‘qotilgan funksiyalarini tibbiy, ijtimoiy va texnik vositalar yordamida qisman yoki to‘liq tiklash jarayoni.

Assistiv texnologiyalar – alohida ehtiyojli bolalarning ta’lim olishdagi to‘siqlarini bartaraf etuvchi maxsus raqamli va texnik uskunalar (ekran o‘quvchi dasturlar, ovozli matn kiritgichlar, Brayl displeylari, maxsus qalam tutqichlar).

Xatti-harakatlarni psixologik-pedagogik baholash – o‘quv yili boshida 15 ish kuni davomida bolaning sinfdagi tabiati, ish tezligi, kognitiv rivojlanishi, og‘zaki nutqi va hissiy xususiyatlarini aniqlash maqsadida mutaxassislar tomonidan yuritiladigan maxsus monitoring protokoli.

Uzoq muddatli maqsad (1 yillik) – ITD doirasida o‘quvchining ijtimoiy hayotga moslashishi, o‘qish-yozish ko‘nikmalari va mantiqiy fikrlashini shakllantirish uchun bir o‘quv yili kesimida qo‘yiladigan real va o‘lchanadigan pedagogik marra.

Qisqa muddatli maqsad (1 choraklik) – uzoq muddatli maqsadlardan kelib chiqib, har bir o‘quv choragi davomida bola bilan sinfda va uyda bajarilishi lozim bo‘lgan aniq ta’limiy va korreksion harakatlar rejasi.

Re-evaluatsiya (Qayta ko‘rik monitoringi) – bolaning shaxsiy individual dasturidagi o‘sish dinamikasini baholash hamda ta’lim muassasasida qolish muddatini belgilash uchun PTPK tomonidan har 3 yilda o‘tkaziladigan qayta tekshiruv jarayoni.

Nozologiya – kasalliklar va rivojlanishdagi nuqsonlarning umumiy kelib chiqishi, sabablari va xususiyatlarini o‘rganuvchi hamda inklyuziv pedagogikada bolalarni guruhlashda qo‘llaniladigan tibbiy-ilmiy tasnif tizimi.

Sensor to‘siqlar – atrof-muhitdagi (sinf xonasidagi) bolaning axborot qabul qilishiga xalaqit beruvchi noqulay omillar (baland ovozli shovqin, yetarsiz yoki haddan tashqari o‘tkir yorug‘lik, matn shriftining kichikligi).

Grafik organayzerlar (Fikr xaritalari/Mind Maps) – aqliy rivojlanishida kechikishi yoki autistik spektri buzilishi bor bolalar uchun murakkab matnli ma’lumotlarni vizuallashtirish va mantiqiy bog‘liqliklarni ixcham tushuntirish vositasi.

PECS (Picture Exchange Communication System) – nutqida og‘ir nuqsoni bo‘lgan yoki autizm tashxisi qo‘yilgan bolalarning muloqot qilishini hamda o‘z xohish-istaklarini ifodalashini ta’minlovchi rasmlar almashinuvi tizimi.

Maktab ichki ko‘p tarmoqli jamoasi – muassasada inklyuziv ta’lim sifatini ta’minlash va ITD monitoringini yuritish uchun tuziladigan, tarkibiga sinf rahbari, fan o‘qituvchilari, maxsus pedagog, psixolog va tibbiyot xodimi kiradigan professional guruh.

Hissiy beqarorlik – bolaning dars jarayonida ogohlantirish va muvaffaqiyatsizlikka nisbatan g‘azablanish, nazoratsiz kulish, baqirish, o‘zi bilan gaplashish yoki to‘satdan yig‘lash holatlariga o‘tish xususiyati.

Haftalik o‘quv yuklamasi – inklyuziv maktablarda faoliyat yuritadigan maxsus pedagogning me’yoriy qonunchilikda boshlang‘ich (I-IV) sinf o‘qituvchilari bilan tenglashtirilgan, bir stavka uchun belgilangan 18 soat o‘quv va 18 soat pedagogik ish vaqti miqdori.

Titul varag‘ining QR-kodli integratsiyasi – tasdiqlangan individual ta’lim dasturlarining elektron platformalardagi bazasiga ulanish hamda ota-onalar va rahbarlar uchun ma’lumotlar shaffofligini ta’minlash maqsadida hujjat peshloqiga o‘rnatiladigan raqamli belgi.

Maktab va oila o‘rtasidagi kundalik aloqa daftari – bolaning kunlik emotsional holati, o‘z-o‘ziga xizmat ko‘nikmalari, darsdagi faolligi hamda uy sharoitidagi uyqu va vazifalar monitoringini maktab va ota-ona o‘rtasida uzluksiz almashinib borishini ta’minlovchi amaliy hujjat-instrument.

Self-determination (O‘z-o‘zini belgilash) – alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchining o‘z hayoti, ta’limiy trayektoriyasi va kelajakdagi maqsadlari bo‘yicha mustaqil qaror qabul qilish, o‘zining kuchli va zaif tomonlarini anglash ko‘nikmasi.

Formativ baholash (Shakllantiruvchi baholash) – alohida ehtiyojli o‘quvchining bilimini sinfdoshlariga nisbatan emas, balki uning o‘zining individual dasturidagi (ITD) oldingi natijalari va choraklik o‘sish dinamikasiga qarab baholash tizimi.

Sifatli baholash – o‘quvchining yakuniy akademik qiymatiga emas, balki topshiriqni bajarishga sarflagan shaxsiy mehnati, harakati va o‘ziga xos kreativ yondashuvini ijobiy rag‘batlantirishga qaratilgan baholash shakli.

Sensor xavfsizlik pasporti – alohida ehtiyojli har bir bola uchun darsda uni bezovta qiladigan qo‘zg‘atuvchilar (baland ovoz, o‘tkir hid, muayyan ranglar) va uni stressdan chiqaruvchi tinchlantiruvchi vositalar ro‘yxati qayd etilgan individual profil kartasi.

Ergonomik moslashuv – maktab va sinf xonasidagi jismoniy muhitni (parta balandligi, stul dizayni, yozuv vositalari) tayanch-harakat tizimida yoki jismoniy rivojlanishida nuqsoni bor bolaning harakat xavfsizligiga moslab shakllantirish.

Hissiy charchoq (Emotsional toliqish) – dars jarayonidagi shovqin, axborot ko‘pligi yoki sensor qo‘zg‘atuvchilar sababli alohida ehtiyojli bolada diqqatning keskin pasayishi, asabiylashish yoki yig‘lash reaksiyalarining yuzaga kelish holati.

Dam olish burchagi – sinf ichida alohida ehtiyojli bola dars davomida charchaganda yoki hissiy barqarorligi buzilganda toliqishni bosishi uchun didaktik materiallar va tinchlantiruvchi buyumlar bilan jihozlangan maxsus xavfsiz hudud.

Adabiy muloqot mezoni – pedagoglar va mutaxassislarning alohida ehtiyojli o‘quvchi bilan muloqot qilganda shevadagi so‘zlardan qochib, rasmiy, dona-dona va aniq adabiy tilda muomala qilishi, bu orqali bolaning og‘zaki nutqi va tushunish qobiliyatini rivojlantirishi.

Xavotir va tayanch monitoringi – ota-onasi maktabdan olib ketishga kechikkanda yoki begona muhitga tushganda bolada yuzaga keladigan qo‘rquv va stress belgilarini mutaxassislar (psixolog, tyutor) tomonidan oldindan ko‘ra bilish va bartaraf etish tizimi.

QR-kodli uslubiy shaffoflik – darsliklar, metodik qo‘llanmalar va tasdiqlangan rasmiy ITD hujjatlarini raqamli platformalar bilan integratsiya qilish orqali ota-onalar va pedagoglar uchun resurslardan

tezkor hamda masofaviy foydalanish imkoniyatini yaratish texnologiyasi.

ILOVALAR

1-ilova[1]

Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining
2025-yil 26-martdagi
01-02/5-143-sonli xatiga
1-ILOVA

Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha YO‘RIQNOMA

Mazkur yo‘riqnoma O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” 2020-yil 13-oktabrdagi PQ–4860-son va Vazirlar Mahkamasining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarorlariga muvofiq, umumiy o‘rta ta’limning inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflaridagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarini individual rivojlantirish dasturlarini (keyingi o‘rinlarda – individual ta’lim dasturlarini) ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish tartibini belgilaydi.

1-bob. Umumiy qoidalar

1. Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida o‘quv-tarbiya jarayoni quyidagi o‘quv-me’yoriy hujjatlar asosida tashkil etiladi:

davlat ta’lim standarti;

o‘quv dasturlari;

tayanch o‘quv rejalari (variativ va tanlov o‘quv rejalari);

individual ta’lim dasturi.

2. Ushbu Yo‘riqnomada quyidagi asosiy tushunchalar qo‘llaniladi**:**

[1] “Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha yo‘riqnoma” / Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 01-02/5-143-sonli xatiga 1-ilova. — Toshkent, 2025.
https://raqamlitalim.trm.uz/uploads/inclusive_resoure_file/1759817111.pdf

inklyuziv ta’lim - alohida ta’lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta’lim oluvchilar uchun ta’lim tashkilotlarida ta’lim olishga bo‘lgan teng imkoniyatlarni ta’minlagan holda beriladigan ta’lim;

inklyuziv ta’lim sinfi - maktabdagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning boshqa (sog‘lom) bolalar bilan teng huquqli va birgalikdagi ta’lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinf;

o‘quvchilar - inklyuziv ta’lim va boshlang‘ich tayanch korreksion sinflarda tahsil olayotgan sog‘lom yoki alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar;

individual ta’lim dasturi - inklyuziv ta’limga jalb qilingan har bir alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning shaxsiy qiziqish-xususiyatidan kelib chiqib, uzoq va qisqa muddatli tuziladigan reja.

2-bob. Individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqishning maqsadi va vazifalari

3. Individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqishning maqsadi umumiy o‘rta ta’limda inklyuziv ta’lim sinflariga qabul qilingan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni uzoq va qisqa vaqt ichida individual ehtiyojlari, qiziqish-qobiliyatlari, o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olgan holda, imkoniyatlarini maksimal darajada rivojlantirish, muvaffaqiyatga erishishiga ko‘maklashish, rag‘batlantirishga qo‘yiladigan talablarni belgilashdan iborat.

4. Quyidagilar individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqishning asosiy vazifalari hisoblanadi:

ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish: alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni jamiyatga moslashuvini ta’minlash;

mos o‘quv usullari, yordamchi texnologiyalar, didaktik materiallarni tanlash: ta’lim jarayonini samarali tashkil etish uchun individual shug‘ullanish uchun mos usullar va materiallardan foydalanish;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ehtiyojlarini aniqlash: har bir bolaning o‘ziga xos xususiyatlari, qiziqishlari va qiyinchiliklarini tahlil qilish;

individual, frontal, guruhli yondashuvni joriy etish: individual ta’lim dasturini alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning qobiliyatlari va o‘quv sur’atlariga moslashtirish;

aniq maqsadlarni belgilash: alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning har tomonlama rivojlanishi uchun qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni aniqlash;

natijalarni kuzatish: alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning rivojlanib borishi va natijalarini muntazam tahlil qilish va dasturga qo‘shimcha tuzatishlar kiritish;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning motivatsiyani oshirish: bolalarning ta’limga bo‘lgan qiziqishini saqlab qolish va uni doimiy rag‘batlantirish.

3-bob. Individual ta’lim dasturini ishlab chiqish

5. Umumiy o‘rta ta’limning individual ta’lim dasturini ishlab chiqish bir necha bosqichlarda amalga oshiriladi.

6. Umumiy o‘rta ta’limning individual ta’lim dasturini ishlab chiqish uchun individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish bo‘yicha yuqori malakali mutaxassislardan iborat ishchi guruhlar shakllantiriladi. Ishchi guruh tarkibi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi tomonidan tasdiqlanadi. Ishchi guruh tarkibiga olimlar, metodistlar, amaliyotchi o‘qituvchilar va boshqa mutaxassislar kiritiladi.

7. Individual ta’lim dasturining amaldagi holati tahlil qilinib, xalqaro tajribalar, davlat, jamiyat va mehnat bozoriga bo‘lgan talablari o‘rganiladi. Individual ta’lim dasturlarini takomillashtirish, ishlab chiqish bo‘yicha o‘quvlar tashkil etilib mutaxassislar malakasi oshiriladi.

8. Individual ta’lim dasturlari loyihalarini ishlab chiqishda ota-onalar va ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarning hamkorligi, fanlararo integratsiyani ta’minlash, tutash mavzularga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shu sababli umumiy o‘rta ta’limning

davlat ta’lim standartida o‘quvchiga qo‘yiladigan talablar atroflicha o‘rganilishi lozim.

9. Ishchi guruhlar tomonidan maxsus pedagoglar va boshqa xodimlar bilan birgalikda inklyuziv ta’lim sinfi o‘quvchilari bilan ishlash rejasi tuziladi va ular sinfga uyg‘unlashtiriladi.

10. Individual ta’lim dasturlari loyihasi davra suhbatlari, taqdimotlar, ijtimoiy tarmoqda muhokama qilish, maxsus portalda kelishish va boshqa shakllarda sohaning yetakchi mutaxassislari, amaliyotchi o‘qituvchi va metodistlar hamda manfaatdor tashkilotlar vakillari ishtirokida muhokamadan o‘tkaziladi. Zarurat bo‘lganda, loyiha tajriba-sinovdan o‘tkazish uchun tavsiya qilinadi.

11. Individual ta’lim dasturi loyihasi ishchi guruhlar tomonidan kelishish jarayonida to‘plangan taqriz, xulosa, tavsiya va takliflar asosida takomillashtiriladi.

12. Tayyor bo‘lgan individual ta’lim dasturi loyihasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Respublika tashxis markazi Ilmiy-metodik kengashi yig‘ilishi muhokamasidan o‘tkazilib, Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markaziga kelishishga yuboriladi va olingan xulosa asosida Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlashga kiritiladi, tasdiqlanadi va amaliyotga joriy etiladi.

13. Tasdiqlangan individual ta’lim dasturlari umumiy o‘rta ta’lim muassasalari tomonidan foydalanish uchun taqdim etiladi, jumladan, rasmiy saytlar va platformalarga joylashtiriladi.

14. Tasdiqlangan individual ta’lim dasturlarini o‘quv jarayonida samarali qo‘llash uchun maxsus pedagoglarga maqsadli seminar-treninglar tashkil qilinadi, pedagoglarni tayyorlash, qayta tayyorlash hamda ularning malakasini oshirish o‘quv reja va dasturlariga kiritilgan holda tizimli tayyorlash ishlari olib boriladi.

15. Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi hamda Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining tegishli mutaxassislari tomonidan individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish jarayonida xalqaro tajribalar, davlat, jamiyat va mehnat bozori talablarini o‘rganish, amaldagi individual ta’lim dasturlarini va

xulosalarni tahlil qilish asosida ishchi guruhlarga talablar belgilab beriladi.

Ishchi guruh a’zolarini ilmiy-metodik qo‘llab quvvatlash uchun mahalliy va xorijiy ekspertlar jalb qilinishi mumkin.

16. INDIVIDUAL TA’LIM DASTURI LOYIHASINI TAYYORLASHDA, QOIDA TARIQASIDA, MISROSOFT WORD REDAKTORIDAN VA QUYIDAGI PARAMETRLARDAN FOYDALANILADI:sahifaning chap hoshiyasi 3 cm, o‘ng hoshiyasi 1,5 cm, past va yuqori hoshiyalari 2 cm;

Times New Roman garniturasi;

14 o‘lchamli shrift;

birinchi qatorning satr boshi 1,27 cm;

qatorlar o‘rtasidagi interval (mnojitel) 1 cm.

individual ta’lim dasturi matni sahifalari A4 formatda (210×297 mm);

sarlavhalar katta va qalin harflar bilan yoziladi;

individual ta’lim dasturining bir sahifasi va ilovalari alohida raqamlanishi kerak. Sahifaning tartib raqami sahifaning pastida o‘rtada 2 raqamidan boshlab yoziladi, birinchi sahifaga 1 raqami qo‘yilmaydi;

ilova belgisi 12 o‘lchamli shriftda sahifaning yuqori o‘ng burchagida, ilovaning raqami (agar ilovalar bir nechta bo‘lsa), ilova qilinayotgan hujjat turi ko‘rsatilgan hamda hujjat raqami va sanasi uchun joy qoldirilgan holda joylashtiriladi;

foydalaniladigan resurslar bobida individual ta’lim dasturini ishlab chiqishda foydalanilgan darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, xalqaro standartlar, internet saytlari keltiriladi;

individual ta’lim dasturi loyihasi lotin yozuviga asoslangan o‘zbek alifbosida rasmiylashtiriladi.

4-bob. Individual ta’lim dasturining tarkibiy qismlari

17. Individual ta’lim dasturining tarkibiga quyidagilar kiradi:

titul varag‘i;

titul varag‘ining ikkinchi beti;

mundarija;

inklyuziv ta’limda individual ta’lim dasturining asosiy xususiyatlariga qo‘yiladigan talablar;

maxsus pedagog tomonidan individual ta’lim dasturi bilan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tanishtirish uchun olib boriladigan savollarga qo‘yiladigan talablar;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni kuzatish jarayoniga qo‘yiladigan talablar;

individual ta’lim dasturi maketini shakllantirishga qo‘yilgan talablar;

individual ta’lim dasturida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning darsdagi xatti - harakatlarini psixologik-pedagogik baholash;

baholash natijasida aniqlangan muammolar va ulardan chiqish uchun amalga oshirilish zarur bo‘lgan strategik rejalarga qo‘yiladigan talablar;

foydalaniladigan resurslar.

18. Individual ta’lim dasturining titul varag‘ida O‘zbekiston Respublikasi Gerbi, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi nomi, dastur nomi, o‘quv dasturi joylashtirilgan platformaga integratsiya qilingan QR-kod belgisi va ishlab chiqilgan yili keltiriladi.

19. Titul varag‘ining ikkinchi betida individual ta’lim dasturini tasdiqlash va kelishish joyi, dastur nomi va ishlab chiqilgan yili keltiriladi.

Individual ta’lim dasturini tasdiqlash va amaliyotga joriy qilinishini qayd qilish varag‘ida individual ta’lim dasturi loyihasini muhokamadan o‘tkazish hamda Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi tomonidan tasdiqlash tartiblari beriladi.

20. Inklyuziv ta’limda individual ta’lim dasturining asosiy xususiyatlariga quyidagicha talablar qo‘yiladi:

individual ta’lim dasturi ham tenglikni, ham sifatni ta’minlashi zarurligi bois boshqa (sog‘lom) bolalar qanday ta’lim rejasi asosida ta’lim olsa, individual ta’lim dasturi orqali alohida ta’lim ehtiyojlari

bo‘lgan bolalarni tengdoshlari bilan bog‘lovchi ko‘prik bo‘lib xizmat qilishi kerak;

uzluksiz ta’limga bo‘lgan yondashuvni ta’minlaydigan, ta’limning turli shakllarini bog‘laydigan integral jihat bo‘lib xizmat qilishi zarur;

har bir bolaning shaxsiy qiziqish-xususiyatlaridan kelib chiqib o‘quvchilarning xilma-xilligiga javob berishi va natijaviyligi mavjud, uzoq muddatli bo‘lishi shart.

21. Maxsus pedagog tomonidan individual ta’lim dasturi bilan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tanishtirish uchun olib boriladigan savollarga qo‘yiladigan talablar quyidagicha bo‘lishi lozim:

o‘quvchilarga ta’lim-tarbiya berish jarayonida g‘ayri-odatiy harakatlari mavjud bo‘lgan bolalar haqida aytib berishi;

nima uchun bu fikrga kelganligini;

mavjud ish faoliyati davomida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan yuzma-yuz kelish holatlariga (tushunchangiz yetarlimi?) uchraganligi;

sinfda ota-onalar yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarning yordamchi sifatida ishtirok etishiga bo‘lgan munosabati;

korreksion-pedagogik ishlarni olib borishda qanday metodik yordam berilsa foydali va samarali bo‘lishi;

ish faoliyatida yuzma-yuz kelgan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni yaxshiroq o‘zlashtirishiga yana nima yordam berishi mumkinligi haqida fikrga egaligi;

umumiy o‘rta ta’lim muassasasi inklyuziv ta’lim sinfiga moslashib ketishi uchun nimalar qilish zarurligi (qanday harakatlarni amalga oshirish rejalashtirilganligi);

boshqa (sog‘lom) bolalarning ularning ota-onasi yoki qonuniy vakillariga sinfda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar ham ta’lim olishi haqida tushuntirib bera olishi (ular xohlashmasa vaziyatdan qanday chiqishi haqida tushunchalari);

inklyuziv ta’lim sinfida maktab pedagoglari jamoasini o‘rni nimadan iboratligini bilishi;

shaxsiy ish faoliyati samaradorligini oshirishda nimalar zarur deb hisoblashi (qo‘shimcha qanday predmetlar zarurligi haqida fikri);

har bir inklyuziv ta’lim sinfiga qabul qilingan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning kelajagini ko‘ra olishi.

22. Maxsus pedagog tomonidan individual ta’lim dasturi bilan boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tanishtirish uchun beriladigan savollariga qarab qo‘shimcha talablar belgilanishi mumkin.

23. Agar o‘qituvchida o‘ziga nisbatan ishonchsizlik hissi aniqlansa, quyidagi strategik tavsiyalar beriladi:

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini qo‘llab-quvvatlash uchun strategik tavsiyalar	
Hissiy jihatdan	**Akademik jihatdan**
Sabr-toqatli bo‘lish	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan munosabatga kirishish jarayonida asra-sekinlik bilan, aniq va ravon gapirib, soddadan murakkabga qarab yondashish talab qilinadi.
Tizimlilikka ahamiyat berish	Har bir jarayonda kichik-kichik, aniq qadamlardan foydalanish.
Bolaga xilma-xillik bilan munosabatga kirishishning muqobil yo‘llarini topish hamda erishilgan natijalarini doimiy rag‘batlantirish	Har bir narsa yoki jarayon haqida tushuncha hosil qilish uchun iloji boricha turli yo‘llar bilan o‘rgatish, zaruratga ko‘ra ota-onalar yordamini olish.
Barqarorlik bilan oldindan ko‘ra olishga harakat qilish	Bolaga o‘qituvchining javobi yoki fikrini aniq tushuntirib berishi uchun yetarli vaqt ajratish, shoshilib bolani hayajonlantirmaslikka ahamiyat berish.
Ijobiy fikr bildirish	Bola tomonidan erishilgan har bir natijaga ijobiy fikr bildirish va qo‘llab-quvvatlash.

Jamoaviylikda ishlash mexanizmidan foydalanish	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga lider do‘stlar tayinlash va do‘stona munosabat muhitini yaratish.
Layoqat, qiziqish, kuch-adolat va manfaatlarni aniqlash	Bolalarni qiziqish-qobiliyatlaridan kelib chiqib yanada qulay bo‘lgan tashqi muhit bilan bog‘lab, maktabga moslashtirishga yordam berish.
Dars ichida darslar tashkil qilish	Berilayotgan mavzularni ko‘proq tushuntirish hamda mustahkamlash uchun dars ichida kichik darslar, aralash ta’lim tizimidan foydalanish.
Bolani hissiy jihatdan jamoaga kirishib ketishini ta’minlash	Ta’lim tizimida inklyuzivlikni ta’minlashda ota-ona bilan hamkorlikda ish olib borish. Ular bilan muloqot qilishdan cho‘chimaslik, farzandi uchun nima yordam berishi haqidagi fikrlarini o‘rganish talab qilinadi.

24. Individual ta’lim dasturi tuzishdan oldin o‘quv yili boshlanganidan so‘ng sentar oyining ilk o‘n besh ish kuni (vaqt bolaning asl holatiga qarab qisqarishi mumkin) davomida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar quyidagi savollar orqali kuzatilishi kerak:

O‘qituvchi aniq maqsadlar, qo‘llanilishi kerak bo‘lgan usullar, bosqichlar, ketma-ketlikda ishlab chiqilgan dars rejasi bilan ish faoliyatini tashkil qilgan bo‘lsada, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning moslashishida, javob berishida qiyinchiliklar uchrayaptimi?

O‘qituvchi dars boshlashidan tortib, dars jarayonida hamma o‘quvchilarning e’tiborini jalb qilgan holatda (bolani diqqatini jalb qilish uchun ko‘rgazmali qurollardan foydalansa, yordamchi texnologiyalarni ishlatsa) ham kirishib keta olmayaptimi yoki o‘zini o‘rnini topib keta olmayaptimi?

O‘qituvchi darsda yoki darsdan tashqari mashg‘ulotlarda turli zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanib ishlasa ham boshqa (sog‘lom) tengdoshlari bilan munosabatga kirishib keta olmayaptimi (tengdoshi kelib u bilan tanishmoqchi bo‘lganda, unga qanday reaksiya hosil qilyapti? U tabassum bilan javob beryaptimi yoki xohish bildirmayaptimi?)?

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola boshqa (sog‘lom) tengdoshining ko‘rsatayotgan yordamiga qanday munosabat bildiryapti?

Barcha (sog‘lom) tengdoshlarini ismini yodida saqlab qola oldimi, o‘zining ismi bilan chaqirsa qarayaptimi yoki anglashida muammolar bormi?

O‘qituvchi dars mavzusini tanishtirib, mazmuni ochib berilgan holatda bolaning unga nisbatan munosabati qandayligi, berilgan yangi ma’lumotlarni qabul qilishni xohlaydimi yoki u uchun zerikarlimi?

O‘qituvchi darsni yordamchi texnologiyalar, ko‘rgazmali qurollar, tabiiy resurslar bilan bog‘lab olib borgan holatda bola o‘zini qanday tutyapti, darsga qiziqishi uyg‘ondimi?

Olib borilayotgan mashg‘ulotlar, dars jarayonida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar qanday ishtirok etyapti, kuzatish natijasida unda nimalar ko‘rinyapti?

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi yoki maxsus pedagog tomonidan berilgan ochiq, yopiq savollarga munosabati qanday?

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar kim bilan ko‘proq savol-javob qilishni xohlaydi, qaysi savollarga javob berishi qulay kechyapti?

Berilgan savollarga qay tartibda javob beryapti, o‘quvchilar o‘qituvchilarga qanday munosabatda bo‘lyapti (javob berish jarayonida qanday harakatlar bilan isbotlab berishga harakat qilyapti)?

O‘qituvchi tomonidan bolalarni baholashga qanday reaksiya bildirishi kuzatilyapti?

Rag‘batlantiruvchi yoki salbiy bahoga munosabati: masalan, xursand, xafa, ahamiyatsizdek tuyilyaptimi?

Bola sinfga kirdi, joyiga o‘tirdi, boshqa (sog‘lom) o‘quvchilarga moslashdi, berilgan topshiriqlarga javob berishda o‘zini tutishi qanday (o‘rnidan turib odatiy nutq bilan javob berishi, baqirib yuborishi, o‘rnidan turmasdan turib aytishi yoki umuman javob bermaslikni xohlashi mumkin)?

Har bir dars jarayonida unga berilgan darsliklarga munosabati qandayligi, qiziqish bilan ushlayaptimi, oldiga olishni xohlayaptimi?

O‘zi uchun shaxsiy deb bergan o‘quv qurollari, kitoblar, mashq daftarlari nechog‘lik qiziqligi, ularga nisbatan mehr-muhabbat, asrab-avaylash kabi xislatlari shakllanganmi?

Boshqa (sog‘lom) bolalar tomonidan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga berayotgan tashqi yordamga javob reaksiyasi qandayligi, oshxonaga, hojatxonaga, faollar zaliga, tabiat qo‘yniga olib chiqish uchun berilgan taklifga qanday munosabati kuzatilyapti?

O‘z-o‘ziga xizmat qilish ko‘nikmasi qanday?

Agar bola 15 kunlik kuzatuv natijasida inklyuziv ta’lim sinfiga moslashib ketishida muammolarga uchrasa lekin ba’zi tomonlari bilan sinfdagi boshqa bolalardan ko‘ra muvaffaqiyatli jihatlari bilan ajralib tursa, turli xil yondashuvlarga yaxshiroq javob bersa, bunday holatda har bir qiyinchilikka uchragan bolaga o‘zlashtirishida yordam berishning muvaffaqiyatli usullarini aniqlash uchun boshqa davomiy strategiyalardan foydalanish zarurati tug‘iladi.

Agar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola sinab ko‘rilgan birinchi strategiyaga javob bera olmasa ham ularga yana bir hafta berish va individual talablarga mos keladigan yondashuvni topmaguncha turli usullarni sinab ko‘rish davom ettiriladi.

25. Davomiy strategiyalar quyidagi ko‘rsatmalarni o‘z ichiga oladi:

alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga nima yordam berishi mumkinligini bilish, diqqat bilan kuzatish, qiziqish-qobiliyatlarini birinchi darajaga qo‘yish;

o‘qituvchi bolaning ota-onasi yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslardan farzandi haqida to‘liq bilib olishi va unga yondashish

uchun barcha ma’lumotlarni berishini so‘rashi, birgalikda faoliyat olib borishi samarali ekanligini tushuntirishi;

dastlabki berilgan strategik rejalarni ijobiy ta’sir qilganligini aniqlab, takomillashtirilishi lozim bo‘lgan jarayonlarni baholash, zarurat tug‘ilsa yangi strategiyalarni sinab ko‘rish;

inklyuziv ta’lim sinfida ta’lim olayotgan har bir alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga har xil yondashuv asosida yangi strategiyalardan foydalanish, bir vaqtning o‘zida bir nechta yo‘llar bilan tajribalardan o‘tkazish;

turli xil tashxis va xususiyatli alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun qo‘llanilgan strategiyalarga bir xil javob beradi degan tushunchadan yiroqroq yurish;

alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning tarixi haqida egallagan barcha ma’lumotlarni ishonchli ekanligiga ahamiyat berish, ota-onasi yoki ularning o‘rnini bosuvchi shaxslarni xabardor qilish hamda shulardan kelib chiqib samarali deb bilgan usullarini qo‘llash maktab hamda ota-onasi uchun qulay bo‘lishi kerak.

26. Individual ta’lim dasturi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning individual holatidan, qiziqish-xususiyatidan kelib chiqib, ota-onasi, amaliyotchi psixolog, tibbiyot xodimi, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bilan hamkorlikda har bir bola uchun alohida ishlab chiqiladi.

27. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual ta’lim dasturi loyihasi mazkur Yo‘riqnomaga 1-ilovada ko‘rsatilgan shaklda rasmiylashtiriladi.

Individual ta’lim dasturida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning darsdagi xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash mazkur Yo‘riqnomaga 2-ilovadagi baholash mezonlari asosida amalga oshiriladi.

Individual ta’lim dasturida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning darsdagi xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash natijasida aniqlangan muammolar va ulardan chiqish uchun zarur bo‘lgan strategik rejalarga mazkur Yo‘riqnomaga 3-ilovada keltirilgan talablar qo‘yilishi mumkin.

5-bob. Individual ta’lim dasturini tasdiqlash va joriy etish

28. Individual ta’lim dasturi loyihasi tajriba-sinov natijalariga ko‘ra ijobiy baholangan taqdirda, Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligining tegishli sayt yoki platformalariga jamoatchilik muhokamasi o‘tkazilishi uchun 20 kunga joylashtiriladi.

29. Jamoatchilik muhokamasi yakunlangandan so‘ng, bildirilgan taklif va mulohazalar o‘rganilib, ishchi guruh tomonidan bir hafta muddatda o‘quv dasturi loyihasi amaldagi qonunchilik va davlat ta’lim standartlari talablari hamda ushbu Yo‘riqnoma asosida takomillashtiriladi.

30. Individual ta’lim dasturi loyihasi manfaatdor tashkilotlar, mahalliy va xorijiy olimlar hamda ekspertlar tomonidan ekspertizadan o‘tkazilishi va tegishli xulosa yoki taqrizlar olinishi maqsadga muvofiq.

31. Individual ta’lim dasturlarini tasdiqlashdan oldin Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi huzuridagi Respublika tashxis markazi Ilmiy-metodik kengashi yig‘ilishi muhokamasidan o‘tkazilib, xulosalar olinadi. Loyiha Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazi bilan kelishilganidan so‘ng O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirining tegishli buyrug‘i bilan tasdiqlanadi va amaliyotga joriy qilinadi.

32. Tasdiqlangan individual ta’lim dasturlari umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlari rahbar va pedagoglari, ota-onalar va jamoatchilik foydalanishi uchun tegishli sayt yoki platformalarga joylashtiriladi. Individual ta’lim dasturlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirish maqsadida o‘quv dasturi titul varag‘iga QR-kod belgisi joylashtiriladi.

6-bob. Yakuniy qoidalar

33. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual ta’lim dasturlari loyihalarini ishlab chiqish mazkur Yo‘riqnoma talablariga rioya qilgan holda amalga oshiriladi.

34. Ushbu Yo‘riqnoma talablarining buzilishida aybdor bo‘lgan shaxslar qonunchilikda belgilangan tartibda javobgar bo‘ladilar.

2-ilova[2]

Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha yo‘riqnomaga 1-ilova

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual ta’lim dasturi loyihasining namunaviy shakli

“TASDIQLAYMAN”
Toshkent shahar Bektemir tumani
290-sonli umumta’lim maktabi direktori

_____
“____”_____.2025-yil.

_____
(imzo)

Toshkent shahri Bektemir tumani 290- sonli umumta’lim maktabi inklyuziv ta’lim sinfi o‘quvchisi uchun 20___ -20___ o‘quv yili
I- chorakka mo‘ljallangan individual ta’lim dasturi

Bolaning to‘liq **F.I.SH.**: _____
Bolaining tibbiy xulosasi (tashxisi): _____
Yoshi: _____
Jinsi: _____
Sinfi: _____
Individual dasturini boshlanish vaqti: “_____” _____ 20____
Individual dasturini yakunlash vaqti: “_____”_____20____
Sinf rahbarining **F.I.SH.**: _____
Maxsus pedagog **F.I.SH.**: _____
Maktab amaliyotchi psixologi **F.I.SH.**: _____
Maktab tibbiy xodimi: **F.I.SH.**: _____

1-rasm.

[2] “Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha yo‘riqnoma” / Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 01-02/5-143-sonli xatiga 1-ilova. — Toshkent, 2025.
https://raqamlitalim.trm.uz/uploads/inclusive_resoure_file/1759817111.pdf

Jadvalda individual ta'lim dasturini maktab direktori tomondan qanday tartibda tasdiqlashi va ko'rinishi aks ettirilgan. Undan keyin to'liq maktab nomi, dastur muddati va o'quv yili ko'rsatiladi.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolaning to'liq ismi sharifi, tibbiy tashxisi, yoshi, jinsi, sinfi, individual ta'lim dasturini boshlash hamda yakunlash muddati aniq ko'rsatib beriladi.

Dasturda sinf rahbari, maxsus pedagog, amaliyotchi psixolog, tibbiyot xodimini to'liq familiya, ismi, sharifi ham yozilishi kerak.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolaning asl holati (kuzatish natijasida)	
Boshlang'ich sinf o'qituvchisining kuzatish natijasi	
Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolaning **kuchli** tomonlari	Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolaning **zaif** tomonlari
✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓

2-rasm

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolani inklyuziv ta'lim sinfiga qabul qilgan boshlang'ich sinf o'qituvchisi sentabr oyining ilk o'n besh ish kuni davomida kuzatish natijalarini yozadi. Bolani maktabga kirib kelish jarayonidan boshlab, darslardagi ishtiroki, boshqa (*sog'lom*) bolalar bilan munosabatga kirishish jarayonidagi har bir bolaning kuchli hamda zaif tomonlar sifatida ko'rsatiladi.

Bunda boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun oddiy holat deb tushunilgan jarayonlar ham o'z aksini topishi kerak. Kuzatish asosida

Maktab amaliyotchi psixologining kuzatish natijasi	
Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning **kuchli** tomonlari	Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning **zaif** tomonlari
✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓

amalga oshirilgan ishlar belgilab chiqiladi.

3-rasm.

Amaliyotchi psixolog O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori bilan tasdiqlangan Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomda ko‘rsatilgan vazifalardan kelib chiqib, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologiyasini inobatga olib, kuzatuv ishlarini olib boradi.

Mazkur jarayon alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ota-onasi ularning o‘rnini bosuvchi shaxslar bilan hamkorlikda ishlash tavsiya qilinadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni har xil vaziyatlarda ko‘rish uchun ko‘rgazmali qurollar, tabiiy predmetlar, faol o‘quvchilarni ularga ta’sir ettirib ham kuzatish tavsiya qilinadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning asl holati (kuzatish natijasida)	
Maxsus pedagogning kuzatish natijasi	
Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning **kuchli** tomonlari	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning **zaif** tomonlari
✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓

4-rasm

Maxsus pedagog barcha darslarda, sinfdan tashqari va boshqa tadbirlarda berilgan mashg‘ulotlar davomida ham kuzatib boradi. Kuzatish davomida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni qiziqishidan tortib qanday vazifalarni bajara olishi, qanday jarayonlarda ishtirok eta olmasligi kabi salbiy tomonlari ham to‘liq kuzatiladi.

Shuningdek, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan maxsus vosita va metodlarni qo‘llash, psixolog, maxsus pedagog va boshqa mutaxassislar bilan birgalikda korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarini tashkil etish jarayonidagi kuzatish natijalari ham qayt

Maktab tibbiy xodimi	
Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning **kuchli** tomonlari	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning **zaif** tomonlari
✓ ✓ ✓	✓ ✓ ✓

etib boriladi.

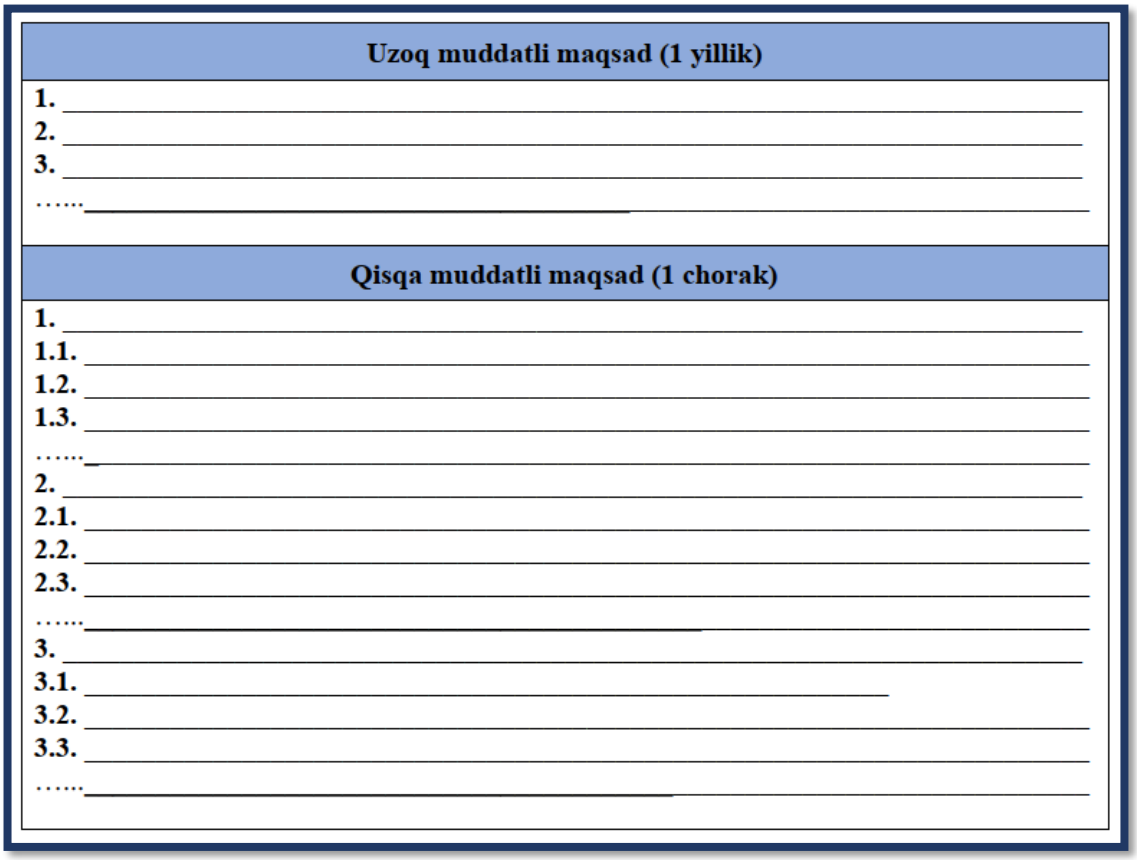
5-rasm

Maktab tibbiyot xodimi O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktabrdagi 638-son qarori bilan tasdiqlangan Umumiy o‘rta ta’lim tashkilotlarida inklyuziv ta’limni tashkil etish tartibi to‘g‘risidagi nizomda ko‘rsatilgan vazifalardan kelib chiqib, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning tibbiy tashxisini, jismoniy holatlarini inobatga olib, kuzatuv ishlarini olib borishi zarur.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ota-onasini farzandidan kutayotgan o‘zgarishlardagi xohish va istaklari
✓ ✓ ✓ .....

6-rasm

Kuzatish davomida maxsus pedagog hamda boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ota-onalar bilan suhbat tashkil qilib boradi. Shu orqali ota-onaning xohish istaklari bilib olinadi va alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolani uy sharoitidagi holati, qiziqishlari haqida to‘liq, ishonchli ma’lumotlar olinadi. Suhbat davomida ota-onalardan farzandidan kutayotgan natijalarini yoritib berish so‘raladi. Individual ta’lim rejasi bir yil uchun tuzilayotgan bo‘lsa ota-onadan bir yil ichida

farzandida qanday o‘zgarishlar kutayotganligini ifodalab berishlari lozim bo‘ladi. Kuzatish natijasidagi fikrlar sonini chegaralab qo‘ymaslikka ahamiyat berish zarur.

7-rasm

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola uchun tuziladigan individual ta’lim dasturida mutaxassislarning tahlillari natijasida bir o‘quv yili uchun uzoq muddatli ta’limiy, tarbiyaviy, ijtimoiy maqsadlarga yo‘naltirilgan rejalar yoziladi (soni chegaralanmagan).

Bir yil davomida bolani ijtimoiy hayotga moslashtirishi, o‘qish-yozishga o‘rgatilishi, mantiqiy fikrlash ko‘nikmasi shakllantirilishi kerak (Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga real maqsad *qo’yish talab etiladi. Agar u bir yildan keyin maqsadiga erisha olmasa. uni ayblamaslikdan boshqa maqsadni belgilash tavsiya etiladi. Shuningdek, maqsadlarni aniq qilib yozilishi kerak. Bola alifboni to‘g‘ri yoza oladi yoki bola sinfdoshlari bilan suhbat qura oladi kabi.*).

Maxsus pedagoglar bu namunani o‘zgartirish hamda barcha o‘zini alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga moslashtirishi mumkin.

Shu asosida bir o‘quv yili uchun qo‘yilgan uzoq muddatli maqsaddan kelib chiqib bir choraklik qisqa muddatli maqsad va aniq mashg‘ulotlar yoziladi.

Bolani ijtimoiy hayotga moslashtirish uchun maktabdan tortib uy sharoitida ham qanday ishlar amalga oshirilishi yoziladi. O‘qish-yozishga o‘rgatish uchun sinfda eng faol va chiroyli husnixat egasini yoniga o‘tkazish, ruchkani ushlashda muammolar kuzatilsa maxsus qisqichlardan foydalanish, shuningdek, bir vaqtning o‘zida qo‘li va ko‘zi bilan mashq qiladigan mashg‘ulotlarni o‘tkazish tavsiya qilinadi.

Mantiqiy fikrlash ko‘nikmasini shakllantirish uchun rasmli hikoyalar, rolli o‘yinlar o‘ynash tavsiya qilinadi. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning tashxisi hamda berilgan vazifalarga javob berish holatidan kelib chiqib murakkablashtirish hamda soddalashtirish imkoniyati berilishi zarur.

Birinchi qisqa muddatli maqsad va aniq mashg‘ulotlardan kelib chiqib o‘quvchi bilan bir chorak davomida aynan qisqa muddatli maqsadlarni qay tartibda amalga oshirilishi yoziladi (soni chegaralanmagan!).

Belgilangan mashg‘ulotlar **I chorak** davomida o‘tkazilgandan keyin amalga oshirilgan ishlar natijasi alohida qayd etib boriladi. Tuzilgan har bir reja bo‘yicha o‘quvchida o‘zlashtirish ijobiy qayd etilsa **II chorak** uchun topshiriqlar bolaning holatiga qarab murakkabroq qilib ishlab chiqiladi.

Agar tuzilgan reja bo‘yicha bolada o‘zlashtirish salbiy qayd etilsa **II chorak** uchun topshiriqlar soddalashtirilib tuziladi. Bu jarayon o‘quvchi egallashi kerak bo‘lgan bilim ko‘nikma va malakalarni egallay olguniga qadar bosqichma-bosqich soddalashtirilgan qisqa muddatli maqsad bilan davom etilishi maqsadga muvofiq.Qisqa qilib aytganda maqsad o‘zgarmaydi usul o‘zgaradi.

Aniq o‘qitish usullari
1. _____
1.1.1. _____ **1.1.2.** _____ **1.1.3.** _____ **1.1.4.** _____ …..._____ **Natija** *Bu yerga rejadagi qilingan ishning natijaviyligi qayd etiladi.* _____ _____ _____ _____ _____

8-rasm

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni ijtimoiy hayotga moslashtirish, misol tariqasida: o‘z-o‘ziga xizmat qilishini qo‘llab-quvvatlashda eng kichik ko‘nikmalardan boshlash. Amaliyotchi psixologlar tomonidan psixologik yordam berish, boshqa (sog‘lom) bolalar bilan guruhli ishlash, yo‘naltiruvchi tasmalar bilan harakatlanishini qulaylashtirish (dastlabki tushunchalar hosil bo‘lgunga qadar) muhimdir.

Ko‘rsatilgan barcha vazifalar bajarilgandan keyin natijaviylik qayd etiladi. Jarayonda uchragan barcha qiyinchiliklar hamda holat aniq yozilishi lozim. Qanday qo‘shimcha ishlarni olib borish zarurati tug‘ildi, qaysi ishlarni bajarishi yengil bo‘ldi, qaysi holatda bajarishida qiyinchiliklar kuzatildi, qayta-qayta harakat qilishga to‘g‘ri kelganligi yozilishi zarur.

Shuni ham ta’kidlash kerakki, individual ta’lim dasturi har yili yaratiladi va tegishli shaxslar bilan maslahatlashiladi. Bir yildan keyin, natijalar tegishli shaxslar tomonidan baholanadi va o’tgan yil natijalari bo’yicha yangi individual ta’lim dasturining bazasi yaratiladi.

3-ilova[3]
Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha yo‘riqnomaga 2-ilova

Individual ta’lim dasturida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning darsdagi xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash:

(bir necha kunlik kuzatuv natijalari kiritiladi)

Bolaning **F.I.SH.** _____;

Yoshi: _____;

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchi, amaliyotchi psixolog, maxsus pedagog **F.I.SH.** _____

_____Sinf _____

Nazorat sanasi _____.

[3] “Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturi maketi” / Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 01-02/5-143-sonli xatiga 2-ilova. — Toshkent, 2025. https://raqamlitalim.trm.uz/uploads/inclusive_resoure_file/1759817111.pdf

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning bo‘shliqlarini aniqlash bolaning asl holatini kuzatish va moslashuv monitoringini aniqlash uchun baholanadi.

Nazorat protokolida eng ko‘p va kam javob bergan bolalar har xil grafikda joylashtiriladi. Natijalari past bo‘lsa qo‘shimcha psixologik-korreksion mashg‘ulotlar zarurati paydo bo‘ladi.

Darsdagi xatti - harakatlari psixologik-pedagogik baholanayotgan alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning F.I.SH.

-

№	**Baholashning tabiati**	**Baholash** *(Ijobiy yoki salbiy)*
	I. Sinfdagi xatti-harakatlar	
1.	Dars jarayonida bezovta, diqqati tarqoq, berilgan ishini tugatmaydi	
2.	Takroriy vazifalar hamda doimiy kattalarning nazorati kerak	
3.	O‘qituvchining ko‘rsatmalari, bergan talablarini asta-sekin qabul qiladi, orqada qolish holatlari kuzatiladi. Berilgan vazifaga darhol qo‘shilmaydi, uzoq vaqt davomida o‘ylaydi	
4.	Sinfdagi o‘qituvchini ish faoliyatini hamda bolani ta’lim-tarbiya olish jarayonini buzadi	
5.	O‘qituvchining dars jarayonidagi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga berilgan talablarini hamda sinfning kundalik tartibini bajarmaydi	
6.	O‘qituvchining frontal tarzda bergan ko‘rsatmalarini qabul qilmaydi, dars davomida berilgan vazifalarga mustaqil ravishda qatnashmaydi (o‘zini yo‘q deb hisoblaydi) va kattalar yordamisiz sinf vazifalarini	

	bajarmaydi	
II. Xizmat tezligi		
1.	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning sekin, dangasa, boshqa (sog‘lom) bolalar bilan tenglasha olmaydi, muvaffaqiyatga erishmaydi	
2.	Ish sur’ati beqaror, tez charchaydi, zaif	
3.	Ishtiyoq bilan ishlamaydi, ko‘p xatolarga yo‘l qo‘yadi, darsning borish ketma-ketligini kuzatmaydi, ko‘p tashvishlanadi	
4.	Ish sur’ati tez, lekin tartibsiz va o‘rinsiz	
III. Kognitiv rivojlanish		
1.	Oddiy vazifalar va savollarga javob berishda qiyinchiliklar mavjud	
2.	Ko‘pincha qo‘shimcha yordamlar va tushuntirish kerak bo‘ladi	
3.	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni atrof-muhit haqidagi bilim va ko‘nikmalar miqdori bolani o‘rganishi uchun yetarli emas	
4.	Rasmdagi kerakli belgilarni darhol ko‘rmaydi, daftardagi eslatmalar, darslikdagi to‘ldirishi lozim bo‘lgan joylarni yomon ko‘radi	
IV. Og‘zaki nutqni rivojlantirish		
1.	Og‘zaki nutqi aniq emas, talaffuz bilan bog‘liq muammolar mavjud bo‘lsa	
2.	Boshqa (sog‘lom) bolalar bilan solishtirganda, so‘z boyligi kam, nutqning grammatik tuzilishida buzilishlar mavjud	
3.	Aniq ifodalash hamda fikrini bayon qilishda qiyinchiliklari bor, faqat bir bo‘g‘inli so‘zlarda gapirishga harakat qiladi	
4.	Eshitish orqali ma’lumotni sekin qabul qiladi, og‘zaki berilgan savollar va tushuntirilgan ma’lumotlarni tushunishda qiyinchiliklar kuzatiladi	

V. Tengdoshlari va kattalar bilan munosabat		
1.	Boshqa (sog‘lom) bolalardan qochadi, kam muloqot qiladi, yolg‘iz o‘ynashni afzal ko‘radi	
2.	Bolalar bilan ko‘p urishadi, jahli tez chiqadi	
3.	“O‘ynay olmayman, gapira olmayman” deb o‘ziga ishonmaydi	
4.	Boshqa (sog‘lom) bolalar, o‘qituvchilar va kattalar bilan muloqotda bo‘lishda uzoq masofada bo‘ladi	
VI. Hissiy xususiyatlar		
1.	Doim kulib yuradi, ko‘p gapiradi, “hamma joyda yuradi”, ogohlantirish va tanqidlarga zaif javob qaytaradi	
2.	Hissiy ko‘ngilsizliklarni osongina yengib ketadi, hayajon va g‘azablanishdan bola darhol yig‘lash va xafagarchilik holatiga o‘tadi. Hissiy jihatdan beqaror bo‘lishi, nazoratsiz kulishi, baqirishi, o‘zi bilan gaplashish (*qaysi biri kuzatilsa tagini chizish kerak*)	
3.	Bolalar va kattalar bilan muloqot qilishda tajovuzkorlikni ko‘rsatadi	
4.	Uni kayfiyati tushib ketganda qo‘rquv, xavotir kuzatiladi, yig‘laydi, o‘z kuchiga ishonmaydi	
5.	Past baholarga, ogohlantirishlarga, muvaffaqiyatsizlikka noto‘g‘ri munosabat bildiradi, tashvish, qichqiriq, yig‘lash, o‘qituvchilar bilan janjallashish, ishlash jarayonidan bosh tortish kuzatiladi (zarurini ta’kidlang).	
VII. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni motor rivojlanishi		
1.	Yozuv grafik harakati sust rivojlangan, yozuvi egri, noaniq	
2.	Bolaning motor rivojlanishida umumiy muvofiqlashtirishi buzilgan, qo‘pol, egiluvchan	
3.	U ishlash jarayonida va rasm chizish sohasida	

	sezilarli muvaffaqiyatlarga erisha olmaydi	
4.	Ular ko‘pincha chap qo‘li bilan ishlashni yaxshi ko‘radi	
VIII. Ijtimoiy va maishiy ko‘nikmalar		
1.	Tugmalarni, tasmalarni o‘tkazishda qiyinchiliklar yuzaga keladi	
2.	Mustaqil ravishda darsga tayyorlana olmaydi. Dars uchun kerakli daftar, darsliklar, o‘quv materiallarini olishga yordam zarur	
3.	Noto‘g‘ri ovqatlanmaydi, ammo beparvolik qilib kiyinadi, har doim narsalarini yo‘qotadi yoki unutadi (kerakli narsalarni tagiga chizish).	

Tugallangan sana “_____” _____ yil
O‘qituvchi/mutaxassisning **F.I.SH.** va imzosi_____

4-ilova[4]

Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturlarini ishlab chiqish va joriy etish bo‘yicha yo‘riqnomaga

[4] “Inklyuziv ta’limda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun individual rivojlantirish dasturi maketi” / Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining 01-02/5-143-sonli xatiga 3-ilova. — Toshkent, 2025. https://raqamlitalim.trm.uz/uploads/inclusive_resoure_file/1759817111.pdf

3-ilova

Darsdagi xatti-harakatlarini psixologik-pedagogik baholash natijasida aniqlangan muammolar va ulardan chiqish uchun zarur bo‘lgan strategik rejalarga qo‘yiladigan TALABLAR

Aniqlangan holat	Aniqlangan holat yuzasidan strategik rejalar
Xulq-atvor; ***Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolada ijobiy xulq-atvor kuzatilyaptimi yoki salbiy xulq-atvorga egami?***	Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan gaplashayotganda doimo uning ismi bilan murojaat qilish; aniq va tushunarli qilib gapirish; salbiy xatti-harakatlar kuzatilsa, sababini zudlik bilan aniqlashga harakat qilish va muammoni minimallashtirish zarur; muammoga duch kelsa ota-onalar bilan gaplashib, birgalikda harakat qilish; o‘qituvchi o‘zi, o‘quvchi uchun ham aniq maqsadni belgilab olgan xatti-harakatlar rejasini belgilab olishi; o‘quvchi belgilangan rejaga rioya qilmasa, yuzaga keladigan oqibatlar hamda ulardan chiqish yo‘llarini ham nazarda tutish; ularga boshqa (sog‘lom) bolalar bilan birgalikda topshiriqlarni bajarishi uchun imkoniyat taqdim qilish lozim.
Diqqat; ***Bolani chalg‘ib ketishi osonmi yoki berilgan vazifaga kirishi qiyinmi? Topshiriqlarni bajarishda qiynaladimi;***	Bolani sinfdagi chalg‘itadigan predmetlardan uzoqda o‘tirishiga ishonch hosil qilish (derazalar, qalam o‘tkirlagich va boshqalar); boladan sinfning old va yomon tomonidagi part va stulda o‘tirishini so‘rash va shu orqali bola ko‘proq e’tiborli bo‘ladi; bolaga individual topshiriqlar berish uchun, tinch joy topishga harakat qilish; sinfda va uning yonida chalg‘itadigan

Sinfda boshqa (sog‘lom) tengdoshlari bilan ham qiyinchiliklarga uchramoqdami?	narsalarni imkon qadar kamaytirishga harakat qilish; bolaning qiziqishi, layoqatidan kelib chiqib vazifalar va tadbirlarni rejalashtirish maqsadga muvofiq; bolaga dars davomida dam olish daqiqalarini o‘tkazish yoki biror bir tinchlantiruvchi musiqa tinglashiga ruxsat berish; bolaga sinfda ovqatlanishi yoki ichimlik ichishi uchun ruxsat berish; sinfdagi boshqa (sog‘lom) bolalarni ham alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaga berilgan vazifalarni bajarishi yoki o‘qituvchilarga dars davomida bunday bolalarga yordam berishi uchun qo‘shimcha vazifalar taqdim qilinishi; dars o‘tish jarayonida nutqni aniqligiga alohida urg‘u berish; ma’ruza vaqtida bolaga to‘liq ko‘rinadigan va yaqinroq turib gapirish; boshqa (sog‘lom) bolalar berilgan vazifalarni o‘z muddatida alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar esa biroz kechikib, sekinlik bilan bajarishini hisobga olish (u uchun kichik hajmdagi quticha tashkil qilish, har bir oxiriga yetkazilmay qolgan vazifalarni shu qutichaga solib qo‘yish va ularni qayd qilib borish. Vazifa yakunlasa “+” ishorasi bilan shu vazifa bajarilganligini belgilab qo‘yiladi. Iloji bo‘lsa “+” ishorasini qo‘yishni bolani ixtiyoriga beriladi. Shunda bajarilmagan vazifalar uni yodida qoladi hamda ishora qo‘yib motivatsiya oladi); noto‘g‘ri xatti-harakatlarning yuzaga keltirib

	chiqarishi mumkin bo‘lgan oqibatlari haqida kelishib olish; bolani qorni och qolganligini aniqlab olish, shunday holat aniqlansa, biroz bo‘lsa ham ovqatlanishiga imkon berish.
Eshitish; ***Alohida ta’lim ehtiyoji bo‘lgan bolaning eshitish nuqsoni bormi*?**	Bolani diqqatini jalb qilib olish, o‘qituvchi o‘zingizga qaratish uchun imo-ishora yoki norasmiy belgilar yordamida ma’lumot yetkazishga harakat qilishi (zaif eshitadigan bo‘lsa asta-sekin imo-ishoradan voz kechish); boshqa (sog‘lom) bolalar ham aniq gapirishi, har bir so‘zni dona-dona talaffuz qilishiga undash; bolaga darsni turi, maqsadi, vazifasi haqida batafsil ma’lumotlar berish; berilayotgan ma’lumotlarni tushuntirish uchun diagrammalar, rasmlar va piktogrammalardan foydalanish; bolani turli vaziyatlarda ogohlantirish uchun signal yoki qo‘ng‘iroqlar, vizual ogohlantirishlar (miltillovchi chiroqlar, rasmlar va boshqalar) bilan birga bo‘lishini ta’minlash; bolani doskaga yaqin, o‘qituvchi hamda tengdoshlarini ko‘rib turishi uchun qulay bo‘lgan oyna tomondan hamda har qanday qatordagi birinchi va ikkinchi partada o‘tirishini tavsiya qilish (og‘zaki nutq 2,4 m, shivirlash esa 0,5 — 1 m masofadan qabul qilinadi); dars davomida o‘rgangan so‘zlarini uyda ham takrorlab mustahkamlashi uchun ota-onasiga yozib yuborish.
Jismoniy harakat	Bolani o‘z kuchi va ixtiyori bilan sinf

(sinfga kirish) ***Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolani sinfga kelib o‘rniga kelib o‘tirish va shu jarayonda uchraydigan qiyinchiliklar?***	xonasiga kirishiga va belgilangan o‘rindig‘iga kelib o‘tirishiga ishonch hosil qilib olish; ta’lim-tarbiya olishi uchun berilgan o‘quv materiallaridan mustaqil foydalana olishiga ishonch hosil qilish; sinfda mustaqil harakat qilishda muammolar yuzaga kelsa tengdoshlarini, tyutor (volontyor), ota-onasini yordam berish uchun tayinlash; sinf xonasidagi barcha mebel va jihozlarni bolani to‘siqlarsiz harakat qilishi uchun o‘zgartirish, shundan keyin u aniq yo‘nalish bo‘yicha harakatlanishiga sharoit yaratish; ularni maktabning birinchi qavatida joylashgan sinfda, mustaqil harakatlanishiga imkon berishni inobatga olib, o‘rta qatordagi birinchi partaga joylashtirish (zarur holatlarda maxsus parta talab qilinadi) qolaversa, o‘quvchilarning gavdalari buzilishini profilaktika qilish maqsadida, ularning o‘sishiga mebel raqami mos kelishi, oxirgi qatorda o‘tirganlar bir yilda 2 marta joylarini o‘zgartirishlariga sharoit yaratish.
Jismoniy vazifalar **Bola ruchka yoki qalamdan foydalanishda qiyinchilikka uchraydimi?**	Unga qalin marker, bo‘r, qalamlarni taqdim etish; ruchka yoki qalam tutqichlari bilan ta’minlash; bolani qo‘l motorikasini rivojlantirish uchun mashq qilishga undash; mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish uchun bolani loy bilan o‘ynashga taklif qilish; bola bilan to‘g‘ri qalam tutish texnikasini mashq qilish; zarur deb hisoblansa, ota-onasi bilan birgalikda shifokorga murojaat qilish.

O‘qish ***Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bola berilgan vazifalarni o‘qib berayotgan vaqtida o‘z o‘rnida erkin turishda qiynaldimi?*** ***O‘qiganlarini eslab qolishda qiynaldimi?***	Bolaga o‘qiyotgan joyini barmog‘i bilan kuzatib borishini so‘rash; qo‘liga bir varaq qog‘oz berish va bolaga o‘qib bo‘lgandan keyin qaysi so‘z yoki jumlani yozib mazmunini ochib berishga ko‘rsatma berish; bolani diqqatini matn mazmuniga qaratishga yordam beradigan vizual belgilar bilan ta’minlash; bolani eslab qolishi yuqori bo‘lishi uchun qisqartma materiallar ishlab chiqish; bolaga o‘qiyotgan matnni parchalarga bo‘lib tushuntirish va o‘qigandan keyin u bilan umumlashtirishga harakat qilish; bola umumlashtira-olmay sarosimaga tushib boshlasa o‘z-o‘zini anglashi hamda o‘z-o‘zini nazorat qilishi uchun mavzudan tashqari savollar berib undashga harakat qilish; bola uchun qiziqarli bo‘lgan o‘qish materialini tanlashga ruxsat berish, unga qisqa-qisqa bo‘laklardan iborat kichikroq qismlarga ajratish; hech qachon bolani shoshirmaslik; dam olish daqiqalarida bolalarga o‘rganganlarini yodida saqlab qolishlariga yordam berish uchun xotirani kuchaytiradigan o‘yinlarni birgalikda o‘ynash va jo‘r ovozlikda qo‘shiqlar kuylash.
Ko‘rish ***Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ko‘rish qobiliyatini***	Sinf xonasi yaxshi yoritilganligiga ishonch hosil qilish; bolani katta bosma materiallar yoki kattalashtirish moslamalari bilan ta’minlashga harakat qilish (oddiy qog‘ozga chiroyli qilib yirik-yirik shrift yozsangiz ham bo‘ladi);

tekshirish; ***Predmetlarni qo'li bilan ushlab sezadimi?*** ***O'qish uchun kitob va qog'ozlarni ko'ziga juda yaqin olib qaraydimi?***	bolalarga "ko'rish" imkonini beruvchi baland bosma nashrlardan yoki materiallardan foydalanib bolaga ma'lumot yetkazishga harakat qilish; nutqi aniq va ravon bo'lgan tengdoshini yoniga o'tirishini ta'minlash; zaif ko'ruvchi bolani sinfga osongina kirib chiqishi uchun o'rta qatordagi birinchi va ikkinchi partaga hamda ko'rish qobiliyati past o'quvchilarga tabiiy yoritish sharoiti ko'proq bo'lgan deraza tomondagi chekka stollardan joylar ajratilishi, shuningdek ko'zoynak bilan ko'rish qobiliyati yaxshi bo'lgan o'quvchilar istagan joylariga o'tirishini tavsiya qilish; ko'zoynakdan foydalanish uchun yorug'lik tushishiga ahamiyat berish.
Imlo ***Bolani so'z boyligini qanchaligini hamda imlosini o'rganish;***	Har doim bolani imloviy xatolariga ahamiyatli bo'lish, zarur holatda lug'atdan foydalanishga ruxsat berish; asosiy ish daftarlaridan tashqari bolaga oldindan mashq qilish uchun qog'oz parchalarini berish; bolaga o'zini erkin his qilishi, mashq qilishi va yangisini o'rganishi uchun ko'proq vaqt berish;
Vaqt/Tezlik ***Ma'lum bir berilgan vazifa bajarib bo'lganga qadar diqqatini jamlay oladimi? Charchab toliqib qolishi osonmi?***	Bolaga harakatlar yoki topshiriqlarni bajarish uchun qo'shimcha vaqt berish; dars faoliyatida charchab yoki zerikib qolmasligi uchun bolaga kerak bo'lganda tanaffus qilishiga, tabiat qo'yniga sayr qilishiga ruxsat berish; mashg'ulotlarni tashkil qilish jarayonida bolaning diqqatini jamlay oladigan kun tartibini tuzib olish;

Boshqa (sog‘lom) tengdoshlari bilan birgalikda ma’lumotlarni egallashi hamda analiz qilishi uchun ko‘proq vaqt kerakmi?	har qanday joyda va vaziyatda bo‘lishdan qat’iy nazar bolaga murojaat qilishda uning ismini aytish;
Bolani berilgan savollarga javob berish vaqtini sekinlashtiradigan jismoniy muammosi mavjudmi?	shevadagi so‘zlardan qochish, imkon qadar adabiy tilda muomala qilish, rasmiy munosabat o‘rnatish; erishgan har qanday natijani hajmiga ahamiyat bermasdan uni rag‘batlantirish; berilgan vazifalarni vaqtidan oldin bajargan bolalarni alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga biriktirib qo‘yish; bolalar haddan tashqari shovqin solsa, toliqib, zeriksa, sinfda “dam olish burchagi” yaratish va didaktik materiallar, tabiiy predmetlar bilan to‘ldirib qo‘yish.
Tushunish, o‘rganish ***Bola tushunishda qiynaladimi? Bolaga ta’lim-tarbiya berishda tez-tez takrorlanadigan vazifalar zarur deb o‘ylaysizmi?***	Bolaga har bir o‘tiladigan darslar hamda mashg‘ulotlarning maqsadi hamda vazifasi haqida batafsil ma’lumot berish; dars oxirida umumiy xulosa berish; har bir yo‘nalishlarni ajratib olish va ularni bosqichma-bosqich taqdim etish; topshiriqlarni kichikroq vazifalarga bo‘lib berish; berilgan vazifalarni amaliy ifodalab berish mexanizmini ishlab chiqish; ma’lumotni vizual va og‘zaki ravishda taqdim etish; alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan boladan berilgan vazifalarni takrorlab aytib berishini yoki u nimani tushunganini aytib, ifodalab berishini so‘rash; bola bilan tushuntirish ishlarini olib borishda norasmiy tildan foydalanish, uni ham o‘qituvchini ham erkin his qilishi

	ta’minlanishi; bola uchun sehrli so‘zlar, ko‘rsatmalarni yodlatayotganda asosiy lug‘at atamalaridan foydalanish; sehrli so‘zlar, ko‘rsatmalarni bir necha marta takrorlash; odatiy takrorlanadigan ko‘rsatmalarni bolalardan bir-birlariga tushuntirishlarini so‘rash, do‘stona munosabat muhitini shakllantirish; ota-onalar bilan maktabda farzandining qanday vazifalarni bajarganligi haqida muloqot tizimini yo‘lga qo‘yish, shu orqali bolaning uyga berilgan vazifalarini bajarishiga yordam bera olishini ta’minlash.

DARSLIK

INKLYUZIV TA’LIM
(Lnclusive EDUCATION)

KUDRATOVA AZIZA ISMATILLAYEVNA
ALIMOVA GULMIRA KOBULJONOVNA
ERNAZAROVA DILNOZA XUSHVAKTOVNA

4174

«TURON NASHR» nashriyoti
100129. O‘zbekiston Respublikasi Samarqand shahri,
Xo‘ja Ahror Valiy ko‘chasi, 37-uy.
Tasdiqnoma: № 4174 (22.09.2020-y.)
Tel.: +998 93 0740302

Nashriyot muharriri: M.Roziqova

Musahhih: F.Tohirova

Bosishga 2026-yil 26-oktabrda ruxsat etildi.
Qog’oz bichimi 210×297 1/16.
«Times New Roman» garniturasi.
Shartli bosma tobog’i 10.
Adadi 50 nusxa. Buyurtma raqami: N 83

«NAVRO‘Z POLIGRAF» MCHJ matbaa
bo‘limida chop etildi.
Tasdiqnoma: 374736 29.08.2024-yil.
Samarqand shahri, X.Abdullayev.